

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ІНСТИТУТ

Є. С. НАЗИМКО, Т. І. ПОНОМАРЬОВА

**ЗВІЛЬНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ
ВІД ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ВІДБУВАННЯ
У КРИМІНАЛЬНОМУ
ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОМУ
ПРАВІ УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ**

МОНОГРАФІЯ

Київ
ВД «Дакор»
2018

*Рекомендовано до друку
Вченою радою Донецького юридичного інституту МВС України
(протокол № 15 від 31 серпня 2018 р.)*

Рецензенти:

Павло Львович Фріс

доктор юридичних наук, професор, Заслужений діяч науки
і техніки України;

Олександр Олексійович Дудоров

доктор юридичних наук, професор, Заслужений діяч науки
і техніки України.

Назимко Є. С., Пономарьова Т. І.

Звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування у кримінальному та кримінально-виконавчому праві України та Польщі : монографія / Є. С. Назимко, Т. І. Пономарьова. – Київ : ВД «Дакор», 2018. – 332 с.

ISBN 978-617-7679-__-__

У книзі здійснено аналіз основних аспектів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування в Україні та Польщі. Досліджено історію розвитку інституту звільнення від покарання та його відбування в зазначених країнах, вивчено поняття та підстави такого звільнення; надано характеристику умовним та безумовним видам звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування в Україні та Польщі, а також визначено правові наслідки такого звільнення. Окрему увагу звернуто на кримінально-виконавчі аспекти звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування в досліджуваних країнах.

Книга розрахована на працівників суду, адвокатів, правозахисників, науковців, студентів, курсантів і викладачів вищих навчальних закладів юридичного профілю, а також усіх, хто цікавиться проблемами ювенально-го кримінального та кримінально-виконавчого права.

УДК

© Є. С. Назимко, Т. І. Пономарьова, 2018
© ДЮІ МВС України, 2018
© ТОВ «ВД «Дакор», 2018

ISBN 978-617-7679-__-__

2

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ 5

ВСТУП 7

РОЗДІЛ І. СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ
ЗВІЛЬНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ВІД ПОКАРАННЯ
ТА ЙОГО ВІДБУВАННЯ В УКРАЇНІ ТА ПОЛЬЩІ 10

1.1. Методика порівняльного дослідження інституту звільнення
неповнолітніх від покарання та його відбування
в Україні та Польщі 10

1.2. Генеза інституту звільнення неповнолітніх від покарання
та його відбування в Україні та в республіці Польща 23

1.3. Стан дослідження питань звільнення неповнолітніх
від покарання та його відбування в науці кримінального права 48

1.4. Поняття звільнення неповнолітніх від покарання та його
відбування в Україні та республіці Польща 65

РОЗДІЛ ІІ. ПІДСТАВИ ЗВІЛЬНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ
ВІД ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ВІДБУВАННЯ В УКРАЇНІ
ТА РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА 75

2.1. Матеріальна підстава звільнення неповнолітніх від покарання
та його відбування в Україні та республіці Польща 75

2.2. Формальна підстава звільнення неповнолітніх від покарання
та його відбування в Україні та республіці Польща 98

3

РОЗДІЛ III. КЛАСИФІКАЦІЯ ТА ПРАВОВІ НАСЛІДКИ
ЗВІЛЬНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ВІД ПОКАРАННЯ
ТА ЙОГО ВІДБУВАННЯ В УКРАЇНІ ТА РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА 115

3.1. Класифікація звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування в Україні та республіці Польща	115
3.2. Правові наслідки звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування в Україні та республіці Польща	140

РОЗДІЛ IV. ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-
ВИКОНАВЧОЇ ПОЛІТИКИ В ЧАСТИНІ ЗВІЛЬНЕННЯ
НЕПОВНОЛІТНІХ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ В УКРАЇНІ
ТА ПОЛЬЩІ 154

4.1. Контроль за неповнолітніми, звільненими від покарання та його відбування в Україні та Польщі	154
4.2. Ресоціалізація неповнолітніх, звільнених від відбування покарання в Україні та Польщі	168
ВИСНОВКИ	179
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	190

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

КК України	Кримінальний кодекс України
КВК	Кримінально-виконавчий кодекс
КПК	Кримінальний процесуальний кодекс України
ДДУПВП	Державний департамент України з питань виконання покарань
ДКВС	Державна кримінально-виконавча служба
КМСД	Кримінальна міліція у справах дітей
СНД	Співдружність незалежних держав
ЄС	Європейська спільнота
ГУМВС	Головне управління Міністерства внутрішніх справ України
МВС України	Міністерство внутрішніх справ України
п.п.	пункти
п.	пункт
ч.	частина
р.	рік
рр.	роки
ПВСУ	Пленум Верховного Суду України
СК	Сімейні конференції
ст.	століття (одн.), стаття
ст.ст.	століття (множ.), статті
СРСР	Союз Радянських Соціалістичних Республік
УВП	Установа виконання покарань
УРСР	Українська Радянська Соціалістична Республіка
ЄРСР	Єдиний реєстр судових рішень
ЗМІ	Засоби масової інформації
РФ	Російська Федерація

ООН	Організація Об'єднаних Націй
США	Сполучені Штати Америки
РНК РРФСР	Рада народних комісарів Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки
ЦК ВКП	Центральний комітет Всесоюзної комуністичної партії
КВІ	Кримінально-виконавча інспекція
КП	Кримінальне правопорушення
ПЗВХ	Примусові заходи виховного характеру
МОЗ	Міністерство охорони здоров'я

ВСТУП

Сьогодні для України одним із пріоритетних завдань є вступ до Європейської спільноти, що потребує від держави дотримання певних вимог та стандартів країни-члена ЄС. Однією з них є забезпечення поваги до прав дитини та повного виконання завдань запровадження ювенальної юстиції (про що зазначено в Плані дій «Україна – Європейський Союз», «Європейська політика сусідства», схваленому Кабінетом Міністрів України 12.02.2005 р.). Запровадження системи «правосуддя для неповнолітніх» обумовлює внесення низки змін та доповнень до чинного законодавства, в тому числі й до Кримінального кодексу України.

Розроблення зазначених змін та доповнень має здійснюватись на апробованій платформі як на законодавчому, так і на правозастосовному рівнях. Оскільки в Україні такої платформи на сьогоднішній день немає, доречним є звернення до досвіду тих країн, які вже виробили власні стандарти та правила законодавчого регулювання ювенальних кримінально-правових відносин. Однією з таких держав є Польща.

Важливість дослідження саме польського законодавства зумовлена низкою чинників, серед яких: стійка тенденція до розвитку ювенальної юстиції; існування дієвих на практиці норм та інститутів, які можуть бути запроваджені в Україні; наявність самостійного нормативно-правового акту, що регламентує порядок і умови звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування; досвід підготовки та запровадження ювенальних нормативно-правових актів.

Показовим є і те, що багато новел українського кримінального законодавства в частині звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування є схожими з польськими. В обох країнах відсутній поділ видів звільнення від покарання та його відбування на умовні

та безумовні, відносна схожість примусових заходів виховного характеру. Однак, на відміну від українського, польське законодавство має сформований інститут судового куратора, омбудсмена з прав дитини, інститути медіації та відновлювального правосуддя, які в нашій країні знаходяться на стадії розвитку.

На сьогоднішній день в Україні та в Польщі спостерігається тенденція до зниження рівня злочинності неповнолітніх. В той же час, в період з 2008 по перше півріччя 2016 рр. звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування як в Україні, так і в Польщі застосовувалося судами в переважній кількості випадків. Так, в Україні у 2008 р. від покарання та його відбування звільнено 7219 неповнолітніх, у 2009 р. – 5911 неповнолітніх, у 2010 р. – 7704, у 2011 р. – 5684, у 2012 р. – 6391, у 2013 р. – 3884, у 2014 р. – 3358, у 2015 р. – 3170, у 2016 р. – 2273, у 2017 році 2021 неповнолітній звільнений від покарання та його відбування. В Польщі у виправні заклади з відстрочкою покарання у 2008 р. направлено 536 неповнолітніх, у 2009 році – 499, у 2010 – 517, у 2011 – 432, у 2012 – 396, у 2013 – 302, у 2014 – 216, у 2015 році – 185 неповнолітніх осіб.

Варто зазначити, що значна кількість українських вчених здійснила певний науковий внесок в теорію кримінального права щодо особливостей кримінально відповідальності та покарання неповнолітніх. Питання звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності та покарання досліджувалися такими вченими як П.П. Андрушко, Ю.В. Баулін, П.С. Берзін, В.І. Борисов, В.М. Бурдін, Т.О. Гончар, О.П. Горох, С.Ф. Денисов, Т.А. Денисова, О.М. Джужа, О.О. Дудоров, О.О. Житний, М.В. Карчевський, О.О. Книженко, В.В. Кондратішина, В.Я. Конопельський, М.Й. Коржанський, Н.М. Крестовська, В.М. Куц, Т.Є. Леоненко, О.М. Литвинов, П.С. Матишевський, М.І. Мельник, В.О. Меркулова, А.А. Музика, В.О. Навроцький, Л.М. Палюх, М.І. Панов, А.О. Пінаєв, Є.О. Письменський, Ю.А. Пономаренко, М.В. Романов, О.П. Рябчинська, С.В. Сахнюк, А.Х. Степанюк, Є.Л. Стрельцов, А.А. Стрижевська, В.О. Туляков, В.І. Тютюгін, В.В. Устименко, Є.В. Фесенко, П.Л. Фріс, М.І. Хавронюк, П.В. Хряпінський, С.В. Черкасов, С.Д. Шапченко, О.І. Шинальський, С.М. Школа, І.С. Яковець, Л.В. Яковлев, А.О. Яровий, С.С. Яценко та деякими іншими фахівцями. Проте, окремі важливі і практично значущі аспекти інституту звільнення неповнолітніх від покарання та його

відбування залишаються недостатньо дослідженими. На сьогоднішній день нагального вирішення потребують проблеми: чіткості та узгодженості понятійного апарату; доктринального та законодавчого визначення матеріальної та формальної підстав звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування; удосконалення положень щодо змісту, сутності та підстав застосування примусових заходів виховного характеру; формування інституту вихователя; особливостей застосування безумовних видів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування в кримінальному праві України.

Зазначеними обставинами й обумовлено обрання теми монографічного дослідження та визначено його актуальність як для доктрини кримінального права, так і для практики застосування кримінального законодавства.

РОЗДІЛ I

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ ЗВІЛЬНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ВІД ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ВІДБУВАННЯ В УКРАЇНІ ТА ПОЛЬЩІ

1.1. Методика порівняльного дослідження інституту звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування в Україні та Польщі

*Неповнолітні злочинці не мають
гарантованого майбутнього,
з них ще можуть вирости порядні люди.
Станіслав Єжи Лець*

Кожна цивілізована держава прагне вдосконалити своє національне законодавство, зробити його, з одного боку, гуманним, з іншого – таким, що виконуватиме своє головне завдання: забезпечуватиме захист прав та свобод людини і громадянина. Однак, національне законодавство не може існувати без імплементації до нього міжнародних норм та без обміну досвідом із зарубіжними країнами.

Сьогодні розвиток України, як європейської держави, відбувається в умовах глобалізації законодавства, в тому числі й кримінального. Зважаючи на це, останні роки серед вчених активно ведеться дискусія щодо шляхів покращення пріоритетного напрямку в кримінальному законодавстві – інституту ювенальної юстиції, який протягом останніх десятиріч вдало існує у зарубіжних державах, в тому числі й в Польщі. Міжнародна арена потребує повної відповідності

нормам, викладеним у правових актах ООН з питань кримінальної відповідальності неповнолітніх, що вже вдало реалізовано в Польщі, союзником якої є Україна.

Республіка Польща протягом тривалого часу залишається взірцем держави із високим рівнем соціально-правового забезпечення. Багаторічний досвід та підтримка членів Європейської спільноти забезпечила країні одне із перших місць на міжнародній арені. Ювенальна пенальна політика Польщі розвивається відповідно до вимог сьогодення, що є наслідком професійної нормотворчої роботи, а також реалізації норм права.

Отже, з огляду на зазначене, з урахуванням історичної схожості польського та українського суспільства, правових менталітетів зазначених держав та того, що Польща тривалий час є членом ЄС, а для України місце в ЄС є пріоритетним, вважаємо, що компаративне кримінально-правове дослідження польського та українського законодавств надасть можливість не тільки порівняти нормативно-правові акти зазначених європейських країн, а й узагальнити вітчизняну та зарубіжну практику щодо відправлення правосуддя у відношенні неповнолітніх та удосконалення ювенальної пенальної політики в державах. Розгляд основних інститутів ювенальної пенальної політики в Польщі та в Україні надасть можливість співставити рівні розвитку кримінальних законодавств в державах та запозичити досвід нормотворчості, адже європейська правова культура – це провідне світове здобуття, яке формувалося протягом століть.

З цього приводу вдалою є думка Романа Токарчука, який вважає, що плюралізм європейської правової культури означає співіснування та конкуренцію в ній різноманітних правових ідей, груп правових норм, структур правосуддя та практики його відправлення, світської та релігійної якості. Такий плюралізм, з одного боку, вимагає прийняття правових норм над іншими нормами, з іншої – стає причиною змін, розвитку, прогресу та регресу, обумовлених існуванням свободи¹.

Значення компаративістських досліджень у праві взагалі, та кримінальному, зокрема важко переоцінити. До питання щодо порівняльної характеристики кримінального законодавства зарубіжних країн

¹ Tokarczyk R. Kultura prawa europejskiego / Roman Tokarczyk. // Studia Europejskie. – 2000. – №1. – С. 12.

із національним час від часу звертається значна кількість науковців, з яких необхідно виділити українських вчених В.О. Навроцького, М.І. Хавронюка, О.О. Житного, А.В. Савченка, П.П. Сердюка, В.О. Тулякова, П.Л. Фріса та польських учених Єжи Врубльовські, Юліуша Бардаха та Стефана Розмаріна.

Так, наприклад, Ю.В.Баулін, М.В. Буроменський, В.В. Голіна та ін. акцентують увагу на тому, що значення компаративістських досліджень не є перебільшеним, адже спільними для сучасного кримінального законодавства України та інших європейських держав є принаймні дві риси. Перша – це те, що воно, хоча і має певний, у деяких державах суттєвий національний присмак, все ж таки «варилося в одному котлі» – кримінальне законодавство кількох держав, які на певних історичних відрізках були передовими, суттєво вплинуло на кримінальне законодавство одна одної, а також на кримінальне законодавство усіх інших держав Європи і світу. Друга – в Європі, як у жодній іншій частині світу, найбільш яскравою була тенденція до гармонізації законодавства, зокрема і кримінального, що сьогодні проявилось у фактичному створенні рамкового загальноєвропейського кримінального законодавства у межах Ради Європи та Європейського Союзу. Вчені вважають, що існують підстави прогнозувати, що і надалі кримінальне законодавство України та інших держав Європи буде розвиватися паралельно і все більше гармонійно та в напрямках його подальшої гуманізації і систематизації².

М.І. Хавронюк, досліджуючи проблеми наукового осмислення правової доктрини та кримінального законодавства зарубіжних країн, зазначив, що українська доктрина кримінального права існує і розвивається з урахуванням відомих досягнень зарубіжної доктрини кримінального права, правильних та помилкових рішень кримінально-правової політики і положень кримінального законодавства інших держав; новели в українському кримінальному законодавстві з'являються часто під впливом апробованих на практиці положень законодавства інших держав або результатів наукових досліджень

² Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи. Ю.В. Баулін, М.В. Буроменський, В.В. Голіна, В.К. Гришук, О.В. Зайчук, В.О. Навроцький, О.В. Наден, Ю.В. Нікітін, Н.М. Оніщенко, Ю.А. Пономаренко, М.І. Хавронюк, О.В. Харитоновна, В.І. Шахун – Київ : ВАІТЕ, 2015. – С. 548.

зарубіжних учених; кримінально-правові норми в Україні застосовуються з урахуванням певною мірою того, як аналогічні норми застосовуються в інших державах; учені-криміналісти різних країн на міжнародних конференціях діляться між собою досвідом викладання кримінального права як навчальної дисципліни; населення різних країн, буваючи за кордоном особисто або отримуючи із ЗМІ новини з-за кордону, не лише дивується кримінально-правовій культурі населення інших країн, а часто і переймає її найкращі зразки та підштовхує національних законодавців до зміни тих чи інших законів про кримінальну відповідальність³.

Схожу позицію займає й А.В. Савченко, який зазначає, що у сучасному кримінальному праві України метод порівняльного правознавства стає одним із провідних й універсальних у системі методологічної бази наукових досліджень, даючи змогу адекватно співставляти систему міжнародного кримінального права з системою національного кримінального права конкретної держави, краще виявляти соціальну та правову природу українського кримінального права, а також пропонувати напрями використання зарубіжного досвіду правотворення для вдосконалення вітчизняного кримінального законодавства⁴.

Цікаву думку щодо застосування порівняльного методу у інтернаціональних дослідженнях висловив й О.О. Житний⁵, який, спираючись на думку інших вчених, зазначив, що зважаючи на те, що процесам дослідження феномена міжнародно-правового виміру кримінального права України іманентно притаманне порівняння елементів різних правових систем, без застосування засобів порівняльного правознавства такі наукові розвідки в принципі неможливі. Тому в дослідженнях міжнародно-правового виміру кримінального права провідну роль відіграє порівняльний метод (компаративістський або

³ Хавронюк М. І. Наукове осмислення правової доктрини та кримінального законодавства зарубіжних країн / М. І. Хавронюк. // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2013. – №1. – С. 298.

⁴ Савченко А. В. Порівняльний аналіз кримінального законодавства України та федерального кримінального законодавства Сполучених Штатів Америки : дис. докт. юр. наук : 12.00.08 / Савченко А. В. – Київ, 2007. – С. 21.

⁵ Житний О. О. Гносеологічні засади інтернаціональних кримінально-правових досліджень (питання застосування порівняльного методу) / О. О. Житний // Право і безпека. – 2013. – №4. – С. 90.

ж метод порівняльного правознавства). У сучасній юридичній науці порівняльне правознавство набуло значення методу вивчення правових систем, що може застосовуватись, зокрема, з метою вдосконалення законодавства, уніфікації національного і міжнародного права, вивчення теорії й історії права тощо⁶. Він дозволяє зіставити та виявити схожість чи відмінності між явищами, процесами, поняттями і є необхідним як на емпіричному, так і на теоретичних рівнях кримінально-правових досліджень під час розгляду правотворчих, інтерпретаційних, правозастосовних аспектів питань кримінального права⁷.

В.О. Туляков вважає, що порівняльно-правовий (порівняльний, компаративний) метод у науці кримінального права використовується для визначення змісту та сутності кримінально-правових норм та інститутів, характеристик кримінальної політики держави чи міждержавних угруповань, законодавство яких досліджується, з метою виявлення загальних сутнісних рис і характеристик догми права й закономірностей її розвитку для подальшого визначення можливих напрямів удосконалення кримінального законодавства України і практики його застосування⁸.

Справедливою є думка В.О. Навроцького, що незважаючи на текстуральні і змістові розбіжності в текстах кримінальних законів різних держав (які в окремі періоди посилюються), породжені ними специфічні правозастосовні рішення, фундаментальні теоретичні положення продовжують залишатися єдиними⁹.

У свою чергу, польський юрист Єжи Врублевський визнавав можливим існування не тільки правової схожості та правової відмінності, а й правової непорівнюваності. Для цього вчений виокремив

типологію основних компаративістських суджень: а) об'єкт А є порівнюваним із об'єктом Б із урахуванням ознак С 1, С 2... б) об'єкт А схожий на об'єкт Б за ознаками С 1, С 2... в) об'єкт А є відмінним від об'єкта Б за ознаками СД 1, СД 2... г) об'єкт А схожий (є відмінним) на (від) об'єкт (а) Б з урахуванням ознак С 1, С 2, С 3... (в ступеню Д 1, Д 2...), д) об'єкт А є непорівнюваним з об'єктом Б з урахуванням ознак С 1, С 2¹⁰.

Дещо відрізняється від попередніх думка польського академіка С. Розмаріна, який вважає, що предметом порівняльного правознавства є тільки правові інститути, які належать до інших систем, та знаходяться в розвитку, в динаміці¹¹.

Свого часу, французькі професори Рене Давід та Камілла Жоффре-Спінозі зазначили, що порівняльне право повинно зіграти першорядну роль в правовій науці. Воно прагне перш за все роз'яснити юристам роль та значення права, використовуючи для цього досвід всіх народів. З іншого боку, в практичному плані воно намагається сприяти розвитку міжнародних відносин, відкриваючи можливості згоди та підказуючи форми регламентації цих відносин. По-третє, порівняльне право дозволяє юристам різних країн покращити своє національне право¹².

Порівняльне дослідження проблем звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування дозволить не тільки ознайомитися із безліччю правотлумачень, правових понять та концепцій ювенальної політики зарубіжжя, а й надасть можливість краще пізнати та покращити власне національне законодавство, яке потребує нагальних змін у частині, що стосується інституту ювенальної юстиції, впровадити нові норми, які б регламентували окремі питання звільнення неповнолітніх від покарання та внести зміни до вже існуючих. Порівняльне право покликане зіграти величезну роль в оновленні правової науки та у виробленні нового міжнародного права, яке б відповідало умовам сучасного світу, що і є метою нашого дослідження, оскільки, як вірно підмітив

⁶ Порівняльне правознавство : підручник / С. П. Погребняк, Д. В. Лук'янов, І. О. Биля-Сабадаш та ін. ; за заг. ред. О. В. Петришина. – Х. : Право, 2012. – С. 10.

⁷ Борисов В. І. Якість законодавства України про кримінальну відповідальність як предмет наукового дослідження / В. І. Борисов, Л. М. Демидова // Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовчої діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні : монографія / за заг. ред. В. І. Борисова, В. С. Зеленецького. – Х. : Право, 2011. – С. 19.

⁸ Туляков В. О. Порівняльний метод у науці кримінального права / В. О. Туляков // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2014. – №1. – С. 29.

⁹ Навроцький В. Кримінальне право України в епоху глобалізації / В. Навроцький. // Геополітика України: історія і сучасність. – 2010. – №2. – С. 141.

¹⁰ Врублевски Е. Проблема несравнимости в правовой компаративистике / Е. Врублевски // Сравнительное правоведение. – 1978. – С. 158.

¹¹ Саидов А. Х. Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности): Учебник / Под ред. В.А. Туманова. – М. : Юрист, 2003. – С. 51.

¹² Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози. – Москва : Международные отношения, 2009. – С. 23.

О.В. Кресін, стан розвитку порівняльного правознавства у пострадянських країнах не можна визнати задовільним: відчуваються недостатнє ознайомлення вчених з новітніми і навіть класичними зарубіжними дослідженнями, брак нових ідей, суттєві бюрократичні перепони, які виникають через відсутність формального визнання юридичної компаративістики наукою, відсутність так чи інакше інституціоналізованого – у вигляді наукових форумів, об'єднань та ін. – простору спеціалізованого спілкування, взаємозбагачення та критики, взаємної підтримки, спільного вирішення наукових та професійних проблем¹³.

Однак, жодне дослідження, в тому числі й кримінально-правове неможливе без застосування сукупності певних методів та прийомів, які є допоміжним інструментарієм під час розкриття основної теми дослідження, вирішення поставлених завдань та мети. Таким чином, наукове сприйняття тієї чи іншої проблеми неможливе без відповідної методики дослідження, не є виключенням й методика порівняльного дослідження інституту звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування в Україні та Польщі.

Справедливо зазначив А.В. Савченко, що будучи багатогранним феноменом, методологія поєднує в собі світогляд і філософські закони (категорії), загальнотеоретичні концепції та специфічні погляди різних шкіл права, найрізноманітніші методи наукових досліджень тощо. Через це методологія зводиться не тільки до якогось методу (методів) або вчень про них, а розуміється у поєднанні всіх своїх системоутворюючих зв'язків. Разом із тим, очевидно, що вибір конкретних методів наукових досліджень, з'ясування їх змісту, сутності й призначення визначає цінність й унікальність кожної наукової розробки. При цьому кримінально-правова наука може використовувати широкий спектр методів, поділяючи їх на основні та допоміжні, однак усі вони тісно пов'язані між собою, доповнюють один одного^{14, 15}.

¹³ Кресін О. В. Порівняльне законодавство: сучасний стан і перспективи розвитку / О. В. Кресін. // Університетські наукові записки. – 2007. – №2. – С. 462.

¹⁴ Савченко А. В. Порівняльний аналіз кримінального законодавства України та федерального кримінального законодавства Сполучених Штатів Америки : дис. докт. юр. наук : 12.00.08 / Савченко А. В. – Київ, 2007. – С. 19–20.

¹⁵ Савченко А.В., Кузнецов В.В., Штанько О.Ф. Сучасне кримінальне право України : Курс лекцій. – 2-е вид., виправ. та доповн. – К. : Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2006. – С. 21.

Дійсно, методика компаративістського дослідження дещо відрізняється від інших. Різниця ця полягає в тому, що метою порівняльного дослідження, в першу чергу, є вдосконалення власного законодавства, шляхом використання досвіду більш розвинутих держав, а тому кримінально-правовий аналіз національного законодавства має проводитися крізь призму зарубіжного, тобто шляхом співставлення та накладення одного законодавства на інше, що дозволить не тільки провести паралелі між доктринальним та нормативним тлумаченням, а й перейняти позитивний досвід та утриматися від законодавчих помилок. Тому методологія компаративістського дослідження потребує застосування принципів та категорій, завдяки яким ми матимемо можливість побудувати логічну систему пізнання всесвітнього правового простору.

В основі компаративістського дослідження знаходиться метод порівняння (зіставлення чого-небудь з метою виявлення схожості та розбіжностей). Порівняльний метод є способом визначення невідомого шляхом порівняння з відомим або методом з'ясування (виявлення) якостей і особливостей явища шляхом порівняння з іншими його особливостями або особливостями іншого явища; спосіб встановлення закономірностей шляхом порівняння об'єктів у різний час. Будь яке наукове порівняння являє собою своєрідне явище, єдність трьох моментів: по-перше, це логічний прийом пізнання; по-друге, це процес, тобто особлива форма пізнавальної діяльності; по-третє, це особливий пізнавальний результат, знання певного змісту і рівня¹⁶. Порівняльний метод, це – метод: а) визначення невідомого шляхом порівняння з відомим; б) з'ясування якостей або властивостей явища шляхом порівняння з іншими його якостями чи властивостями або з якостями чи властивостями іншого явища; в) встановлення закономірностей шляхом порівняння об'єктів у різний час, порівняння їх якостей у минулому з тими самими якостями у сучасному стані для встановлення змін чи тенденцій розвитку¹⁷.

¹⁶ Назимко Є. С. Інститут покарання неповнолітніх у кримінальному праві України (нарис з методології дослідження) / Є. С. Назимко. – Донецьк : Ноулідж, 2014. – С. 209–210.

¹⁷ Тилле А.А., Швеков Г.В. Сравнительный метод в юридических дисциплинах. – Изд. 2-е, доп. и испр. – М. : Высш. школа, 1978. – С. 11–12.

Будь-яке порівняльне дослідження не може бути проведене без застосування історичного методу пізнання, оскільки саме він надає можливість прослідкувати становлення та розвиток досліджуваного інституту в обраних країнах, встановити причини, фактори та умови, які сприяли його виникненню, виявити схожість та розбіжності між генезою одного інституту в різних країнах.

Порівняльно-історичний метод дозволяє розкрити сутність досліджуваних явищ у тих випадках, коли вона є неочевидною, на підставі вже наявних фактів. Крім того, порівняльно-історичний метод надає можливість виходити за межі явищ, що вивчаються, та на основі аналогій робити широкі історичні узагальнення та проводити паралелі. І, нарешті, цей метод допускає застосування всіх інших наукових методів¹⁸.

Під час порівняльного дослідження інституту звільнення від покарання та його відбування неповнолітніх в Україні та Польщі, не можна уникнути застосування логічного прийому пізнання цієї кримінально-правової одиниці, яка полягає у проведенні аналізу зазначеного інституту, шляхом розчленування його на окремі основні частини, якими є умовні та безумовні види звільнення від покарання та його відбування, та кожен із зазначених видів має бути поділений на підвиди, які повинні досліджуватися окремо. Таким чином, логічний аналіз інституту звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування досліджується класифікаційно, у логічній послідовності із наданням необхідних тлумачень.

Після проведення аналізу інституту звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування проводиться синтез, завдяки чому вивчені окремо основні частини досліджуваного інституту вивчаються як взаємозалежні один від одного, що надає можливість конструювати нові моделі та форми основних частин єдиного цілого – видів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування. Тобто, саме під час аналізу і синтезу (як двох взаємозалежних форм), ми маємо можливість, після проведеного порівняльного дослідження інститутів звільнення від покарання в Україні та Польщі, користуючись досвідом зарубіжної країни, створити нові форми звільнення.

Після аналізу та синтезу застосовується метод абстрагування, який надає можливість обирати із сукупності ознак явища найбільш істотні, характерні та надавати їм самостійності. Кожен вид звільнення неповнолітнього від покарання та його відбування має бути розглянутий як найважливіший, самостійний вид, а отримані знання, як наслідок, мають бути поширені на весь досліджуваний інститут, що надасть можливість узагальнити результат пізнання, від одиничного до загального, об'єднавши всі спільні ознаки в певні множини.

Ми не можемо не погодитись із думкою Д.А. Шигалья, який спрavedливо зазначає, що великого значення у порівняльних дослідженнях з правової тематики набувають і такі логічні методи як індукція та дедукція. Так, індукція полягає у тому, що загальний висновок робиться з окремих посилок; при цьому пізнання прямує від окремого та конкретного до загального. При дедукції навпаки окремий висновок робиться з загального положення, а пізнання від загального повертається до одиничного, збагачуючи дослідника новими знаннями про це одиничне. Взагалі ж результат компаративного дослідження за своєю логічною природою, як правило, є неповною індукцією, тобто таким висновком, що отриманий в умовах відсутності відомостей про всі причинно-наслідкові зв'язки та характеристики порівнюваних державно-правових явищ та інститутів. Порівняно з індукцією дедукція відіграє більш допоміжну роль у історико-правових порівняннях і допомагає пояснити з точки зору загальних закономірностей державно-правового розвитку конкретні елементи порівняльного аналізу, а також отримані проміжні та остаточні результати¹⁹.

Таким чином, компаративістське дослідження включає в себе застосування загальнонаукових методів пізнання порівнювального явища. Однак, варто зазначити, що проводячи таке дослідження необхідно пам'ятати, що кожна країна має свою історико-правову особливість, яка формувалася століттями із становленням держави, з урахуванням менталітету, певних юридичних моделей та потреб суспільства, приналежності до тієї чи іншої правової сім'ї, що також є одним із важливих факторів, які впливають на виникнення відмінностей в праві в різних державах.

¹⁸ Шигаль Д. А. Логічні засади порівняльно-історичного методу у дослідженні історії державно-правових явищ / Д. А. Шигаль. // Форум права. – 2012. – №2. – С. 791.

¹⁹ Шигаль Д. А. Логічні засади порівняльно-історичного методу у дослідженні історії державно-правових явищ / Д. А. Шигаль. // Форум права. – 2012. – №2. – С. 794.

Таким чином, вважаємо, що *під методами порівняльного дослідження інституту звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування необхідно розуміти сукупність логічних прийомів та засобів, які утворюють пізнавальний процес складових інституту звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування з метою формування загального розуміння основних схожих і відмінних рис та моделювання обґрунтованих пропозицій з вдосконалення чинного законодавства та практики його застосування.*

У зв'язку із тим, що компаративістський метод пізнання за своєю суттю є аналітичним методом, вважаємо, що його використання слід здійснювати за такою методикою, яка припускає послідовне виконання таких етапів: 1) діагностичне дослідження; 2) формулювання завдання; 3) побудова моделі; 4) проведення аналізу; 5) апробація результатів дослідження і вдосконалення моделі; 6) впровадження отриманих результатів²⁰.

Перший із запропонованих етапів – *діагностичне дослідження* надає можливість встановити схожість між двома однаковими інститутами в обраних країнах. Діагностичне дослідження є певною сукупністю засобів, які допомагають вивчити властивості та стан кримінально-правових інститутів, зміни, які відбувалися в процесі його становлення та причини цих змін. Таким чином на цьому етапі проводиться якісний аналіз обраної проблематики.

Формулювання завдання полягає у встановленні безпосередньої проблематики компаративістського дослідження, обранні найбільш вагомих проблем для встановлення мети дослідження, що сприятиме його якісному проведенню.

Побудова моделі включає в себе побудову абстракцій та умовиводів за аналогією, а як наслідок – конструювання наукових гіпотез. Саме через модель виникає можливість дослідити найбільш важливі аспекти інституту звільнення від покарання неповнолітніх. В межах побудови моделі використовуються специфічні форми загальнонаукових методів.

²⁰ Литвинов О. М. Настільна книга ад'юнкта та здобувача наукового ступеня (зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право) : наук.-практ. посіб. / О. М. Литвинов, Є. С. Назимко. – Донецьк : Кальміус, 2014. – С. 93–94.

Проведення аналізу та апробація результатів дослідження і вдосконалення моделі є найбільш важливими етапами дослідження, адже вони взаємозалежні, і під час проведення аналізу та апробації може виникнути ситуація, в якій дослідник зрозуміє, що всі попередні етапи привели його до неправдивих результатів.

З огляду на те, що компаративістське дослідження має на меті усунення недоліків у національному законодавстві, воно, як справедливо відмічає О.Л. Бигич, має відповідати наступним вимогам: 1. при прийнятті нормативного акту необхідно дослідити динаміку відносин, які мають бути урегульовані, їх становлення за різних історичних, економічних умов та порівняти з сучасним етапом їх розвитку; 2. чітко встановити до якої галузі права відносяться дані суспільні відносини, якими нормативними актами вони регулюються; порівняти їх, завдяки чому усуваються протиріччя та неузгодженості; 3. виявити негативні риси в процесі функціонування таких відносин, встановити все позитивне та врахувати під час ухвалення нового нормативного акту або доповнень та змін до вже існуючого; 4. порівняти механізм впровадження в життя «невдалого» нормативного акту та нового з приводу одних і тих же суспільних відносин; 5. порівнюючи національне законодавство слід визначити, перш за все, мету такого порівняння і можливість співставлення конкретних об'єктів, оскільки у випадку відсутності можливості їх порівняння відсутнє практичне значення такого дослідження²¹.

Оскільки законодавче забезпечення регулювання суспільних відносин у сфері відповідальності неповнолітніх у Польщі значно відрізняється за рівнем розвитку від України – наявністю окремого нормативно-правового акту, доцільним є встановити передумови його виникнення, порівняти з нормами, викладеними у Кримінальному кодексі України, вивчити причини відсутності подібної практики в Україні через призму історичних, соціальних, правових та економічних умов. Схожість в правовому регулюванні питань, пов'язаних із покаранням неповнолітніх в Польщі та Україні полягає в тому, що обидві країни мають відповідні положення в нормативно-правових актах, які мають бути піддані порівняльно-правовому дослідженню. Однак,

²¹ Бигич О. Л. Порівняльне правознавство: природа та методологічне значення : дис. канд. юр. наук : 12.00.01 / Бигич Олена Леонідівна – Київ, 2002. – С. 150–151.

не всі норми можна впроваджувати в національне законодавство. Правові норми інших країн можуть бути запозичені до національного законодавства лише за умов необхідності та доцільності їх введення. Результатом проведення компаративістського дослідження має бути не тільки внесення конкретних пропозицій стосовно чинного законодавства та практики його застосування, а й розширення та збагачення національних правових традицій. Ні в якому разі не можна безоглядно копіювати іноземні правові інститути²².

Апробація результатів дослідження й удосконалення моделі кримінально-правової регламентації інституту звільнення від покарання неповнолітніх – це безперервний процес, що може здійснюватися не лише після проведення аналізу розрахунків, а й під час складання самої моделі. Аналіз результатів апробації дозволяє виявити недоліки моделі і намітити шляхи її вдосконалення²³.

Впровадження отриманих результатів. Залежно від специфіки отриманих результатів вони можуть впроваджуватись у чотири традиційні науки кримінального права сфери – нормотворчу, правозастосовну, освітню та науково-дослідну²⁴.

Таким чином, *методика порівняльного дослідження інституту звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування в Україні та Польщі* – це алгоритм застосування сукупності методів та прийомів дослідження історичного та сучасного доктринального та нормативно-правового забезпечення функціонування інституту звільнення від покарання неповнолітніх, результати якого апробовані та достатні для їх впровадження в нормотворчу, правозастосовну, освітню та науково-дослідну діяльність.

²² Назимко Є. С. Інститут покарання неповнолітніх у кримінальному праві України (нарис з методології дослідження) / Є. С. Назимко. – Донецьк: Ноулідж, 2014. – С. 212

²³ Назимко Є. С. Мета та методика компаративістського дослідження інституту покарання неповнолітніх у кримінальному праві України / Є. С. Назимко // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2014. – №2. – С. 88–89.

²⁴ Там само. – С. 88–89.

1.2. Генеза інституту звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування в Україні та в республіці Польща

Кримінальне право – галузь, яка формувалася протягом століть, базуючись на мінливих нормах законодавства. Сьогодні кримінально-правова доктрина включає в себе сукупність положень, які в повній мірі забезпечують захист прав та свобод громадян, не є виключенням й неповнолітні, відповідальності яких, із прийняттям у 2001 році чинного Кримінального кодексу України було присвячено окремий розділ Загальної частини. Заслугує на увагу той факт, що саме Україна та Польща були одними із перших держав, які приділили комплексну увагу кримінальній відповідальності неповнолітніх.

Так, наприклад, якщо брати до уваги те, що в Польщі закон «Про процедуру розгляду справ неповнолітніх» було прийнято у 1982 році, а в Україні окремий розділ присвячений кримінальній відповідальності неповнолітніх з'явився із прийняттям у 2001 році нового КК, то в інших країнах, які, як і досліджувані нами, відносяться до романо-германської (континентальної) правової сім'ї, можна дійти до висновку, що комплексна увага кримінальній відповідальності неповнолітніх в Росії була присвячена в 1996 році із прийняттям нового КК РФ, в якому було виокремлено самостійний розділ «Кримінальна відповідальність неповнолітніх»; в Хорватії в 1998 році було прийнято закон «Про суди у справах неповнолітніх»; в Сербії в 2006 році – закон «Про неповнолітніх кримінальних правопорушників та кримінальний захист неповнолітніх осіб». Винятком є лише Німеччина, де закон «Про суд у справах неповнолітніх» було прийнято у 1974 році.

Вивчення історії будь-якого кримінально-правового інституту має велике значення не тільки для доктрини, а й для самого законодавства, адже під час дослідження особливостей становлення та розвитку інституту є можливість передбачити які проблеми можуть виникнути у майбутньому.

О.В. Харитонova зазначає, що ідеї використання історичного методу в кримінальному праві виникли не на порожньому місці. Вони мали витоки свого розвитку в істотних змінах у вченнях про право, що відбувалися в Європі та світі. Історичний метод покликаний пояснити проблеми наступності в кримінальному праві, а тому його призначення може бути деталізовано виділенням наступних конкретних

завдань: 1) більш повного, усебічного, глибокого осмислення існуючих кримінально-правових понять, їхнього місця і ролі в науці за допомогою зв'язку сьогодення з минулим; 2) оцінки накопичених знань з погляду визначення перспектив розвитку науки; 3) привнесення в науку кримінального права нових знань, що збагачують вже існуючі в ній поняття, сприяють виникненню і розвитку нових теорій, категорій, концепцій²⁵.

На думку О.Ф. Скакун, сутність історичного методу полягає у тому, що процес розвитку державно-правових явищ відтворюється в усій багатогранності, в усій повноті – із усіма випадковостями, зигзагами, частковостями, що перекручують об'єктивну логіку розвитку; із усім позитивним, що накопичено історичним досвідом. При логічному дослідженні держави і права важливо відволіктися від усіх випадків, окремих фактів, особливостей, несуттєвого, тобто теоретично відтворити об'єкт у сутнісних, закономірних зв'язках, уявити необхідне – загальне і особливе – у процесі розвитку того чи іншого явища²⁶.

Ми погоджуємося із думкою вченої, та зі свого боку вважаємо, що відтворення об'єкту у сутнісних закономірних зв'язках під час дослідження генези кримінально-правового явища відіграє дуже важливу роль, адже не завжди становлення того чи іншого інституту відбувається послідовно у встановленій закономірності, часто на практиці складається ситуація, в котрій через зміни в законодавстві змінюється правова доктрина, і, як наслідок, кримінально-правовий інститут набуває нових рис, змінюються його завдання та функції та ін. Отже, саме закономірний зв'язок, дослідження причин та умов змін правових інститутів в ретроспективі дозволить якісно оцінити передумови цих змін та спрогнозувати майбутні корективи.

Призначення історичного методу полягає у виявленні історичних фактів і на цій основі в такому уявному відтворенні історичного процесу, при якому розкривається логіка його руху. Він припускає

²⁵ Харитонova О. В. Тетодологія вітчизняної кримінально-правової науки: становлення історичного методу та проблеми наступності [Електронний ресурс] / О. В. Харитонova – Режим доступу до ресурсу: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/16790/%CE>.

²⁶ Скакун О. Ф. Теорія держави та права [Електронний ресурс] / О. Ф. Скакун – Режим доступу до ресурсу: http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/books/_book-687.htm.

вивчення, виникнення і розвитку об'єктів дослідження в хронологічній послідовності. Історичний процес орієнтує на те, щоб у процесі пізнання простежувались єдність, зв'язок якісно різних етапів, що пройшло у своєму розвитку досліджуване явище. Зв'язок даного кримінально-правового явища в його походженні, зміні та розвитку з іншими дозволяє зробити висновок про наступність у праві, у тому числі кримінальному, як про найважливішу тенденцію розвитку всієї правової матерії²⁷.

Взагалі правова наука завжди під поняттям наступності у праві розуміла тісну взаємозалежність різних історичних ланок розвитку права. Історизм в контексті правонаступності трактується з точки зору стабільного послідовного руху вперед, що виражається в обов'язковій мінливості явища, його вдосконалення, або навпаки – занедбання, а з часом й усунення. Так, наприклад, в кримінальному праві для боротьби із «мертвими нормами» та «дрімаючими нормами», які виникають в процесі генези кримінального законодавства та супроводжують його, існує декриміналізація, яка надає можливість усувати ті чи інші рудименти. За допомогою збереження зв'язку між етапами розвитку права забезпечується рух останнього, що і є наступництвом у праві, історично обумовленим.

На нашу думку, взагалі оцінювати державу необхідно, виходячи з її історії, яка дозволяє прослідкувати наскільки тривалим був шлях становлення. Не повинен залишатися без уваги і соціальний стан країни, який оцінюється, в першу чергу, виходячи з якості нормативно-правового регулювання прав та свобод уразливих категорій громадян та захищеності їх інтересів. Однією з таких категорій є неповнолітні, права та свободи яких повинні окремо розглядатися кожним законодавством, і кримінальне не є виключенням.

Дослідження історії інституту звільнення від покарання та його відбування неповнолітніх є також важливим етапом в межах нашого дослідження, адже зародження особливого підходу до покарання неповнолітніх почалося ще з найдавніших часів, про що свідчать історичні пам'ятки.

²⁷ Назимко Є. С. Історичний метод та проблеми періодизації історії розвитку інституту покарання неповнолітніх [Електронний ресурс] / Є. С. Назимко – Режим доступу до ресурсу: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2014/1/9.pdf>.

Одне з перших згадувань неповнолітніх в історії можна знайти в політико-правовій пам'ятці Стародавнього Єгипту – «Повчанні Птахотепа» (III тис. до н.е.) де було висловлено застереження стосовно протизаконних дій неповнолітніх²⁸, а у добіблейські та парабіблейські часи на Близькому сході дітей приносили у жертву шляхом спалювання на вогнищі, вигнанні у разі їх неповноцінності, а також застосовуючи їх у якості знаряддя кровної помсти у разі вбивства первістка. Лише починаючи з епохи Відродження (VI ст. н.е.) ставлення до дітей почало набувати більш зрілих форм. Батьки позбавляються патріархального права на життя та смерть дитини, а суспільство поступово починає розуміти, що дитина – це маленька людина зі своїми потребами, але беззахисна в силу фізичної незавершеності, недостатності психічного розвитку, волі, розуму²⁹.

Таким чином, в найдавніші часи погляд спільноти та відповідних інстанцій на злочинність неповнолітніх, їх покарання та звільнення від нього був неоднозначним. З одного боку, неповнолітній відбував покарання рівнозначне покаранню дорослого злочинця, з іншого – до його фізичної та психічної незрілості було акуратне відношення, оскільки тогочасні законодавчі органи вагалися до чого таку незрілість можна віднести: до обставин, що обтяжують злочинність діяння, чи навпаки.

Починаючи з 882 по 1349 роки стрімко почало розвиватися законодавство, в тому числі і кримінальне. Однак, варто зазначити, що для багатьох європейських правових джерел цих часів характерним було ігнорування дитинства як природного стану людини, застосування до дітей та неповнолітніх найжорсткіших покарань (аж до страти), утримання разом дорослих і неповнолітніх засуджених, застосування до дітей незрозумілих для них та неприпустимих процедур (приведення до присяги, катування)³⁰.

²⁸ Ударцев С.Ф. История политических и правовых учений. Древний Восток. Академический курс / С.Ф. Ударцев. – СПб. : Издательский Дом С. – Петерб. гос. ун-та ; Изд-во юридического факультета СПбГУ, 2007. – С. 44.

²⁹ Світличний О.О. Кримінальна відповідальність за розбещення неповнолітніх : монографія / О.О. Світличний, П.В. Хряпінський. – Дніпропетровськ : НГУ, 2014. – С. 36.

³⁰ Северин О. О. Застосування до неповнолітніх заходів кримінально-правового характеру, не пов'язаних з позбавленням волі : дис. канд. юр. наук : 12.00.08 / Северин О. О. – Запоріжжя, 2009. – С. 172–173.

На території ж українських земель основним нормативно-правовим актом того часу була Руська правда, яка є пам'яткою звичаєвого права, яке виражало інтереси громади, котрі були побудовані на принципі первісної рівності. Положення Руської Правди втілили християнські традиції, закріпили чимало норм про злочини та покарання, виробили низку важливих правових категорій, заклали підвалини для розвитку різноманітних інститутів кримінального законодавства³¹. Руська правда не знала вікового обмеження кримінальної відповідальності, тому у ній не виокремлювались особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх, а про систему покарань неповнолітніх ще мова не йшла. У цей період більша частина інтересів неповнолітніх залишалася за межами кримінально-правової охорони, що свідчить, з одного боку, про відсутність досвіду та недосконалість стародавнього законодавства, з іншого – існуючу на той час ієрархію суспільних відносин, соціальних благ та інтересів³².

Однак, в той період людина знаходилась під владою більшою мірою релігійних, ніж світських норм. Тому й вік кримінальної відповідальності був релігійним. Особа розглядалася як творіння Боже, що розвивається за встановленими законами. Порухення кримінально-правових заборон розглядалось як гріх. Тобто особа злочинця характеризувалася наявністю гріховних начал у людині. А потенційна можливість грішити визначалася із семирічного віку³³.

Отже, не дивлячись на те, що в цей період злочинності неповнолітніх не приділялася особлива увага, з урахуванням того, що вирішення більшості важливих питань було привілеєм церкви, а потенційна можливість грішити визначалася з семирічного віку, можемо підсумувати, що цей момент, на нашу думку, можна вважати початком

³¹ Савченко А.В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження [монографія]. – К.: КНТ, 2007. – С. 42–43.

³² Світличний О.О. Кримінальна відповідальність за розбещення неповнолітніх : монографія / О.О. Світличний, П.В. Хряпінський. – Дніпропетровськ : НГУ, 2014. – С. 65.

³³ Хрестоматія з історії держави і права України. – Том. 1. З найдавніших часів до початку XX ст.: Навч. посіб. для юрид. вищих навч. закладів і фак.: У 2 т. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький; За ред. члена-кореспондента Академії правових наук України В. Д. Гончаренка. – К.; Ін Юре. – 1997. – С. 67.

встановлення вікових меж кримінальної відповідальності в Україні, який із розвитком держави зазнавав змін.

Цікавим в межах нашого дослідження є період перебування українських земель у складі Литви, Польщі, Речі Посполитої (1349–1648 рр.), який ознаменувався переходом від ранньофеодальних форм суспільного життя до початкового етапу розвинутого феодалізму і характерної для нього феодальної роздробленості³⁴. У 50-х роках XIV ст. розпочалася експансія Литви на Україну, а у другій половині XIV ст. більшість українських земель була приєднана до складу Великого князівства Литовського, Руського та Жемайтійського. У 1387 р. галицькі землі були захоплені Польщею³⁵. Закарпаття опинилося під владою Угорщини, а Буковиною заволоділо Молдавське князівство. Приєднання українських земель до складу сусідніх держав негативно вплинуло на долю української державності – вона була ліквідована. Надзвичайно тяжким і трагічним для України стало утворення після Люблінської унії 1569 р. нової держави – Речі Посполитої³⁶.

Важливими віхами в історії розвитку кримінального права зазначеного періоду можна вважати Судебники 1497 та 1550 рр., якими було встановлено сурову систему покарань, спрямовану на залякування населення. Смертна кара, тілесні покарання, позбавлення волі витіснили розгалужену на той час систему штрафів³⁷. Звільненню неповнолітніх від покарання та його відбування в той час достатньої уваги законодавцем приділено не було.

У період становлення Литовсько-Руської держави, поряд із чинними нормами «Руської Правди», почали формуватися власні нормативні акти. Так, з кінця XIV ст. почала розвиватися законодавча діяльність литовських князів, які видавали так звані привілеї. Прикладом таких

³⁴ Історія держави і права України: Підручник. – У 2-х т. / За ред. В.Я. Тація, А.Й. Рогожина. – Том 1. – Кол. авторів: В.Д. Гончаренко, А.Й. Рогожин, О.Д. Святоцький та ін. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. – С. 125.

³⁵ Шевчук В.П., Тараненко М.Г. Історія української державності: Курс лекцій: Навчальний посібник. – К.: Либідь, 1999. – С. 54.

³⁶ Там само. – С. 69.

³⁷ Назимко Є.С. Інститут покарання неповнолітніх у кримінальному праві України. Генеза, міжнародні та європейські стандарти, ювенальна пеналогія: монографія / Є.С. Назимко; вступ. слово д.ю.н., проф. О.М. Литвинова. – К.: Юринком Інтер, 2016. – С. 120.

актів є Литовські статuti, які два з половиною століття являли собою взірець для законодавців і задовольняли судову практику на литовських, українських та білоруських землях. Вони також діяли на всіх українських землях, які входили до складу Речі Посполитої. Таке суспільне буття пов'язувало українське населення із західною політичною і правовою культурою³⁸.

Що стосується відповідальності неповнолітніх, то згідно привілею 1457 р. встановлювався принцип особистої відповідальності. Відповідальність наставала спочатку з семилітнього віку. Однак, вже з прийняттям «Литовських Статутів» покарання для дітей і підлітків були дещо пом'якшені. Так, за другим «Литовським Статутом» (1566 р.) відповідальність наставала – з 14 років, а за третім «Литовським Статутом» (1588 р.) – з 16 років³⁹. Вже в другому «Литовському Статуті» зустрічаються спроби встановлення нижньої межі віку кримінальної відповідальності неповнолітніх, що, зокрема, виключало відповідальність осіб, які не досягли 14 років за вчинену крадіжку, що не розглядалося як «лиходійство»⁴⁰.

Статут 1566 р. вже має окремий артикул «Про шляхтича неповнолітнього», котрий розглядає неповноліття в якості пом'якшуючої репресії обставини. Він проголошує, що неповнолітній шляхтич «... не має бути до ката в руки і на тортури виданий, однак ту шкоду батько його або мати, або родичі з його частини маєтку повинні з нав'язкою сплатити, ...а як не буде чим платити, то дати його на вислугу, поки б те заслужив, що зашкодив». Такі заходи встановлювались тільки у разі вчинення злочину неповнолітнім уперше. Норма поширювалася, незважаючи на заголовок артикулу, не тільки на дітей шляхетського, але й простого походження (розд. 14, арт. 8)⁴¹.

³⁸ Вечерова Є. М. Некаральний кримінально-правовий вплив на неповнолітніх в Україні: дис. канд. юр. наук: 12.00.08 / Вечерова Є. М. – Одеса, 2010. – С. 35.

³⁹ Назимко Є.С. Інститут покарання неповнолітніх у кримінальному праві України. Генеза, міжнародні та європейські стандарти, ювенальна пеналогія: монографія / Є.С. Назимко; вступ. слово д.ю.н., проф. О.М. Литвинова. – К.: Юринком Інтер, 2016. – С. 127.

⁴⁰ Там само. – С. 127.

⁴¹ Статuti Великого князівства Литовського: У 3-х томах. - Том II. Статут Великого князівства Литовського 1566 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса: Юридична література, 2003. – С. 399–400.

Зазначений період характеризується появою інтересу держави, церкви та суспільства до особливостей кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх. Водночас, напевно, можна говорити про початок формування окремого інституту кримінальної відповідальності неповнолітніх, тим більше ювенального кримінального права. Як вірно відмітив В.В. Мальцев, більша частина інтересів неповнолітніх у цей період залишалась за межами кримінально-правового регулювання, що засвідчує, з одного боку, відсутність досвіду та недосконалість стародавнього законодавства, з іншого – існуючу ієрархію суспільних відносин, соціальних благ та інтересів, що відображалося у віднесенні суспільних інтересів до сфери кримінального права, у визначенні пріоритетного місця всієї сукупності тогочасних кримінально-правових норм, що забезпечують захист найбільш важливих відносин у цій сфері...⁴²

Окремої уваги заслуговує Соборне уложення 1649 року, в якому законодавчо було пом'якшено кримінальну відповідальність неповнолітнього, який вчинив злочин.

М. С. Таганцев зазначив, що перші спроби встановлення кримінальної відповідальності неповнолітніх стосуються «Новоуказаних статей», котрими доповнювалося ст. 108 Соборного Уложення 1649 р. Так, зокрема, лише в «Новоуказаних статтях» 1669 р. було введено наступне положення: якщо дитина у віці семи років учинить вбивство, то її за це не карають смертною карою⁴³. Також, за твердженням дослідника, від кримінальної відповідальності звільнялися божевільні, але у тих самих законах указувалося на відповідальність за деякі види злочинів з 12 та 14 років⁴⁴.

Однак, у цей період діти не були включені в офіційну систему суспільства і не були суб'єктом права в повному розумінні цього слова. Відповідно до «Соборного уложення» 1649 р. в Росії неповнолітні не мали права скаржитися на батьків. Убивство сина або дочки каралося усього лише річним тюремним ув'язненням, а після відбування

⁴² Мальцев В.В. Введение в уголовное право: учебное пособие / В.В. Мальцев. – Волгоград: Академия МВД РФ, 2000. – С. 47.

⁴³ Таганцев Н. С. Русское уголовное право. – Т. 1 : Общая часть / Н. С. Таганцев. – СПб. : Гос. Тип., 1902. – С. 419.

⁴⁴ Там само. – С. 66–67.

покарання – церковним покаанням, тоді як неповнолітніх, що зазіхають на життя батьків, закон нещадно карав стратою⁴⁵. Ця нерівність була скасована лише Петром I у 1716 р.⁴⁶

Окрему думку стосовно Соборного уложення має В.М. Бурдін, який зазначив, що в акті було здійснено першу самостійну спробу законодавчого вирішення питання про вікову неосудність неповнолітніх, яка давала хоч яку межу для обмеження кримінально-правового впливу на неповнолітніх⁴⁷. Однак, норми Уложення характеризувалися проведенням станової нерівності, допущенням широкого суддівського свавілля, наданням виняткового значення релігійному моменту, суворістю каральної системи та наявністю пережитків об'єктивного ставлення⁴⁸.

Період автономії України у складі Російської імперії ознаменувався тим, що він був останнім перед формуванням інституту ювенальної юстиції. Саме в цей період законодавство Гетьманщини почало передбачати особливий статус неповнолітніх у кримінально-правових відносинах. Неповноліття визнавалось обставиною, що пом'якшує покарання. Однак, інтенсивна інтервенція зарубіжного законодавства на території України не надала можливості розвитку істинно українського законодавства та український ювенальний кримінально-правовий традиції. Неповнолітні не були включені в офіційну систему суспільства, а відтак не були повноцінними суб'єктами кримінально-правових відносин. У цей період з'являються нормативні приписи про окремі особливості застосування покарання до неповнолітніх. Однак, реалізація цих особливостей більшою мірою залежала від станового

⁴⁵ Российское законодательство X-XX веков: Тексты и комментарии. В 9 т. / Под общ. ред. О.И.Чистякова. Том 3. Акты Земских соборов. – М. : Юрид. лит., 1985. – С. 436.

⁴⁶ Коталейчук С. П. Теоретико-правові проблеми правового статусу неповнолітніх в Україні та забезпечення його реалізації як один із основних напрямків діяльності міліції : дис. канд. юр. наук : 12.00.08 / Коталейчук С. П. – Київ, 2004. – С. 42.

⁴⁷ Бурдін В.М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право / Володимир Миколайович Бурдін. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2001. – С. 13.

⁴⁸ Трахтеров В. С. Вменяемость и невменяемость в уголовном праве (исторический очерк). – Харьков, 1992. – С. 10.

походження дітей та з часом була скасована. Історичні та політичні зміни, що відбулись наприкінці цього періоду, давали надії на належний розвиток тогочасного ювенального кримінального права...⁴⁹.

Перший у світі ювенальний суд (суд з прав дитини – *додано нами*) з'явився вже у 1895 році в Південній Австралії, яка тоді була однією з колоній Великобританії, а пізніше стала одним зі штатів Австралійського Союзу. На відміну від ювенального суду, заснованого чотирма роками пізніше в місті Чикаго (штат Іллінойс, США), «дитячий» суд Південної Австралії не притягнув до себе такої пильної уваги юридичної та неюридичної громадськості, що не послугувало відправною точкою для початку розвитку ювенальної юстиції по світу. Адже досвід чиказького суду враховувався в США і в інших країнах, і в тому випадку, якщо прагнули створити ювенальний суд за його подобою, і тоді, коли спочатку виробляли модель суду у справах неповнолітніх, який певним чином відрізнявся від моделі чиказького суду⁵⁰.

Варто зазначити, що робота чиказького (іллінойського) ювенального суду, в першу чергу, була спрямована на допомогу неповнолітнім, які потрапили у скрутну життєву ситуацію, яка наслідком може мати небезпеку для їх життя та здоров'я. Суд займався проблемою відсутності у неповнолітніх батьківського піклування та їх деморалізацією. Питання, які стосувалися неповнолітніх правопорушників розглядалися крізь призму їх соціальної занедбаності та деградації, у зв'язку із чим вони вимушені вчинювати злочини для забезпечення нормального життя. Американський ювенальний суд став першим в історії повноцінним судом для неповнолітніх, який поклав вдалий старт для впровадження аналогічних по всій Європі (Англія – 1905 р., Німеччина – 1907-1908 рр., Австрія – 1908 р., Італія – 1908 р., Бельгія – 1912 р., Франція – 1912-1914 рр., Іспанія – 1918 р., Польща – 1919 р.).

⁴⁹ Назимко Є.С. Інститут покарання неповнолітніх у кримінальному праві України. Генеза, міжнародні та європейські стандарти, ювенальна пеналогія: монографія / Є.С. Назимко; вступ. слово д.ю.н., проф. О.М. Литвинова. – К.: Юринком Інтер, 2016. – С. 141.

⁵⁰ Автономов А. С. Ювенальная юстиция. Учебное пособие / А. С. Автономов. – Москва: Российский благотворительный фонд «Нет алкоголизму и наркомании» (НАН), 2009. – С. 58.

Що стосується Польщі, то, не дивлячись на тенденцію до збереження загальних законодавчих позицій щодо проблем боротьби зі злочинністю неповнолітніх в окупаційних державах, державна влада ще у 1918 році звернула увагу на необхідність перегляду існуючих засобів боротьби зі злочинністю неповнолітніх осіб, що зумовило рішення про створення спеціальних судів для неповнолітніх. Вже 7 лютого 1919 року було вирішено відкрити зазначені суди в низці міст Польщі (Варшава, Люблін тощо), а 1 вересня 1919 року вони були відкриті. Пізніше такий суд відкрили у Львові.

Таким чином, Україна стала послідовницею Польщі щодо впровадження ювенального суду. Не дивлячись на різні правові менталітети країн, відношення до кримінальної відповідальності неповнолітніх і в Польщі, і згодом в Україні було однаковим: по-перше, пріоритет віддавався неповнолітнім, які вчинили нетяжкі злочини через неможливість утримувати себе самостійно, по-друге, відповідальність неповнолітнього значно відрізнялася від кримінальної відповідальності дорослого, по-третє, було зроблено акцент на необхідності нормативно-правового закріплення кримінальної відповідальності неповнолітнього.

Проблема кримінальної відповідальності неповнолітніх та її нормативне закріплення також підіймалася й Кодифікаційною комісією. Зазначене, на нашу думку, можна пояснити прагненням польського законодавця систематизувати заходи щодо боротьби зі злочинністю неповнолітніх, встановити обсяг репресії, яка застосовуватиметься у їх відношенні, а також розмежувати кримінальну відповідальність неповнолітніх та дорослих злочинців. Такий стан справ зумовив активну законотворчу роботу, і вже у 1920 році було вирішено створити проект в якому було сплановано передбачити норми матеріального та процесуального права, а також окремі положення щодо організації роботи судів, з подальшим їх включенням до відповідних кодифікованих актів.

Підготовкою проекту закону займався один із провідних юристів Польщі 1929-1939 років, відомий адвокат, суддя Найвищого суду – А. Могильницький, який прославився не тільки ретельним дослідженням проблем відправлення правосуддя у відношенні неповнолітніх, а й своїм значним внеском до розвитку судової системи країни та категоричним виступом проти збереження судів присяжних,

оскільки вважав останні застарілими та непотрібними для Польщі інститутами⁵¹.

Взагалі, в тогочасній міжнародній науці і практиці виявилися два різні погляди на проблему визначення статусу неповнолітніх злочинців, які поділили вчених-правників, котрих було залучено до підготовки проекту закону, на дві великі групи. Перша група науковців намагалася зовсім усунути покарання як засіб боротьби зі злочинністю неповнолітніх і застосовувати щодо них лише виховні і виправні заходи. Такі засади підтримували правники Бельгії, Англії, Голландії, Скандинавських країн, а також США й Австралії. Друга (прихильники котрої були більш обережними), прагнула зберегти для певної категорії неповнолітніх покарання виправного характеру, метою якого було не тільки виховання і виправлення, а й розплата за скоєний вчинок. Ці засади підтримувалися вченими-юристами у Франції, Угорщині, Австрії, Німеччині та Росії⁵².

Тому, під час підготовки проекту закону про суди для неповнолітніх деякі питання також зумовлювали жваві дискусії. Одним з таких питань було визначення межі досягнення віку, відколи може настати кримінальна відповідальність, оскільки вона до того ж по різному визначалася в успадкованих кодексах. Вирішено було визначити нижчу межу, до якої неповнолітні звільнялися від кримінальної відповідальності, та верхню, з якої починається така відповідальність; між ними був перехідний період, в якому кримінальна відповідальність (умовна) залежала від ступеня тяжкості діяння. Друга проблема полягала у тому, які заходи – виховні чи виправні, а також карні мають бути застосовані щодо неповнолітніх і на який термін. Було узгоджено про застосування різних типів виховних та виправних заходів залежно від віку та ступеня криміналізації особистості. Перевагу мали засади загального упередження та перевиховання, а не розплати. Однак, були і прибічники звичайного покарання (хоча і пом'якшеного), а також зниження верхньої межі до 18 років⁵³.

⁵¹ Encyklopedia Historii Drugiej Rzeczypospolitej / [A. Garlicki, Z. Landau, W. Roszkowski та ін.]. – Warszawa: Wiedza Powszechna, 1999. – С. 237.

⁵² Płaza S. Historia prawa w Polsce na tle porównawczym / Płaza. – Krakow: Księgarnia Akademicka, 2001. – С. 61.

⁵³ Płaza S. Historia prawa w Polsce na tle porównawczym / Płaza. – Krakow: Księgarnia Akademicka, 2001. – С. 346.

На нашу думку, такий різний підхід вчених до створення проекту можна пояснити впливом декількох факторів. По-перше, більшість польських авторів вважали, що перебільшений репресивний вплив на неповнолітніх не є виправданим, оскільки вчинення ними злочинів може мати випадковий характер, зумовлений низкою факторів, а отже віддавали перевагу виховним заходам. По-друге, прихильники виправних заходів більш раціонально підходили до можливості вчинення неповнолітніми в майбутньому нових злочинів та вважали, що вчасна корекція їх поведінки шляхом більш жорсткого карального впливу сприятиме їх становленню на шлях виправлення. По-третє, вплив мало також те, що під час створення проекту було враховано думки зарубіжних вчених, серед яких були позиції швейцарських, французьких та бельгійських юристів. Зі свого боку, вважаємо за доцільне додати, що урахування досвіду останніх було вельми доцільним кроком, адже європейське законодавство того часу зробило дуже великий крок у майбутнє, а кримінальні законодавства зазначених країн вже тоді мали цікаві норми стосовно покарання неповнолітніх, і на сьогоднішній день ці норми залишаються достатньо дієвими та доцільними. Так, наприклад, швейцарське законодавство має три специфічні категорії суб'єктів кримінальної відповідальності: діти (від 7-ми до 15-ти років), підлітки (від 15-ти до 18 років) та молодь (від 18-ти до 25 років) та ін.

З метою ефективної організації роботи суду для неповнолітніх в Польщі було утворено низку допоміжних товариств та організацій. У 1930 р. при суді для неповнолітніх у Варшаві було утворено товариство під назвою «Спеціальний захист дітей» (далі – Товариство). Метою Товариства була співпраця із судом на ґрунті боротьби зі злочинністю неповнолітніх шляхом допомоги та захисту⁵⁴. Таким чином, в Польщі було запроваджено тенденцію до гуманізації кримінальної відповідальності неповнолітніх, адже із виникненням зазначеного товариства, було запроваджено судових кураторів, на яких, як наслідок, було покладено роботу із неповнолітніми злочинцями, спрямовану не тільки на їх виправлення, але й на захист прав під час здійснення у їх відношенні

⁵⁴ Пашук Т. В. Практика виконання та відбування покарань неповнолітніми в період перебування українських земель у складі її Речі Посполитої (1919–1939 рр.) / Т. В. Пашук. // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского Серия «Юридические науки. – 2014. – №3. – С. 167.

правосуддя. Розвиток спеціальних закладів для неповнолітніх призвів до утворення спеціальних центрів, спрямованих на дослідження психологічних особливостей неповнолітніх злочинців, надання їм психологічної допомоги, сприяння їх ресоціалізації тощо. Допомога також надавалася родинам ув'язнених. У межах зазначених закладів розслідувались найтяжчі злочини, що вчинялися неповнолітніми. Для покращення роботи з неповнолітніми злочинцями було також створено спеціальні заклади для дівчат. Отже, основним завданням польського законодавця було збереження тенденції до гуманізації кримінального законодавства в частині кримінальної відповідальності неповнолітніх.

Значним кроком нового кримінального законодавства стала заборона застосовувати до неповнолітніх смертну кару. Помітним стало поширення ювенальних судів, якщо до 1960-х років ця кількість була незначною, то в період з 1960-х по 1980-і спостерігалось збільшення кількості ювенальних судів. До 1982 року спостерігався застій – в нормах кримінального законодавства у відношенні неповнолітніх не відбувалося жодних змін, не дивлячись на введення у 1969 році нового, аналогічного СРСР, Кримінально-процесуального кодексу. Однак, все те, що було прийнято стосовно ювенальної юстиції у 1928–1932 роках було визнано доцільним та посіло відповідне місце в системі правосуддя⁵⁵.

Взагалі, основна відмінність Польщі від більшості європейських країн полягала в тому, що у 1980-х роках країна залишалася закритою від західної рефлексії щодо негативних наслідків патерналістської моделі ювенальної юстиції, при якій влада забезпечувала потреби підлітків, які в обмін на це дозволяли диктувати їм моделі поведінки, як публічної, так і приватної, що у решті-решт призвело до того, що основні положення Кримінального кодексу 1982 року, у частині відправлення правосуддя щодо неповнолітніх, майже повністю суперечили реаліям підліткової злочинності, так само, як це було у законодавстві 1932 року⁵⁶. Зміна менталітету Польщі призвела до того, що законодавець почав вимагати, щоб до неповнолітніх застосовувалися тільки

⁵⁵ Шмидт В. Р. Интеграция подростков в конфликте с законом: зарубежный опыт / В. Р. Шмидт. – Москва : РОО «Центр содействия реформе уголовного правосудия», 2007. – С. 109.

⁵⁶ Там само. – С. 109.

корекційні, медичні або освітні заходи, що призвело до того, що не тільки злочинці, а й підлітки у віці від 13 до 18 років з дев'ятьма поведінки піддавалися аналогічним медичним та освітнім формам впливу, як і ті, що вчинили злочин (за направленнями різних комісій, які знаходились при органах освіти)⁵⁷.

Система ювенальної юстиції була розподілена між відомствами, які займалися широким колом питань, що призвело до невідомості щодо розвитку правосуддя у відношенні неповнолітніх через низьку відповідальність цих відомств та накладки у їх роботі. Патерналістський підхід у здійсненні правосуддя щодо неповнолітніх виражався й у тому, що центральну роль було віддано сімейним судам, які були введені в Польщі наприкінці 1970-х років⁵⁸. Даний інститут ґрунтувався на необхідності розгляду справ, пов'язаних з інтересами кількох членів сім'ї одними і тими ж суддями.

В результаті, коло справ, що розглядалися сімейними судами, було достатньо широким: від опіки до примусового лікування глав сімей (тільки в 2001 р. справи, пов'язані з розлученнями і роздільним проживанням, були віддані в юрисдикцію цивільних судів). З 90-х років кількість справ, що розглядалися сімейними суддями, зростала. Існувало широке коло заходів впливу: догана; особливий нагляд за дитиною з боку батьків, опікунів, молодіжних організацій, працівників пробації та соціальних служб; виконання особливих умов, наприклад, відшкодування шкоди, вибачення перед постраждалою стороною, контрольоване відвідування навчального закладу і присутність на робочому місці; участь у тренінгах та терапевтичних групах; заборона на відвідування певних місць та ін. Повернення до того, щоб рідше застосовувати заходи, пов'язані з поліпшенням оточення підлітка, сталося приблизно в 1990-і роки⁵⁹.

І тільки починаючи з 2001-го року помітно зростає роль служб пробації та медіації, а також відновного правосуддя; зберігалася тенденція рідше поміщати підлітка в закриті установи (перевага

⁵⁷ Шмидт В. Р. Интеграция подростков в конфликте с законом: зарубежный опыт / В. Р. Шмидт. – Москва : РОО «Центр содействия реформе уголовного правосудия», 2007. – С. 109.

⁵⁸ Там само. – С. 109.

⁵⁹ Там само. – С. 109.

віддавалася реабілітації та проведенню роботи із підлітком шляхом залучення спеціальних служб); часто застосовувалися різні процедури обмеження свободи підлітка. Така динаміка, на думку аналітиків, свідчить про прагнення оптимізації функціонування системи ювенальної юстиції в Польщі⁶⁰.

Отже, становлення ювенальної політики в республіці Польща відбувалося протягом тривалого часу. Держава пройшла шлях від репресивної моделі кримінального законодавства у відношенні неповнолітніх до сучасної – превентивної, що, на нашу думку, і зумовило підвищення рівня боротьби з підлітковою злочинністю. Сьогодні Польща стрімко розвивається як європейська країна, про що свідчить стабільна економічна та політична ситуація в державі. Проте, не можна залишити без уваги те, що законодавча база потребує перегляду, особливо це стосується кримінального законодавства. Звичайно, створення сімейних судів та служб кураторів свідчить про розвиток інституту ювенальної юстиції та медіації, але, на нашу думку, це є лише першим кроком на шляху до гуманізації та глобалізації кримінального законодавства.

В Україні ж питанню становлення ювенальної юстиції пильна увага почала приділятися значно пізніше ніж в Польщі, що, на нашу думку, зумовлювалося тим, що, на відміну від сусідньої республіки, наша держава не є членом ЄС, законодавства країн-учасниць котрої із часом «пристосовуються» до вимог європейської спільноти та міжнародно-правового впливу, а отже є більш модернізованими, а норми – гнучкими. Україна, після розпаду радянського союзу у 1991 році (як і інші країни, що до нього входили), створила власну законодавчу базу та наділила її відмінними рисами, які на сьогоднішній день надають можливість обміну досвідом із сусідніми державами з питань нормотворчості. Положення кримінального законодавства сучасної України має збіжні риси з пострадянськими країнами (Азербайджанською Республікою, Республікою Вірменія, Грузією, Російською Федерацією, Латвійською Республікою тощо), що зумовлено новітніми тенденціями розвитку ювенальної політики та історичною схожістю законодавства СРСР, що

⁶⁰ Автономов А. С. Ювенальная юстиция. Учебное пособие / А. С. Автономов. – Москва: Российский благотворительный фонд «Нет алкоголизму и наркомании» (НАН), 2009. – С. 170.

можна підтвердити існуванням Модельного кримінального кодексу для країн – учасниць СНД, котрий, як наведено у пояснювальній записці, було створено через необхідність певного зближення кримінального законодавства держав – учасниць Співдружності у зв'язку з проведеними в цих державах кримінально-правовими реформами, яка викликана потребою забезпечення єдності підходів у питаннях подолання злочинності, в тому числі міждержавної та міжрегіональної. Однак, на жаль, з 2001 року по сьогоднішній день Загальна частина кримінального законодавства залишається майже незмінною, це стосується й розділу, в якому викладено положення щодо відповідальності неповнолітніх.

Торкаючись окремих питань розвитку кримінальної відповідальності неповнолітніх, Є.М. Вечерова зазначила, що на рубежі XIX-XX ст.ст. українське суспільство перебувало на стадії переходу від традиційних до індустріальних форм життя. Зростання злочинності неповнолітніх призвело до того, що друга половина XIX ст. та початок XX ст. знаменували собою поступову, але невпинну зміну традиційного ставлення до неповнолітніх правопорушників. В основу перетворень, як і в Польщі (додано нами), була покладена так звана «патерналістська» доктрина, згідно з якою серед заходів кримінально-правового впливу на неповнолітніх перше місце починають займати державні медико-педагогічні заходи⁶¹.

Із тим, що ювенальна політика в нашій країні розвивалася повільними темпами погоджується й К.В. Продіус, яка це пояснює недалекоглядною політикою царського уряду відносно ювенальної юстиції. Як наслідок, піонерам ювенального руху доводилося самостійно долати численні перепони на своєму шляху. Так, типовою була ситуація з утворенням ювенального суду в м. Києві. Прийняте рішення змогли реалізувати лише через рік, оскільки проект близько року пролежав у Міністерстві юстиції, перш ніж воно дало згоду на утворення цього судового органу. Відповідно, на початку XX ст. організація ювенальних судів була більше справою приватною, громадською, аніж державною⁶².

⁶¹ Вечерова Є. М. Некаральний кримінально-правовий вплив на неповнолітніх в Україні : дис. канд. юр. наук : 12.00.08 / Вечерова Є. М. – Одеса, 2010. – С. 38

⁶² Продіус К. В. Суди для неповнолітніх у Російській імперії: окремі проблеми функціонування (початок XX ст.) [Електронний ресурс] / К. В. Продіус – Режим доступу до ресурсу: http://www.vru.gov.ua/content/article/visnik13_14.pdf.

В Україні розвиток інститутів покарання та звільнення від нього почав розвиватися з 1918 року, із прийняттям 17 січня Декрету Ради Народних Комісарів РРФСР «Про комісії для неповнолітніх», в ст. 2 якого встановлювалося, що справи неповнолітніх, ... помічених в діяннях суспільно небезпечних, підлягають веденню комісією у справах неповнолітніх. 4 березня 1920 року було прийнято Декрет Ради Народних Комісарів «Про суд над неповнолітніми», а 30 липня того ж року було затверджено «Інструкцію Комісіям у справах про неповнолітніх», яку було складено з метою упорядкування діяльності комісій із застосування до неповнолітніх, які вчинили злочини, заходів медико-педагогічного характеру⁶³.

Заходи медико-педагогічного характеру значно відрізняються від репресивних заходів карального впливу, адже, з одного боку, вони блокують подальшу деморалізацію підлітка (під час відбування більшості видів покарань підліток тісно контактує зі своїми злочинцями-однолітками, що може призвести до обміну злочинним досвідом), а з іншого – його не тільки карають, а намагаються виликати схильність до вчинення злочинів шляхом боротьби із першопричиною.

Декретом РНК РРФСР від 4 березня 1920 р. «Про справи неповнолітніх, обвинувачених у суспільно небезпечних діях» було визначено, що в разі неможливості застосування до неповнолітніх заходів медико-педагогічного впливу справи необхідно передавати до народного суду для вирішення питання про покарання, проте не вказувалася категорія справ щодо неповнолітніх, яка підлягала передачі до суду, та про заходи, що могли застосовуватися до неповнолітніх. Згодом ця прогалина була виправлена і вже 19 червня 1920 р. було видано Інструкцію комісіям у справах неповнолітніх, в якій розкривалися питання щодо передачі народному судді справ про посягання на людське життя, заподіяння тяжких ран і каліцтв, зґвалтування, грабежів, розбоїв, підпалів, підробки грошових знаків і документів, хабарництва, великі розкрадання та спекуляцію⁶⁴.

⁶³ Вечерова Є. М. Некаральний кримінально-правовий вплив на неповнолітніх в Україні : дис. канд. юр. наук : 12.00.08 / Вечерова Є. М. – Одеса, 2010. – С. 40.

⁶⁴ Влад С.Ф. Історія становлення використання кримінальних покарань щодо неповнолітніх / С. Ф. Влад // Часопис Київського університету права. – 2015. – №1. – С. 258.

Питання поміщення неповнолітніх осіб до установ інтернатного типу неодноразово підіймалася в сучасній науковій літературі. Більшість вчених (В.М Бурдін та ін.) є активними противниками застосування цього заходу у якості звільнення від покарання, висуваючи у якості аргументів те, що поміщення в у спеціальні установи є аналогічним позбавленню волі заходом. Ми не погоджуємося із такою позицією авторів, зі свого боку вважаючи, що направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи є безумовним видом звільнення від покарання, який повинен застосовуватися до неповнолітніх злочинців, які вчинили особливо тяжкі злочини вперше та для неповнолітніх рецидивістів.

КК УРСР 1927 р. повністю відмовився від поняття «покарання». Це поняття вважалося буржуазним, заснованим на теорії «злої волі», «морального гріха», тому воно було замінено довгим і незручним терміном «заходи соціального захисту судово-виправного характеру». «Покарання» ототожнювалося з відплатою, а вираз «заходи соціального захисту судово-виправного характеру» сприймався як прояв нового підходу до злочинця, щоб показати, що в Радянській державі боротьба зі злочинністю ведеться з принципово інших класових позицій⁶⁵. На думку О.І. Шинальського, виключення терміна «покарання» з чинного на той момент законодавства призвело до небажаних наслідків як в теорії, так і в практиці. В основі ухвалення такого рішення, на думку вченого, знаходився вплив соціологічної школи покарання, що залишив свій відбиток як на законодавстві, так і безпосередньо на розробці і наукових дослідженнях цієї проблеми⁶⁶. Взагалі, з початку 30-х рр. XX ст. в правовій літературі відмічалось, що термін «заходи соціального захисту судово-виправного характеру» виявляє «оборонний» характер, і його було визнано невдалим. Тому вже з середини 30-х рр. кримінальне законодавство повернулося до терміну «покарання»⁶⁷.

⁶⁵ Видолоб Ю. Л. Становлення законодавства про кримінальну відповідальність неповнолітніх у ранній період радянської влади (1917-1924) [Електронний ресурс] / Ю. Л. Видолоб – Режим доступу до ресурсу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?.

⁶⁶ Шинальський О. І. Покарання в системі засобів протидії злочинності : дис. докт. юр. наук : 12.00.08 / Шинальський О. І. – Київ, 2003. – С. 42.

⁶⁷ Видолоб Ю. Л. Становлення законодавства про кримінальну відповідальність неповнолітніх у ранній період радянської влади (1917-1924) [Електронний ресурс] / Ю. Л. Видолоб – Режим доступу до ресурсу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?.

Вважаємо, що термін «покарання» протягом всіх століть є найбільш зручним та вдалим для відображення всього комплексу заходів, який застосовується до неповнолітніх злочинців. «Заходи соціального захисту судово-виправного характеру» є достатньо розмитим поняттям. Варто зазначити, що до вказаних заходів кримінальним законодавством, з усього переліку видів покарань, не було віднесено смертну кару. В Законі було визначено, що розстріл є «виключним заходом охорони держави працюючих» та не відноситься до заходів соціального захисту.

Початок 30-х років характеризувався якісною зміною контингенту неповнолітніх правопорушників. У 20-ті роки ХХ ст. основну частину неповнолітніх правопорушників складали безпритульні, а у 30-ті роки більшість неповнолітніх правопорушників – це вже діти, які жили в сім'ї. Пошук нових шляхів боротьби із правопорушеннями неповнолітніх призвів до того, що з початку 30-х років значно звужується компетенція комісій у справах неповнолітніх, у зв'язку із чим розширюються судові форми впливу на неповнолітніх правопорушників. Саме розуміння кримінально-правової категорії «покарання» набуває нового змісту⁶⁸.

Із середини 30-х років ХХ ст. посилюється кримінальна політика стосовно неповнолітніх. У першу чергу це стосувалося вікових меж кримінальної відповідальності. У цей період прийнято два законодавчих акти, метою яких була ліквідація злочинності серед неповнолітніх: Постанова ЦВК та РНК СРСР від 7 квітня 1935 р. «Про заходи боротьби зі злочинністю серед неповнолітніх» та Постанова ЦК ВКП та РНК СРСР від 31 травня 1935 р. «Про ліквідацію дитячої безпритульності та бездоглядності». Ці нормативні акти встановлювали новий підхід до визначення вікових меж кримінальної відповідальності. Уперше законодавець диференціює вік кримінальної відповідальності в залежності від виду суспільно-небезпечного діяння. Із змісту постанови вбачалося, що до неповнолітніх застосовувалися «всі заходи кримінального покарання», у тому числі і смертна кара⁶⁹.

⁶⁸ Назимко Є.С. Інститут покарання неповнолітніх у кримінальному праві України. Генеза, міжнародні та європейські стандарти, ювенальна пеналогія: монографія / Є.С. Назимко; вступ. слово д.ю.н., проф. О.М. Литвинова. – К.: Юринком Інтер, 2016. – С. 155.

⁶⁹ Вечерова Є. М. Некаральний кримінально-правовий вплив на неповнолітніх в Україні: дис. канд. юр. наук: 12.00.08 / Вечерова Є. М. – Одеса, 2010. – С. 45.

Вікові межі кримінальної відповідальності, встановлені законодавцем для неповнолітніх (відповідальність того часу починалася з 12 років) були зумовлені особливостями розвитку неповнолітньої особи – вважалося, що саме з 12 років неповнолітній починає усвідомлювати суспільно небезпечний характер свого діяння та може нести за нього відповідальність. Головними критеріями оцінки суспільно небезпечного діяння були ставлення особи до злочину, його умисність та жорстокість. Цим пояснюється й повернення смертної кари, як одного із видів покарань, адже особа, яка у неповнолітньому віці здатна вчинити злочин, могла стати жорстоким злочинцем у майбутньому, тому до кримінального законодавства було повернуто повний перелік видів покарань, які можуть бути застосовані до неповнолітнього.

В СРСР же вперше дострокове звільнення від покарання неповнолітніх віком від 14 до 16 років було передбачено у Кодексі 1922 р., а, починаючи з 1939 р., застосування цього виду звільнення від покарання взагалі було припинено. Повернувся законодавець до нього лише у 60-х роках ХХ ст. Спочатку Указом Президії Верховної Ради СРСР «Про порядок дострокового звільнення від покарання засуджених за злочини, вчинені у віці до 18 років» від 24 квітня 1954 р. вперше було передбачено можливість дострокового (при цьому безумовного) звільнення від покарання неповнолітніх злочинців. З прийняттям «Основ кримінального законодавства Союзу РСР та союзних республік» 1958 р. почався новий етап розвитку кримінально-правової політики. Цей документ передбачав умовно-дострокове звільнення від покарання осіб, що вчинили злочини у віці до 18 років (п. 1 ч. 1 ст. 45); дострокове звільнення від покарання осіб, що вчинили злочини у віці до 18 років (п. 2 ч. 1 ст. 45); заміну призначеного покарання більш м'яким особам, що вчинили злочини у віці до 18 років (п. 3 ч. 1 ст. 45)⁷⁰.

На нашу думку, умовно-дострокове звільнення та заміна призначеного покарання більш м'яким в середині ХХ століття були одними із найпоширеніших видів звільнення від покарання в Європі. Мабуть, це можна пояснити тим, що зазначені інститути є «золотою серединою»

⁷⁰ Горох О. П. Кримінально-правова політика у сфері звільнення від покарання на українських землях у першій половині ХІХ ст. – на початку ХХІ ст.) [Електронний ресурс] / О. П. Горох – Режим доступу до ресурсу: http://www.ekmair.ukma.kiev.ua/bitstream/handle/123456789/2997/Horokh_kryminalno_ppravova_polityka.pdf.

звільнення в кримінальному законодавстві, адже з одного боку особа частково відбула покарання, та, у разі сумлінної поведінки, була заохочена достроковим звільненням, а з іншого – залишається під наглядом спеціальних служб та продовжує виправлятися.

Чергове масштабне реформування кримінального законодавства у сфері звільнення від покарання відбулося у 1977 р. Указом Президії Верховної Ради УРСР від 23 березня 1977 р. (№ 1848-IX) Кодекс 1960 р. було доповнено такими новими видами звільнення від покарання: умовним засудженням до позбавлення волі з обов'язковим залученням до праці (ст. 251); відстрочкою виконання вироку неповнолітньому (ст. 461); умовним звільненням з місць позбавлення волі з обов'язковим залученням засудженого до праці (ст. 522)⁷¹.

Вважаємо, що обов'язкове залучення до праці є достатньо впливовим заходом, який допомагає неповнолітньому злочинцю стати на шлях виправлення, адже сумлінне ставлення до виконання своїх трудових обов'язків включає в себе комплекс таких складових як трудова дисципліна (неухильне виконання обов'язків, вчасний прихід на роботу), дотримання вимог техніки безпеки, санітарно-гігієнічних вимог, алгоритму виконання дій, які дають особі можливість стати більш відповідальною, вимогливою до себе та до інших, сумлінною, що позитивно впливає на становлення здорової особистості неповнолітнього злочинця.

Законом України від 23 грудня 1993 р. № 3787-XII «Про внесення змін і доповнень до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів України та до Положення про комісії в справах неповнолітніх Української РСР» було внесено зміни до ст. 11 КК України та доповнено систему кримінально-правових заходів щодо неповнолітніх і малолітніх осіб, які вчинили злочинне діяння. Зокрема новими заходами, передбаченими кримінальним законом, визначилися: зобов'язання публічно або в іншій формі попросити пробачення у потерпілого; застереження; покладення на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно або заробіток обов'язку

⁷¹ Горох О. П. Кримінально-правова політика у сфері звільнення від покарання на українських землях у першій половині XIX ст. – на початку XXI ст.) [Електронний ресурс] / О. П. Горох – Режим доступу до ресурсу: http://www.ekmair.ukma.kiev.ua/bitstream/handle/123456789/2997/Horokh_kryminalno_pravova_polityka.pdf.

відшкодувати заподіяні збитки⁷². Таким чином, законодавством було запропоновано окремі види примусових заходів виховного характеру.

Варто зазначити, що сьогодні звільнення від покарання неповнолітнього із застосуванням примусових заходів виховного характеру – розповсюджений, найбільш гуманний вид звільнення, основною метою якого є економія репресії, що виявляється у максимальному уникненні застосування до неповнолітнього будь-яких обмежень його прав та свобод. Зазначене підтверджують і статистичні дані, викладені на офіційному сайті Генеральної прокуратури України, відповідно до яких у 2013 році неповнолітніми або за їх участю було вчинено 8781 кримінальне правопорушення та до суду було направлено 730 клопотань про застосування примусових заходів виховного характеру. У 2014 році – 7467 кримінальних правопорушень та направлено 438 клопотань про застосування примусових заходів виховного характеру. У 2015 році – 7171 кримінальне правопорушення та 376 клопотань, у 2016 році – 5230 кримінальних правопорушень та 324 клопотання, у 2017 році – 5608 кримінальних правопорушень та 259 клопотань, станом на квітень 2018 року – 837 кримінальних правопорушень та 56 клопотань⁷³.

28 червня 1996 р. було ухвалено Конституцію України, якою нашу державу проголошено демократичною, соціальною та правовою. В.Я. Тацій зазначив, що з прийняттям Конституції України в червні 1996 р. процес національного державотворення вийшов на новий правовий рівень, який стабілізував на той час суспільно-політичну та соціально-економічну ситуацію в Україні, визначив програму руху до політичного ідеалу – демократичної, соціальної, правової держави, в якій людина визнається найвищою соціальною цінністю. Зокрема, вона чітко зорієнтувала на фундаментальні цінності в галузі держави і права: непорушність прав і свобод людини і громадянина, політичну багатоманітність, демократичні засади державного устрою, поділ влади, верховенство права. На той час Конституція мала яскраво виражений програмний характер, з багатьох принципових питань

⁷² Буняк В. С. Кримінальне право. Загальна частина. Історико-правове дослідження: монографія / В. С. Буняк. – Київ: Юрінком Інтер, 2015. – С. 195–196.

⁷³ Генеральна прокуратура України [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112173&libid=100820&c=edit&c=fo.

випереджала стан розвитку як вітчизняного законодавства, так і правової науки, окремих її галузей⁷⁴.

На нашу думку, саме завдяки прийняттю Конституції України всі галузі права змінили свій курс: відійшли від захисту колективного майна та основною цінністю визначили громадянина України, його права та свободи.

Прийняття Верховною Радою України в 1996 р. Конституції України сприяло не лише розвитку кримінального законодавства, а й здійсненню конституційного контролю на його відповідність нормам Конституції та офіційному тлумаченню кримінально-правових норм, уперше створеним у нашій державі Конституційним Судом України⁷⁵.

Рішенням Конституційного Суду України, ухваленим 29 грудня 1999 р. у справі про смертну кару положення ст. 24 КК України 1960 р. (назва статті – «Виняткова міра покарання – смертна кара») та положення санкцій статей Особливої частини цього кодексу, що передбачали можливість призначення такого покарання, були визнані неконституційними і втратили чинність. Верховна Рада України 22 лютого 2000 р. ухвалила Закон № 1483-III «Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудоного кодексів України», яким, зокрема, у КК України 1960 р. передбачено було новий покарання – довічне позбавлення волі⁷⁶.

І вже у 1998 році, в проектом Кримінального кодексу України (офіційна робота над яким була розпочата ще у 1992 році) № 1029 особливості інституту кримінальної відповідальності неповнолітніх визначалися в окремому підрозділі (Розділ XVI) Загальної частини (в чинному КК України – розділ XV). Результатом прийняття КК України у 2001 році стало те, що вперше в історії нашої держави з'явився окремий розділ Загальної частини, який

⁷⁴ Тацій В.Я. Конституційний лад України: проблеми вдосконалення / В.Я. Тацій // Вісник прокуратури. – 2007. – №7. – С. 4.

⁷⁵ Колос М.І. Кримінальне право України (X – початок XXI століття): моногр.: [у 2 т.] / М.І. Колос. – К.; Острог, 2011. Т. 1 : Освіта, наука, законодавство. – С. 234.

⁷⁶ Відповідальність у публічному праві: монографія / П. Андрушко, І. Безклубий, А. Берлач та ін.; за заг. ред. І.Безклубого. – К. : Грамота, 2014. – С. 110.

було присвячено особливостям кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх⁷⁷.

Як справедливо зазначив Ю.А. Пономаренко, і після прийняття КК України 2001 р. розвиток законодавства не зупинився, а перейшов на якісно новий рівень удосконалення кримінально-правових засобів протидії злочинності. При цьому в такому розвитку чітко простежуються дві взаємодоповнюючі тенденції. Перша – це тенденція до збереження тих положень, які історично притаманні нашому законодавству, пройшли випробування часом, довели свою обґрунтованість, актуальність і необхідність. Загалом ці положення належать до традиційних для кримінального права України. Друга – це тенденція до пошуку нових форм і методів впливу на злочинність, поліпшення існуючих та вироблення альтернативних їм кримінально-правових засобів. В цілому це свідчить про новачі у розвитку кримінального законодавства⁷⁸.

Дійсно, на сьогоднішній день ми бачимо стрімкий розвиток кримінального, кримінально-виконавчого та кримінального процесуального законодавств. Останнім часом було прийнято низку нормативно-правових актів, серед яких Закон України від 05.02.2015 № 160-VIII «Про пробацію», в якому є окреме положення, присвячене пробації неповнолітніх. При цьому, основні положення кримінального законодавства, які стосуються кримінальної відповідальності неповнолітніх залишаються незмінними, що з одного боку свідчить про стабільність кримінального законодавства, а з іншого, – в сучасних умовах, деякі норми все ж потребують перегляду.

Ювенальна кримінально-правова політика України на законодавчому рівні, починаючи з моменту ухвалення в 2001 р. КК України, не зазнавала системних змін у своїй реалізації, зокрема шляхом комплексного реформування кримінального законодавства. Зміни,

⁷⁷ Назимко Є.С. Інститут покарання неповнолітніх у кримінальному праві України. Генеза, міжнародні та європейські стандарти, ювенальна пеналогія: монографія / Є.С. Назимко; вступ. слово д.ю.н., проф. О.М. Литвинова. – К. : Юринком Інтер, 2016. – С. 173–174.

⁷⁸ Пономаренко Ю.А. Традиції і новачі у вітчизняній системі покарань / Ю.А. Пономаренко // Кримінальне право: традиції та новачі : матеріали міжнародного круглого столу, присвяченого 90-літтю з дня народження видатного вченого, героя України, академіка В.В. Сташиса, 9-10 липня 2015 р. – Полтава, Х., 2015. – С. 31–32.

які вносилися до нього, передусім обґрунтовувалися необхідністю розв'язання окремих проблем, які час від часу виникали з розвитком держави або ставали реакцією на трансформацію суспільних відносин⁷⁹.

На нашу думку, сьогодні існує потреба в розширенні переліку видів покарання та звільнення від нього неповнолітніх. Існуючі види здебільшого дублюють дорослі покарання лише з однією різницею – для неповнолітніх встановлені менші строки та більш лояльні вимоги. Розмежування видів звільнення від покарання та його відбування для повнолітніх та неповнолітніх злочинців надасть можливість більш якісно підходити до проблем боротьби з дитячою злочинністю. Вважаємо, що створення специфічних видів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, а також вироблення конкретної моделі такої системи покарань можливо шляхом створення самостійного нормативно-правового акту, в якому містилися б положення щодо призначення покарання неповнолітнім та звільнення від нього.

Таким чином, на сьогоднішній день, на відміну від Польщі, яка має самостійний нормативно-правовий акт, який регулює кримінальну відповідальність неповнолітніх, Україна має лише окремий розділ в Загальній частині Кримінального кодексу, що не дає можливості в повній мірі регулювати відносини між державою та неповнолітнім злочинцем. Такий стан справ свідчить про те, що дві сусідні країни в яких схожа, майже спільна історія, розвивалися по-різному, у зв'язку із різним менталітетом та суспільними потребами.

1.3. Стан дослідження питань звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування в науці кримінального права

Проблема юридичного розуміння природи звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування з моменту набрання чинності нового Кримінального кодексу України 2001 року розглядалася в межах декількох наук кримінально-правового циклу: кримінології, криміналістики, кримінального процесуального права, кримінально-виконавчого

⁷⁹ Письменський Є. Закон як панацея. Кримінально-правова політика України в умовах суспільно-політичних змін 2013-2014 рр. / Євген Письменський // Юридичний вісник України. – 24–30 січня 2015 р. – №3. – С. 12.

та кримінального права. Польська республіка пішла дещо по іншому шляху, поділивши проблеми звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування не тільки між науками кримінально-правового циклу, а й поміж педагогіко-соціальних галузей знань. Польські соціологи та педагоги з метою удосконалення шляхів боротьби із дитячою злочинністю розробили низку пропозицій, які сьогодні вдало запроваджені в роботу інститутів відновлювального правосуддя та медіації, а також в основи пенітенціарної педагогіки. Однак, вчені-криміналісти республіки Польща майже не приділяли уваги питанням звільнення неповнолітніх від покарання, розглядаючи лише окремі аспекти у сфері відправлення правосуддя у відношенні підлітків.

В нашій країні також більшість вчених розглядають вузьке коло проблемних питань, які стосуються застосування до неповнолітніх окремих видів звільнення від покарання. Досі невирішеними залишаються проблеми становлення та перспектив розвитку інституту депеналізації (напрям кримінально-правової сфери пенальної політики, який здійснюється уповноваженими органами державної влади та полягає у внесенні змін та доповнень до КК, якими передбачається більш м'який вид чи (та) розмір покарання як в положеннях Загальної частини, так і в санкціях статей (частин статей) Особливої частини, призначенні більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, звільненні від покарання та його відбування⁸⁰) неповнолітніх в умовах генези ювенальної політики, відновлювального правосуддя та визначення місця безумовних видів звільнення від покарання в світлі гуманізації кримінального законодавства.

Сьогодні загальним та окремим питанням звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування присвячено наукові праці Н.Л. Березовської, Є.М. Вечерової, А.Г. Гаркуши, О.В. Дашенко, В.О. Меркулової, Ю.І. Ємець, А.О. Клевцова, О.О. Ямкової, Н.А. Орловської, Т.О. Гончар, Л.В. Герасимчук, В.М. Бурдіна, А.О. Ярового, О.О. Книженко, Є.О. Письменського, М.С. Магаріна, Н.М. Мирошниченко, В.М. Трубникова, О.П. Гороха, П.В. Хряпінського, Н.М. Крестовської та ін. Польськими вченими було приділено незначну увагу дослідженню питань звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування. Так, окремі питання звільнення від

⁸⁰ Назимко Є. С. Депеналізація як елемент пенальної політики України : дис. канд. юр. наук : 12.00.08 / Назимко Є. С. – Донецьк, 2011. – С. 10.

покарання розглядалися такими польськими вченими як: А. Мушинська, Є. Б'єнковська, К. Мясковська-Дашкевич, К. Пешхава, П. Насиловські та ін. Зазначені вчені, за результатами дисертаційних досліджень, монографій та наукових статей, узагальнено чи під час вивчення окремих питань, розглядали проблемні аспекти звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування.

Першим концептуальним дослідженням правового статусу неповнолітнього стала дисертація Н.М. Крестовської за темою: «Ювенальне право України: генезис та сучасний стан». В дисертаційному дослідженні вчена звернула увагу на те, що для сучасної України охорона дитинства та захист прав дітей об'єктивно стають одним із пріоритетів юридичного забезпечення національної безпеки, оскільки наявна депопуляція та невтішні демографічні прогнози, рівень якості життя дітей та молоді, що не відповідає гуманітарним світовим стандартам, зниження освіченості, незадовільний стан правової культури, відсутність позитивної динаміки у протидії негативним явищам у дитячому та молодіжному середовищі ставлять під загрозу майбутнє та саме існування українського суспільства. Від «молодіжного» та «дитячого» чинників, яким від природи властивий великий інноваційний потенціал, значно залежать реформування українського суспільства, його подальший соціальний та економічний розвиток, просування до інформаційного суспільства та демократії⁸¹.

Досліджуючи проблеми умовно-дострокового звільнення від відбування покарання неповнолітніх, спробу з'ясувати чинники, якими зумовлено особливий зміст деяких норм Загальної частини кримінального права, щодо неповнолітніх зробила О.В. Дашенко. Вчена поділила думку інших науковців, згідно з якою, доцільність зниження карально-репресивного впливу на неповнолітніх пояснюється насамперед тим, що позитивні можливості застосування кримінального покарання щодо них більш обмежені, а негативні наслідки цього можуть бути значно глибшими порівняно з випадками застосування покарання щодо дорослих⁸².

⁸¹ Крестовська Н. М. Ювенальне право України: генезис та сучасний стан : автореферат дис. докт. юр. наук : 12.00.01 / Крестовська Н. М. – Одеса, 2008. – С. 10–13.

⁸² Дашенко О. В. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання неповнолітніх : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.08 «кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Дашенко О. В. – Запоріжжя, 2009. – С. 7–12.

Ми погоджуємося із цією думкою вченої, адже в науковій літературі достатньо часто висловлювалася ідея щодо негативного впливу, який відчувають на собі неповнолітні під час відбування окремих видів покарання. Наприклад, у разі позбавлення волі, особа знаходиться у постійній взаємодії із такими ж злочинцями, як і вона, що негативно впливає на процес виправлення, а також в умовах ізоляції від оточуючого середовища неповнолітній втрачає ціннісні орієнтири та ще більше схиляється до ведення аморального способу життя.

Доцільною нам здається думка О.В. Дашенко і з приводу того, що оптимальним ракурсом для формулювання підстави умовно-дострокового звільнення від відбування покарання неповнолітнього засудженого виступає його експлікація як завершеного процесу виправлення, доведеного під час відбування певної частини покарання і підтвердженого успішним проходженням ним іспитового терміну⁸³.

Дійсно, виправлення, з кримінально-правової точки зору, є наслідком відбування покарання, тобто його останнім етапом, адже сучасне кримінальне законодавство, в умовах його гуманізації та модернізації, має курс не на кару, як самоціль, а на виправлення засудженого, що надасть можливість в майбутньому попередити вчинення ним злочинів. Таким чином, ураховуючи, що умовно-дострокове звільнення передбачає відбування особою частини покарання, під час чого він відчуватиме на собі каральний та корекційний вплив, думка вченої щодо того, що виправлення може бути основною підставою для умовно-дострокового звільнення є достатньо обґрунтованою.

Підсумовуючи результати свого дослідження, О.В. Дашенко констатувала, що неповнолітній вік людини як специфічна юридично значуща обставина в кримінальному праві детермінує встановлення вікового протекціонізму, незалежно від виду й тяжкості вчиненого злочину⁸⁴.

Інший вид звільнення від покарання неповнолітніх розглянув у своєму дисертаційному дослідженні на тему: «Звільнення від

⁸³ Дашенко О. В. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання неповнолітніх : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.08 «кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Дашенко О. В. – Запоріжжя, 2009. – С. 7–12.

⁸⁴ Там само. – С. 7–12.

відбування покарання з випробуванням неповнолітніх за кримінальним законодавством України» А.О. Клевцов.

Вчений зробив спробу удосконалити підхід щодо обсягу обов'язків, які може покладати суд на неповнолітнього, звільненого від відбування покарання з випробуванням, за рахунок включення до ст. 76 Кримінального кодексу України таких вимог до його поведінки: обмеження дозволля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього та відшкодування заподіяних майнових збитків та положення про те, що виключно адміністративні правопорушення, які порушують громадський порядок і громадську безпеку, можуть бути підставою для скасування звільнення від відбування покарання з випробуванням неповнолітніх⁸⁵.

Вважаємо, що пропозиції вченого не зовсім доцільні, адже, по-перше, в нормі, яка стосується звільнення неповнолітнього з випробуванням передбачено можливість покладення на окрему особу, за її згодою або на її прохання, обов'язку щодо нагляду за засудженим та проведення з ним виховної роботи, по-друге, в КК зазначено, що звільнення від відбування покарання з випробуванням застосовується до неповнолітніх відповідно до ст. 75–78 КК, а отже на неповнолітнього можуть бути покладені обов'язки, перелік яких визначено в п.п. 1–5 ч. 1 ст. 76 КК України. Таким чином, обмеження дозволля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього, як додаткова умова, не є доцільними.

В дослідженні науковцем також було «диференційовано обов'язки, які покладаються на неповнолітнього, звільненого від відбування покарання з випробуванням, за їх функціональним призначенням на: 1) обов'язки як засоби ресоціалізації засудженого – певні вимоги до поведінки неповнолітнього, звільненого від відбування покарання з випробуванням, які за своєю спрямованістю покликані забезпечувати нейтралізацію криміногенної установки його особистості; 2) обов'язки як засоби контролю за поведінкою засудженого – які, в свою чергу, мають забезпечити органам кримінально-виконавчої інспекції

⁸⁵ Клевцов А. О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням неповнолітніх за кримінальним законодавством України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.08 «кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Клевцов А. О. – Дніпропетровськ, 2009. – С. 15.

можливість моніторингу поведінки такого неповнолітнього»⁸⁶. В цієї частині ми погоджуємося із запропонованою вченим класифікацією обов'язків, які покладаються на неповнолітнього, звільненого від відбування покарання з випробуванням, та вважаємо таке узагальнення достатньо логічним.

Підсумовуючи, А.О. Клевцов ще раз звернув увагу на те, що звільнення від відбування покарання з випробуванням осіб, що вчинили злочини у неповнолітньому віці, є спеціальним видом звільнення від відбування покарання з випробуванням, що структурно належить до інституту звільнення від відбування покарання⁸⁷.

Питанням звільнення неповнолітніх від покарання було присвячено й дисертаційне дослідження О.О. Ямкової на тему: «Примусові заходи виховного характеру: правова природа і види», яка, досліджуючи питання природи та видів примусових заходів виховного характеру, у підрозділі 2.3. своєї дисертації порівняла примусові заходи виховного характеру з іншими видами звільнення від кримінальної відповідальності та покарання. Вчена вказала на те, що до неповнолітнього можуть бути застосовані як загальні види, так і спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх. Проаналізувавши загальні види звільнення від кримінальної відповідальності у порівняльній характеристиці зі специфічним видом, науковець констатувала, що усі види звільнення від кримінальної відповідальності можуть застосовуватися до неповнолітніх осіб, що досягли віку кримінальної відповідальності і вчинили вперше злочин, що відноситься до невеликої тяжкості. У кожному випадку при розгляді судом питання про можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності встановлюється сам факт вчинення особою злочину, обставини, які його характеризують, а також обставини, які характеризують особистість винного і свідчать про те, що в наявності вся сукупність

⁸⁶ Клевцов А. О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням неповнолітніх за кримінальним законодавством України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.08 «кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Клевцов А. О. – Дніпропетровськ, 2009. – С. 15.

⁸⁷ Там само. – С. 15.

необхідних підстав та умов для звільнення особи від кримінальної відповідальності⁸⁸.

Запропонована вченою диференціація злочинів від покарання за вчинення яких необхідно звільняти від кримінальної відповідальності та покарання видається нам достатньо виваженою та справедливою. В низці міжнародних нормативно-правових актів («Конвенція про права дитини» від 20 листопада 1989, «Правила Організації об'єднаних націй, що стосуються неповнолітніх, позбавлених волі» від 14.12.1990, «Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»)» від 29.11.1985), які стосуються питань відправлення правосуддя у відношенні неповнолітніх на зазначену співрозмірність між суспільною небезпечністю вчиненого злочину та покаранням за нього звертається особлива увага. Призначаючи покарання, суд повинен враховувати психологічні особливості неповнолітнього правопорушника, тяжкість вчиненого ним злочину та поведінку під час досудового та судового розслідування. Тобто, прагнення уникати, за можливістю, тримання неповнолітнього під вартою поки триває розгляд справи є законодавчою позицією щодо необхідності надання неповнолітньому можливості виправитися за межами спеціальних виправних та виховних установ.

Крім різних видів звільнення від кримінальної відповідальності, у тому числі специфічного виду – звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру, – науковець вказала на те, що кримінальним законом передбачений ще і специфічний вид звільнення від покарання неповнолітніх із застосуванням примусових заходів виховного характеру. Для з'ясування специфіки цього кримінально-правового заходу здійснена порівняльна характеристика з іншим видом звільнення від відбування покарання неповнолітніх з випробуванням, передбаченим ст. 104 КК України, та відзначені наявні подібності і розбіжності, які, на думку вченої, стають одним із пріоритетів юридичного забезпечення національної безпеки, через наявну депопуляцію⁸⁹.

⁸⁸ Ямкова О. О. Примусові заходи виховного характеру: правова природа і види : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.08 «кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Ямкова О. О. – Одеса, 2004. – С. 10–11.

⁸⁹ Там само. – С. 10–11.

Цікавий напрямок дослідження обрала Н.А. Орловська, яка в межах наукової статті розглянула проблеми регламентації інституту вихователя у кримінальному та кримінальному процесуальному законодавствах України.

Вчена зазначила, що у контексті ч. 4 ст. 105 КК України слід актуалізувати питання щодо того, чому призначення вихователя не розглядається як примусовий захід виховного характеру. Виведення цього засобу впливу на дитину в конфлікті з кримінальним законом за межі переліку примусових заходів виховного характеру підкреслюється його регламентацією в окремій частині ст. 105 КК України, на цьому ж додатково акцентується увага в п. 4 постанови Пленуму Верховного Суду України № 2 «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру», в якій зазначається, що призначення вихователя можливе поряд із застосуванням одного чи декількох примусових заходів виховного характеру. Але при цьому призначення вихователя є примусовим та має на меті здійснити виховний вплив на дитину⁹⁰.

Ми погоджуємося зі вченою, та вважаємо, що в частині призначення неповнолітньому вихователя кримінальне законодавство давно потребує змін, які, на нашу думку, можуть бути втілені шляхом зазначення в ч. 4 ст. 105 КК України, що неповнолітньому має бути призначено саме судового вихователя, адже поняття «громадський вихователь» передбачено п. 3 ч. 2 ст. 105 КК (звільнення від покарання з передачею неповнолітнього під нагляд батьків або осіб які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання). З цього приводу варто звернути увагу на досвід республіки Польща, в якій існує спеціальна служба кураторів, які виконують обов'язки схожі на обов'язки судового вихователя в Україні, котрі викладені в спільному Наказі Верховного Суду України, Міністерства юстиції України та Міністерства Освіти України № 478/63/7/5 від 15.11.95 «Про затвердження Положення про судових вихователів»⁹¹.

⁹⁰ Орловська Н. А. Актуальні проблеми регламентації інституту вихователя в кримінальному та кримінальному процесуальному кодексах України / Н. А. Орловська. // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – №3. – С. 318.

⁹¹ Наказ Верховного Суду України, Міністерства юстиції України, Міністерства освіти України «Про затвердження Положення про судових вихователів» № 478/63/7/5 від 15.11.95 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0113-96>.

Т.О. Гончар *особливостям звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування* присвятила підрозділ 3.1 свого дисертаційного дослідження. В підрозділі вчена розкрила правову природу інституту звільнення від покарання та його відбування, вказала на те, що звільнення від покарання та його відбування – самостійний кримінально-правовий інститут, в якому найбільшою мірою знайшли своє відображення принципи гуманізму та економії заходів кримінальної репресії. Сутність зазначеного інституту автор вбачає у встановленні в кримінальному законі вичерпного переліку підстав, за наявності яких особа може бути (а в деяких випадках повинна бути) звільнена⁹².

Ми згодні з позицією автора щодо самостійності інституту звільнення від покарання та його відбування та з тим, що в зазначеному інституті найбільшою мірою знайшли своє відображення принципи гуманізму та економії репресії. Вважаємо, що взагалі гуманізація кримінального законодавства неможлива без розвитку політики депеналізації. Звільнення від покарання – надання державою можливості виправитися без застосування до злочинця репресивних заходів. Особливо це важливо для неповнолітніх, адже вони є психологічно нестійкою категорією суб'єктів кримінальної відповідальності.

Вченою також зазначено, що з огляду на те, що особливості застосування загальних видів звільнення від відбування покарання щодо неповнолітніх закріплені у розділі XV Загальної частини Кримінального кодексу України, неповнолітнім надаються більш «пільгові», ніж повнолітнім, можливості звільнення від відбування покарання, погашення та зняття судимості⁹³.

Не залишив без уваги питання незастосування покарання до неповнолітніх взагалі та умовно-дострокового звільнення неповнолітніх від відбування покарання зокрема у своїй дисертації й В.М. Бурдін, яким було проаналізовано розвиток законодавства щодо інституту умовного незастосування покарання. На підставі даних судової статистики, аналізу юридичної літератури науковцем було

обґрунтовано позицію законодавця про створення на основі двох видів умовного незастосування покарання (умовного засудження – ст. 45 КК 1960 р. та відстрочки виконання вироку – ст.46¹ КК 1960 р.) одного виду – звільнення від відбування покарання з випробуванням. Так, з урахуванням сучасного досвіду зарубіжних держав, вченим обстоюється думка про необхідність передбачити більш гнучку систему впливу на поведінку неповнолітнього в період його звільнення від покарання з випробуванням, зокрема, доповнити КК положенням про можливість покладення на неповнолітнього особливих обов'язків, які забезпечать можливість проведення з ним індивідуальної роботи та сприятимуть його виправленню⁹⁴.

Окрему увагу актуальності дослідження проблем звільнення від покарання та його відбування окремих категорій суб'єктів було приділено В.О. Меркуловою в контексті монографії на тему: «Звільнення від відбування покарання вагітних жінок та жінок, які мають малолітніх дітей». В дослідженні вчена зазначила, що тенденції реформування кримінальної політики та кримінального законодавства практично в усіх країнах світу завжди відтворювали і відтворюють постійний пошук збалансованості двох практично протилежних напрямів. З одного боку, не викликає сумнівів доцільність посилення кримінальної репресії, суворість заходів кримінально-правового впливу у разі вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів... З іншого боку, завжди постояла проблема гуманізації та економії карної репресії щодо осіб, які вчинили злочин уперше, невеликої тяжкості, є категоріями засуджених, що недостатньо соціально захищені в кримінальному правосудді (неповнолітні, хворі, особи похилого віку, вагітні жінки, жінки, які мають малолітніх дітей)⁹⁵.

Ми погоджуємося зі вченою, однак зі свого боку додамо, що під час проведення анкетування працівників правоохоронних органів

⁹⁴ Бурдін В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.08 «кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Бурдін В. М. – Київ, 2002. – С. 16–17.

⁹⁵ Меркулова В.О. Звільнення від відбування покарання вагітних жінок та жінок, які мають малолітніх дітей: монограф. / В.О. Меркулова, О.А. Гритенко, Г.С. Резніченко; за заг. ред. В.О. Меркулової. – Одеса : ОДУВС, 2015. – С. 36–37.

⁹² Гончар Т. О. Неповнолітній як суб'єкт відповідальності за кримінальним правом України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.08 «кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Гончар Т. О. – Одеса, 2005. – С. 15–16.

⁹³ Там само. – С. 15–16.

нами було встановлено, що останні дотримуються дещо іншої думки. 80 % респондентів вважають, що існують злочини, за вчинення яких неповнолітні в жодному разі не повинні звільнитися від покарання та його відбування. Опитуваним було запропоновано навести приклади таких злочинів, в результаті чого було отримано наступні результати: 45 % вважають, що неповнолітні в жодному разі не повинні звільнитися від покарання за вчинення умисного вбивства, 15,5 % таким злочином вважають тероризм, 13,8 % – зґвалтування, 11,6 % – бандитизм, 8,2 % – розбій та 5,6 % – умисне тяжке тілесне ушкодження. На питання чи повинні види звільнення від покарання та його відбування, які застосовуються до неповнолітніх бути більш лояльними ніж ті, що застосовуються до дорослих злочинців, 36,5 % респондентів відповіли «так, тому що неповнолітні є уразливою категорією суб'єктів кримінальної відповідальності з несформованою психікою», 26,5 % відповіли «ні, тому що вчинення злочину завдає шкоду охоронюваним законом інтересам суспільства та держави, а отже повинно каратися однаково, незалежно від віку», 22 % надали позитивну відповідь, оскільки вважають, що в неповнолітньому віці легше виправити девіації в поведінці і лише 15 % вважають, що лояльне ставлення до неповнолітнього може викликати в ньому хибне уявлення про безкарність та стати причиною вчинення в майбутньому нових злочинів.

А.О. Яровий у дослідженні на тему «Проблеми соціальної адаптації неповнолітніх, звільнених з виховно-трудових колоній» присвятив розділ проблемі соціальної адаптації неповнолітніх, звільнених від покарання. Найбільш цікавим в межах нашого дослідження видається підрозділ 3.2. дисертації А.О. Ярового, в якому детально розглянуто питання теоретичних та практичних аспектів вдосконалення процесу соціальної адаптації неповнолітніх, звільнених від відбування покарання.

Спираючись на ст. 5 Пекінських правил та на основі аналізу кримінально-виконавчого законодавства та практики діяльності правоохоронних органів, вчений вказує на необхідність правильного налагодженого функціонування самостійної системи правосуддя для неповнолітніх – ювенальної юстиції, яка має бути спрямована в першу чергу на забезпечення благополуччя підлітків і на те, щоб будь-які заходи впливу на них застосовувалися,

виходячи як з особливості особистості правопорушника, так і обставин правопорушення⁹⁶.

О.О. Книженко у дисертації на тему «Звільнення від покарання з випробуванням за кримінальним правом України» зроблено висновок, що звільнення від відбування покарання з випробуванням є самостійним інститутом Загальної частини кримінального права, який у подальшому слід виокремити в самостійний розділ Загальної частини КК «Пробація». У межах цього інституту вченою вирізняються два субінститути – звільнення від відбування покарання з випробуванням а) неповнолітніх і б) вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років⁹⁷.

Варто зазначити, що з приводу інституту пробації активно висловлюються й польські вчені. Так, наприклад, у 2006 році у Санкт-Петербурзі пройшла міжнародна конференція «Правові та соціальні аспекти ювенальної юстиції (регіональний проект)», на якій президент Асоціації соціального благополуччя Ханса-Кристіана Кофед, заступник начальника тюрми м. Седлце республіки Польща Павло Насиловські зазначив, що у польській системі юстиції вже 40 років існує служба судових кураторів. Це співробітники суду, які відповідають міжнародній системі probation office (офіцери польської служби пробації). Як зазначив доповідач, у Польщі судових кураторів і співробітників суду понад дві тисячі: судового куратора можна знайти в кожному районному суді країни. Вважається, що судові куратори можуть бути реформовані в систему польської пробації центром підготовки до широкого обсягу пробації⁹⁸.

⁹⁶ Яровий А. О. Проблеми соціальної адаптації неповнолітніх, звільнених з виховно-трудових колоній : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.08 «кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Яровий А. О. – Харків, 2002. – С. 12.

⁹⁷ Книженко О. О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням за кримінальним правом України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.08 «кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Книженко О. О. – Харків, 2003. – С. 14.

⁹⁸ Насиловски П. Система пробации в Польше и ее работа в сфере социальной активизации, адаптации и профилактики преступности / Павел Насиловски / Международная конференция «Правовые и социальные аспекты ювенальной юстиции (региональный проект)». Стенографический отчет. СПб. Составитель – общественная правозащитная организация «Гражданский контроль», Санкт-Петербург, 2006. – С. 36.

Цікаву думку у своїй статті, в якій досліджувалися питання застосування пробації як альтернативи позбавленню волі, висловив й Казимеж Пешхава, який зазначив, що у 2003 році Міністерство внутрішніх справ і Адміністрації Польщі запропонувало програму запобігання соціальній ізоляції та злочинності серед дітей та молоді, основні положення якої полягали в тому, що ювенальна пробація має здійснюватися шляхом запровадження наступних заходів: нагляд за неповнолітньою особою, яка вчинила злочин; поміщення неповнолітнього в кураторський центр; корекційний контроль куратора за умовно звільненими з виховної колонії; моніторинг опікунів неповнолітнього; контроль куратора у випадках призначення неповнолітньому примусового лікування від алкогольної залежності⁹⁹.

Подібні наукові ідеї вже вдало запроваджені в українському законодавстві, шляхом покладення на спеціальні служби та організації обов'язку здійснювати нагляд за неповнолітніми, звільненими від покарання та його подальшого відбування. Однак, на нашу думку, доцільним є пропозиція покласти контроль за опікунами неповнолітнього або за особою, на яку покладено обов'язок здійснювати нагляд за підлітком, звільненим від покарання, оскільки це сприятливо впливатиме на запобігання злочинам, вчиненими спільно з неповнолітньою особою та втягненню неповнолітніх у злочинну діяльність.

Ми також не підтримуємо пропозицію О.О. Книженко щодо створення в Загальній частині КК України спеціального розділу «Пробація», в якому можна викласти положення щодо пробації у відношенні вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років. Норми, які передбачають звільнення від відбування покарання з випробуванням неповнолітніх, як вважає вчена, є сенс залишити в розділі «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх», враховуючи спробу законодавця окремо врегулювати це питання з метою всебічного дотримання прав і свобод неповнолітніх¹⁰⁰.

⁹⁹ Pierzchała K. Przestępstwo. Probacja alternatywą dla kary pozbawienia wolności / Kazimierz Pierzchała. // Probacja. – 2011. – №4. – С. 19.

¹⁰⁰ Книженко О. О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням за кримінальним правом України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.08 «кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Книженко О. О. – Харків, 2003. – С. 14.

По-перше, з 2015 року в Україні існує окремий нормативно-правовий акт Закон «Про пробацію», в якому викладено загальні положення стосовно застосування пробації як до дорослих злочинців, так і до неповнолітніх. По-друге, поняття «пробація», (якою згідно до зазначеного закону є система наглядових та соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду та відповідно до закону до засуджених, виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого), є значно ширшою ніж звільнення з випробуванням. Згідно ст. 6 Закону України «Про пробацію» завданнями пробації є здійснення нагляду за засудженими до покарань у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт, особами, яким покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк замінено покаранням у виді громадських робіт або виправних робіт, особами, звільненими від відбування покарання з випробуванням, звільненими від відбування покарання вагітними жінками і жінками, які мають дітей віком до трьох років; виконання певних видів покарань, не пов'язаних з позбавленням волі; направлення засуджених до обмеження волі для відбування покарання до виправних центрів; реалізація пробаційних програм стосовно осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням; проведення соціально-виховної роботи із засудженими; здійснення заходів з підготовки осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, до звільнення; реалізація інших заходів, спрямованих на виправлення засуджених та запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень¹⁰¹. Отже, пропозиції Книженко О.О., на нашу думку, є не виправданими.

Таким чином, переважна більшість українських вчених виступає за надання пріоритету звільненню неповнолітніх від покарання реальному відбуванню останнього. Науковці акцентують увагу на необхідності проведення виховної роботи з неповнолітніми злочинцями, надання їм психологічної та медичної допомоги. Нажаль, на відміну від вітчизняних вчених, польські колеги не так жваво дискутують на тему кримінальної відповідальності неповнолітніх. Окремі аспекти зустрічаються

¹⁰¹ Закон України від 05.02.2015 № 160-VIII «Про пробацію» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/160-19>.

в роботах, присвячених віддаленій, від розглядуваної нами, тематиці. Однак, варто звернути увагу на той факт, що польські вчені, як і українські, в своїх дослідженнях акцентують увагу на необхідності захищати права неповнолітніх злочинців та за можливості уникати покарання, застосовуючи замість нього корекційні та виховні заходи.

Так, наприклад, польська вчена Анна Мушинська зазначає, що сьогодні еволюція спрощеної концепції поведінки з неповнолітніми може бути визначена як перехід від репресії до охорони та піклування, що спрямовано, в першу чергу, на досягнення виховної мети. Однак, дотримання прав та свобод неповнолітніх під час виховання та захисту їх від деморалізації та злочинності є достатньо важливим завданням. Існуючі в Польщі правові системи та правила поведінки з неповнолітніми під час здійснення у їх відношенні правосуддя зводяться до ідей застосування до них елементів юридичних та виховних (корекційних) моделей, а також моделі примирення¹⁰².

Інша вчена, К. Мясковська-Дашкевич акцентує увагу на захисті прав неповнолітніх, адже вважає, що останні є пріоритетом кожної країни, тому що діти та підлітки – особливо уразлива соціальна група осіб, згідно зі ст. 3 Конвенції про права дитини, в якій зазначено, що в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини. Ідея особливого захисту прав дитини, в тому числі також гарантування її конституційних рамок, має у Польщі давню традицію. Прийняття Конвенції про права дитини через ООН є суттєвим досягненням Польщі у сфері захисту прав дитини, оскільки власне Польща у 1978 р. запропонувала Комісії з прав людини при ООН ухвалення конвенції і уклала її проект, який був основою всіх зусиль над узгодженням остаточного тексту Конвенції¹⁰³.

¹⁰² Muszyńska A. Zobowiązanie do naprawienia szkody w postępowaniu w sprawach nieletnich / Anna Muszyńska. // Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny rok lxxix. – 2007. – №2. – С. 128.

¹⁰³ Мясковська-Дашкевич К. Структурна позиція і компетенція Уповноваженого з прав дитини у Польщі / К. Мясковська-Дашкевич. // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2009. – №49. – С. 84

З огляду на вищевикладене, вбачається, що питанням звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування сьогодні приділяється недостатня увага, що є не виправданим, оскільки, зважаючи на те, що в умовах євроінтеграції країни та гуманізації кримінального законодавства пріоритетним напрямком розвитку кримінального законодавства є створення інституту ювенальної юстиції, який тривалий час вдало існує в правовій практиці європейських держав, серед яких й республіка Польща, а в Україні зазначений інститут тільки починає своє становлення, про що свідчить внесення до Загальної частини чинного Кримінального кодексу 2001 року розділу XV, в якому викладено положення, які стосуються кримінальної відповідальності неповнолітніх, Україна потребує у створенні нового напрямку в науці – ювенальної пеналогії. Враховуючи, що одним із головних елементів інституту пенальної політики є депеналізація, а звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування є одним із провідних завдань, які сьогодні стоять перед державою, законодавцем було встановлено зв'язок між двома інститутами: ювенальною та пенальною політики.

Отже, вважаємо, що вирішення проблем звільнення неповнолітніх від покарання є першорядним завданням сучасної української та польської кримінально-правової науки. Детального дослідження потребують наступні проблемні питання:

- проблема поділу примусових заходів виховного характеру на умовні та безумовні;

Примусові заходи виховного характеру є альтернативою кримінальному покаранню неповнолітніх, які надають злочинцю можливість виправитися без ізоляції від суспільства. Кримінальне законодавство України передбачає за можливе застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітнього як у випадку звільнення останнього від кримінальної відповідальності, так і від покарання. Всі примусові заходи в межах однієї норми можна поділити на умовні та безумовні. З огляду на те, що сама природа звільнення особи від покарання та правові наслідки в залежності від виду звільнення є різними, вважаємо за доцільне виокремити та диференціювати примусові заходи виховного характеру на умовні та безумовні. В Польщі проблеми розмежування звільнення від відповідальності та звільнення від покарання відсутні, оскільки в республіці існує окремий нормативно-правовий акт, який регулює кримінальну відповідальність неповнолітніх.

На нашу думку створення окремого нормативно-правового акту стосовно кримінальної відповідальності неповнолітніх (на зразок існуючого в Польщі) є доцільним, оскільки такий акт дозволить більш широко розглядати кожен вид покарання та звільнення від нього неповнолітнього. Під час анкетування ми з'ясували, що 35,2 % працівників правоохоронних органів вважають що наша країна потребує у прийнятті такого акту, оскільки це дозволить підходити до оцінки кожного окремого злочину, вчиненого неповнолітнім індивідуально; 24 % респондентів надали позитивну відповідь, оскільки подібне має вдалий досвід в зарубіжних країнах; 24,8 % вважають, що норм кримінального законодавства достатньо і на думку 15,2 % окремий нормативно-правовий акт може стати причиною виникнення колізій.

- вивчення інституту давності виконання судового вироку у відношенні неповнолітніх;

На сьогодні в Україні та Польщі залишаються невирішеними проблеми застосування до неповнолітніх інституту давності, в частині звільнення від покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання судового вироку.

Зазначений інститут знаходиться на стадії розвитку, адже протягом останніх років строки давності розглядалися лише у декількох дослідженнях вітчизняних вчених. Проблеми застосування інституту давності до неповнолітнього досліджень не було присвячено взагалі, хоча, на нашу думку, це є значною прогалиною у кримінальному законодавстві. З огляду на стрімкий розвиток як кримінального законодавства, так і доктрини кримінального права, вважаємо, що основні засади інституту давності потребують переосмислення та законодавчого перегляду. Вчені Польщі зазначену проблему не розглядали майже взагалі.

- розгляд безумовних видів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування як перспективного напрямку розвитку ювенальної та пенальної політики України та Польщі;

Дослідження та удосконалення безумовних видів звільнення неповнолітніх від покарання та відбування в межах ювенальної та пенальної політики сприятиме розширенню меж кримінально-правового впливу.

Актуальними напрямками розвитку також могло б стати розширення переліку обов'язків омбудсмена з прав неповнолітніх України щодо питань захисту інтересів неповнолітніх засуджених, звільнених

від покарання, що сприятиме розвантаженню правоохоронних органів, кримінально-виконавчих служб, органів опіки та піклування, покращить рівень соціального захисту неповнолітніх, звільнених від покарання та становленню останніх на шлях виправлення. Зазначене підтверджується й даними, отриманими в результаті анкетування працівників правоохоронних органів. Так, 50,7 % респондентів вважають доцільним залучення Уповноваженого з прав дитини для контролю за процесом досудового розслідування із участю неповнолітнього. 49,3 % мають протилежну думку.

На нашу думку, користуючись досвідом республіки Польща, в межах створення системи ювенальної юстиції в рамках проведення реформи судової системи з метою поліпшення національного законодавства у сфері захисту прав дітей, удосконалення превентивної та профілактичної роботи з метою запобігання вчиненню дітьми злочинів та інших правопорушень та створення ефективної системи реабілітації неповнолітніх правопорушників, доцільним є розширення переліку обов'язків омбудсмена з прав неповнолітніх щодо питань захисту інтересів неповнолітніх засуджених. На нашу думку, в обов'язки омбудсмена України має входити контроль за додержанням законності під час кримінального провадження у відношенні неповнолітніх; контроль за здійсненням повного об'єктивного та всебічного розслідування обставин вчинення неповнолітнім злочину; контроль за дотриманням правоохоронними та судовими органами рекомендацій міжнародних нормативно-правових актів з питань відправлення правосуддя у відношенні неповнолітніх; контроль за дотриманням неповнолітніми умов звільнення від покарання; контроль за кримінально-виконавчими службами, відповідальними за ресоціалізацію та реабілітацію неповнолітніх; контроль за дотриманням прав та свобод неповнолітніх, звільнених від покарання.

1.4. Поняття звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування в Україні та республіці Польща

Впровадження принципу гуманізму в кримінально-правову доктрину поклало основу зародження інституту звільнення від покарання та його відбування, після нормалізації функціонування якого,

перед законодавцем постало питання розширення кола осіб, до яких доцільно застосовувати звільнення від покарання, і цими особами стали неповнолітні.

Інститут звільнення – певний прояв пом'якшення звичаїв і гуманізму. Він виник з появою обмежених у терміні покарань і фактично пов'язаний з поняттям «відновлення» справедливості. Якщо особа, яка вчинила злочин, була піддана покаранню та відбувши його була звільнена, це означає, що в людській свідомості з'явилося поняття можливості змін у поведінці злочинця. Стало зрозумілим, що злочин не є вічним і, відповідно, покарання не повинно бути вічним. Покарання стали визначатися на певний строк і мати певні межі. Все це призвело до формулювання та встановлення інституту звільнення від покарання та його відбування¹⁰⁴.

Інститут звільнення неповнолітніх в республіці Польща, як самостійний інститут, виник нещодавно, хоча процес його становлення має тривалу історію. Зазначений інститут є шляхом забезпечення реабілітації та ресоціалізації неповнолітніх злочинців та існує в Польщі в контексті захисту прав людини, про що зазначено в Законі республіки Польща від 26.10.1982 «Про процедуру розгляду справ неповнолітніх», в преамбулі якого зазначено, що Закон створено з намаганням протидіяти деморалізації та правопорушенням неповнолітніх, створити умови для повернення до нормального життя неповнолітніх, які мають конфлікт із законом, та з метою покращення виховання, освітньої функції та відчуття відповідальності родини за виховання неповнолітніх¹⁰⁵.

Сьогодні інститут звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування як в Україні, так і в Польщі включає в себе достатньо широкий перелік заходів, альтернативних покаранню, однак проблеми, які виникають під час їх застосування залишаються невирішеними й дотепер.

¹⁰⁴ Романов М. В. До питання про сутність і поняття «звільненні від відбування покарання» [Електронний ресурс] / М. В. Романов – Режим доступу до ресурсу: http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/el_zbirnik/1.2013/Romanov.pdf.

¹⁰⁵ Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich z dnia 26 października 1982 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://prawo-nieruchomosci.krn.pl/Ustawa-o-postepowaniu-w-sprawach-nieletnich-1_2_432.html.

Дослідженню поняття та змісту звільнення від покарання взагалі, та неповнолітніх, зокрема було приділено увагу широким колом вчених, таких як: Ю.В. Баулін, В.М. Бурдін, П.С. Берзін, О.А. Ковітіді, В.М. Куц, В.А. Ломако, В.О. Меркулова, А.А. Музика, В.І. Осадчий, Є.О. Письменський, М.В. Романов, С.В. Сахнюк, А.Х. Степанюк, А.А. Стрижевська, В.М. Трубніков, П.В. Хряпінський, С.М. Школа, С.С. Яценко та ін.

Так, наприклад, П.В. Хряпінський вважає, що звільнення неповнолітніх від кримінального покарання та його відбування віддзеркалює привілейований правовий стан осіб, які вчинили злочин до 18-річного віку, у кримінальному законодавстві. Натомість величезний потенціал кримінально-правових засобів стимулювання виправлення неповнолітніх, формування у них стійкої законслухняної поведінки та ціннісної установки «невчинення нових злочинів» використовується не повністю. Сучасна модель заохочувальної норми у кримінальному законодавстві повинна мати чітку спрямованість на конкретну соціально-корисну поведінку неповнолітнього в посткримінальний, пенітенціарний період¹⁰⁶.

Зазначена вченим позиція знаходить своє відображення й в ст. 3 Закону республіки Польща «Про процедуру розгляду справ неповнолітніх», в якій зазначається, що у справах які стосуються неповнолітніх, слід керуватися, перш за все, добротою, прагнучи досягти позитивних змін в особистості та поведінці неповнолітнього та, беручи до уваги зацікавленість громадськості, залучати, по мірі необхідності, одного з батьків або опікуна для належного виконання своїх обов'язків по відношенню до неповнолітнього. Під час роботи з неповнолітнім необхідно враховувати його особистість, а саме: вік, стан здоров'я, ступінь розумового та фізичного розвитку, риси характеру та поведінки, а також причини та ступінь деморалізації, характер оточуючого середовища та умови освіти неповнолітнього¹⁰⁷.

¹⁰⁶ Хряпінський П. В. Гуманізація звільнення неповнолітніх від призначеного покарання та його відбування / П. В. Хряпінський. // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. – №1. – С. 94.

¹⁰⁷ Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich z dnia 26 października 1982 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://prawo-nieruchomosci.krn.pl/Ustawa-o-postepowaniu-w-sprawach-nieletnich-1_2_432.html.

Таким чином, наша країна та республіка Польща під звільненням неповнолітніх від покарання та його відбування, в першу чергу, розуміють забезпечення неповнолітньому нормальних умов для відплати за вчинене протиправне діяння без застосування до нього репресивних засобів. Вітчизняні та польські законодавці, та вчені роблять акцент на оцінці особистості неповнолітнього злочинця. Не випадково під час звільнення від покарання та його подальшого відбування враховується втрата неповнолітнім суспільної небезпечності, котра полягає в бездоганній поведінці (про що може свідчити виконання неповнолітнім всіх умов, які висувуються до нього під час здійснення у відношенні його правосуддя, відшкодування шкоди, завданої злочинном, примирення з потерпілим, тощо) та сумлінному ставленні до праці (про що свідчить систематична участь неповнолітнього у суспільно корисній праці, виконання дорученого обсягу робіт, відсутності порушення трудової дисципліни, ініціативність, відповідальне ставлення до ввіреного майна, додержання правил охорони праці та правил техніки безпеки тощо).

Цікавою думки щодо визначення поняття звільнення від покарання дотримується вітчизняний вчений В.М. Куц, який вважає, що більш точним визначенням явища, відображеного в чинному законодавстві поняттям «звільнення від покарання», було б наступне – це відмова суду від визначення виду і міри покарання в обвинувальному вирокі, яким особа засуджується за вчинення злочину¹⁰⁸.

Вважаємо доцільним зазначити, що звільнення від покарання, в першу чергу, є самостійним кримінально-правовим інститутом, який несе в собі окреме змістовне навантаження, яке полягає не в «відмові визначати вид і міру покарання», а у відміні або інтерпретації самого покарання, що має сенс, якщо неповнолітній, який вчинив злочин цього заслуговує. Варто зазначити, що республіка Польща, заохочуючи злочинця, який став на шлях виправлення, перевагу надає надзвичайному пом'якшенню покарання, яке полягає в призначенні покарання нижче середньої межі, встановленої в санкції, або в призначенні покарання більш м'якого за своїм характером. Зазначений кримінально-правовий захід (в українському законодавстві відомий як призначення

більш м'якого покарання, ніж передбачено законом та заміна невідбутої частини покарання більш м'яким) в Польщі є достатньо сильним конкурентом інституту звільнення від покарання, адже польській законодавець справедливо вважає, що принцип гуманізму в кримінальному праві може бути дотриманий не тільки шляхом повного звільнення від необхідності нести покарання за вчинений злочин, а й шляхом часткового заохочення за сумлінне ставлення до покладених кримінально-правових обмежень. В Україні заміна невідбутої частини покарання більш м'яким до неповнолітніх не застосовується.

Взагалі, польській законодавець має достатньо європейській підхід до поняття покарання та звільнення від нього, який полягає в тому, що із усіх видів звільнення від покарання перевага віддається саме умовно-достроковому звільненню, і це не випадково, адже умовно-дострокове звільнення передбачає відбуття певної частини покарання, та не виключає необхідності продовжити відбування покарання у разі негативної поведінки звільненого.

Схожої точки зору дотримується й Є.О. Письменський, який зазначає, що звільнення від покарання та його відбування в загальному вигляді являє собою специфічну (в ідеалі – нетипову, виняткову, а в реальному житті – найбільш поширену) форму реагування держави на злочин. З одного боку, цей різновид передбачених кримінальним законом заходів впливу на поведінку особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, дозволяє не залишити злочин поза увагою, засудивши винного за його вчинення, а з другого – досягти мети покарання без його реального або повного виконання¹⁰⁹.

В Польщі протягом століть злочин як прояв девіантної поведінки зазнав еволюції та багатьох змін. Дослідники припускають існування природних факторів, які впливають на антисоціальну поведінку. Польський вчений А. Баландович зазначає, що нескінченні дебати про заходи, які можуть бути прийняті суспільством для того, щоб запобігти антигромадській поведінці, залишаються безрезультатними. Наприкінці дев'ятнадцятого століття, розпочався період виникнення нових напрямків в галузі реабілітації, які змінили кримінологічну

¹⁰⁸ Куц В. М. Теорія кримінальної відповідальності. Навчальний посібник / В. М. Куц. – Київ: НАПУ, 2011. – С. 140.

¹⁰⁹ Письменський Є. О. Правові наслідки умовно-дострокового звільнення від відбування покарання / Є. О. Письменський. // Часопис академії адвокатури України. – 2011. – №4. – С. 111.

концепцію злочинності. Злочини, скоєні особами стали вважатися ознакою ураження і дезорганізації не тільки злочинця, а й суспільства. Позбавляти порушників контакту з соціальними інститутами (який почав розглядатися як спосіб реабілітації, соціальної інтеграції, реконструкції сімейних зв'язків, отримання освіти та зайнятості, захист протягом більш тривалого періоду, працевлаштування злочинців у вільному суспільстві), які могли б бути корисні під час повернення злочинця на правильний шлях, вважалося недоцільним¹¹⁰.

Таким чином, польські вчені-криміналісти вказують не тільки на бажаність звільнити, за можливістю, від покарання та його відбування, а й наполягають на пагубності утримання злочинця протягом тривалого часу ізольовано від зовнішнього світу та соціальних груп, вважаючи, що це призведе до його десоціалізації.

Своєрідний підхід до визначення доцільності існування інституту звільнення від покарання а його відбування має вітчизняний вчений О.О. Дудоров, який інститут звільнення від покарання пов'язує із необхідністю реалізації принципу справедливості у кримінальному праві. Вчений зазначає, що вчинення будь-якого злочину потребує найбільш адекватного (відповідного, пропорційного) впливу з боку держави. Принцип справедливості означає, що покарання та інші заходи кримінально-правового характеру, які застосовуються до особи, котра вчинила злочин, повинні відповідати характеру й суспільній небезпечності кримінального делікту, обставинам його вчинення та характеристикам особи злочинця¹¹¹.

Цікавою є думка С.С. Яценка, який вважає, що інститут звільнення від покарання є інститутом помилування. Вчений, спираючись на положення, викладені в працях криміналістів, пропонує взагалі відмовитися від інституту звільнення від кримінальної відповідальності, шляхом розширення сфери дії інституту звільнення від покарання, можливого вдосконалення інших засобів кримінально-правового

¹¹⁰ Bałandynowicz A. Środki profilaktyczne i probacyjne w zapobieganiu przestępczości nieletnich / A. Bałandynowicz. // Prokuratura i Prawo. – 2007. – №3. – С. 17.

¹¹¹ Дудоров О. О. Звільнення від кримінальної відповідальності і звільнення від покарання та його відбування: порівняльно-правова характеристика / О. О. Дудоров, Є. О. Письменський. // Вісник Національної академії прокуратури. – 2010. – №3. – С. 47.

реагування держави на вчинений злочин, наявність якого в діянні особи встановлена обвинувальним вироком суду¹¹².

Ми не погоджуємося зі вченим, оскільки вважаємо, що інститути звільнення від кримінальної відповідальності та звільнення від покарання не в якому разі не можна ототожнювати, а інститут звільнення від покарання, навіть у випадку розширення сфери його дії не зможе в повному обсязі виконувати функції, які покладені на інститут звільнення від кримінальної відповідальності. Останній є засобом заохочення осіб, які після вчинення злочину щиро покаялися, усвідомлюючи небезпечні наслідки свого діяння (дійове каяття), примирилися з потерпілим тощо. До того ж, не треба забувати, що звільнення від кримінальної відповідальності не тягне за собою несприятливих наслідків, на відміну від звільнення від покарання, несприятливим наслідком якого, серед інших, є судимість. Таким чином, при усуненні інституту звільнення від кримінальної відповідальності та розширення сфери дії інституту звільнення від покарання ми отримаємо звичайну підміну понять в теорії та низку проблем на практиці, втратиться сенс встановлення ступеню суспільної небезпечності особи та кримінально-правового заохочення.

Заслуговує на увагу позиція М.В. Романова, який слушно зазначає, що не зважаючи на те, що звільнення відбувається незалежно від кримінологічного прогнозу щодо засудженого, воно є логічним завершенням процесу відбування покарання. Крім того, науковець зазначає, що не можна відкидати можливість дійсного виправлення особи під час відбування покарання. Такі випадки, коли особа свідомо відновлюється в соціальному стані й статусі, також непоодинокі. Отже, звільнення є логічним завершенням процесу виконання відбування покарання – це ознака інституту звільнення¹¹³.

В польському законодавстві не існує єдиного визначення ані «ювенальної юстиції», ані ювенальної політики. Вважаємо, що поняття

¹¹² Яценко С. С. Кримінальний кодекс має відповідати основному закону держави – Конституції / С. С. Яценко. // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2013. – №1. – С. 67.

¹¹³ Романов М. В. До питання про сутність і поняття «звільненні від відбування покарання» [Електронний ресурс] / М. В. Романов – Режим доступу до ресурсу: [http:// chrome-extension: http:// nauka.jur-academy.kharkov.ua/ download/ el_zbirnik/ 1.2013/ Romanov.pdf](http://chrome-extension: http:// nauka.jur-academy.kharkov.ua/ download/ el_zbirnik/ 1.2013/ Romanov.pdf).

«ювенальна юстиція» можна вивести з положення Закону республіки «Про процедуру розгляду справ неповнолітніх», в якому зазначено, що положення Закону застосовуються під час: 1) профілактики та боротьби з деморалізацією – для осіб, що не досягли 18-тирічного віку, 2) провадження по справам про злочини – для осіб, які вчинили зазначену дію у віці від 13 до 17 років, 3) проведення виховальних та корекційних заходів – у відношенні осіб, яким було призначено ці заходи, але на строк не триваліше, ніж до тих осіб, що не досягли 21 року¹¹⁴. Таким чином, польське законодавство ювенальну юстицію визначає як комплекс заходів, направлених на профілактику та боротьбу зі злочинністю неповнолітніх.

Отже, на нашу думку, під ювенальною юстицією (як узагальнюючим поняттям заходів кримінально-правового впливу на неповнолітнього злочинця, в тому числі і звільнення від покарання) слід розуміти комплекс заходів, направлених на роботу з неповнолітніми особами, які знаходяться у стані взаємодії з судовою системою, через вчинення правопорушень.

З огляду на зазначене, вважаємо, що інститути ювенальної та пенальної політики є взаємозалежними, майже тотожними інститутами, адже пенальна політика втілює чотири сфери (кримінально-правову, кримінально-виконавчу, кримінальну процесуальну, кримінологічну) та комплексно забезпечує досягнення мети покарання, підвищення його ефективності. Аналогічно й ювенальна політика має на меті застосування або незастосування до неповнолітнього засобів впливу (специфіка цілей та засобів застосовуваних до дитини примусових заходів дозволяє зробити висновок про поступове формування окремого виду юридичної відповідальності – ювенальної відповідальності (заходів виховного впливу – за вчинення адміністративного правопорушення, примусових заходів виховного характеру – за вчинення злочину тощо¹¹⁵) тобто ювенальна політика має відношення до кримінально-правової галузі), обрання та контроль за виконанням засобів

¹¹⁴ Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich z dnia 26 października 1982 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://prawo-nieruchomosci.krn.pl/Ustawa-o-postepowaniu-w-sprawach-nieletnich-1_2_432.html.

¹¹⁵ Крестовська Н. М. Ювенальне право України: генезис та сучасний стан : автореферат дис. докт. юр. наук : 12.00.01 / Крестовська Н. М. – Одеса, 2008. – С. 130.

впливу (кримінально-виконавча галузь), забезпечення дотримання прав неповнолітнього під час досудового розслідування (кримінальна процесуальна галузь) та дослідження його особи та умов життя (кримінологічна галузь).

Поняття звільнення від покарання неповнолітніх у кримінальному законодавстві є аналогічним поняттю, яке стосується осіб, що досягли віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність.

Про це свідчать положення КК України, які стосуються призначення покарання неповнолітнім та звільнення від нього з випробуванням. Так, в ч. 1 ст. 104 зазначено, що звільнення від відбування покарання з випробуванням застосовується до неповнолітніх відповідно до статей 75-78 Кримінального кодексу, з урахуванням положень, передбачених статтею¹¹⁶.

Зазначене підтверджується й положеннями викладеними в Постанові Пленуму Верховного Суду України від 16.04.2004 № 5 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх», у п. 18 якої вказується на те, що звільнення неповнолітніх від покарання з випробуванням застосовується на тих же підставах, що й для дорослих (статті 75-78 КК, з урахуванням особливостей, визначених у ст. 104 КК). Таке звільнення допускається лише в разі засудження неповнолітнього до позбавлення волі (ч.2 ст. 104 КК)¹¹⁷.

Згідно з ч. 1 ст. 74 КК України, звільнення засудженого від покарання або подальшого його відбування, заміна більш м'яким, а також пом'якшення призначеного покарання, крім звільнення від покарання або пом'якшення покарання на підставі закону України про амністію чи акта про помилування, може застосовуватися тільки судом у випадках, передбачених Кодексом¹¹⁸.

В ч. 4 тієї ж норми зазначається, що особа, яка вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості, може бути за вироком суду звільнена

¹¹⁶ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

¹¹⁷ Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах: 1963–2009 рр. – Харків: Одиссей, 2010. – 456 с. – (видання шосте зі змінами та доповненнями).

¹¹⁸ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

від покарання, якщо буде визнано, що з урахуванням бездоганної поведінки і сумлінного ставлення до праці цю особу на час розгляду справи в суді не можна вважати суспільно небезпечною¹¹⁹.

В кримінальному законодавстві республіки Польща та інших нормативно-правових актах країни, які стосуються окремих питань кримінальної відповідальності взагалі, та кримінальної відповідальності неповнолітніх, зокрема не надається прямого визначення звільнення від покарання, однак виходячи з окремих норм Кримінального кодексу республіки, можна зробити узагальнюючий висновок, що польській законодавець під поняттям «звільнення від покарання» розуміє звільнення особи, яка своєю посткримінальною поведінкою (примирення з потерпілим, усунення шкоди, спричиненої злочином), сумлінним ставленням до праці (особливо коли роль винного у скоєнні злочину була другорядною, а передана ним інформація сприяла запобіганню вчинення іншого злочину) довела своє виправлення, а також за умови, якщо особа, яка звинувачується у вчиненні ненавмисного злочину або її найближчий родич зазнали серйозну шкоду у зв'язку із вчиненням злочином, від необхідності нести покарання у повному обсязі, який передбачений санкцією відповідної норми.

Отже, з огляду на вищезазначене можна зробити висновок, що *звільнення неповнолітнього від покарання та його відбування – засіб ювенального кримінально-правового впливу, суть якого полягає у наданні державою неповнолітньому, який вчинив злочин та якого обвинувальним вироком було визнано винним у вчиненні злочину, (за умови якщо неповнолітній розкаюється у вчиненому, своєю поведінкою довів прагнення стати на шлях виправлення та (або) відбув певну частину призначеного покарання), можливості виправитися без застосування до нього покарання.*

¹¹⁹ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

РОЗДІЛ II

ПІДСТАВИ ЗВІЛЬНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ВІД ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ВІДБУВАННЯ В УКРАЇНІ ТА РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА

2.1. Матеріальна підстава звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування в Україні та республіці Польща

Українське кримінальне законодавство пройшло великий шлях становлення, – від радянського курсу на першочерговий захист матеріальних колективних благ до встановлення громадянина України – основним суб'єктом, який охороняється законом. Сьогодні Кримінальний кодекс вміщує в себе безліч розділів, в яких систематизовано норми, які передбачають широкий перелік суспільно-небезпечних діянь (Особлива частина) та загальних питань, які стосуються регулювання кримінальної відповідальності (Загальна частина). Новелою в чинному законодавстві став розділ, який регулює питання кримінальної відповідальності неповнолітніх.

Станом на сьогоднішній день ми маємо сталу систему за якою неповнолітні притягуються до кримінальної відповідальності (встановлення віку та відповідного переліку злочинів за які настає кримінальна відповідальність відповідно до встановлених меж – 14, 16 та 18 років; види покарань, які можуть бути призначені, або навпаки – не застосовуються до неповнолітніх) та за якою звільняються від кримінальної відповідальності та покарання (перелік видів звільнення від кримінальної відповідальності та покарання). Однак, справедливою є думка

Є.О. Письменського, який зазначив, що розвиток кримінально-правового інституту звільнення від покарання та його відбування неминуче спричинив появу низки проблем, важливих як з теоретичної, так і практичної точок зору. Вчений вважає, що закон містить явні суперечності, невизначені формулювання тощо, а окремі, досить очікувані зміни так і не знайшли свого відбиття у правових нормах, наслідком чого є те, що, зазначені недоліки впливають на правильне розумінні нормативних положень і в деяких випадках тягнуть за собою неоднозначне тлумачення і застосування відповідних законодавчих приписів¹²⁰. Тому, досі актуальним серед низки проблем залишається питання визначення підстав звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, особливо, на нашу думку, це стосується матеріальних підстав.

Кримінальне законодавство республіки Польща має близьку до українського систему покарань, звільнення від нього та схоже привілейоване ставлення до неповнолітніх злочинців, з однією лише різницею – на відміну від нашої країни, окрім положень КК, республіка має окремий нормативно-правовий акт, який регулює відносини між неповнолітньою особою, яка вчинила заборонене діяння та державою, і цим актом є Закон від 26.10.1982 «Про процедуру розгляду справ неповнолітніх»¹²¹. Однак, варто зазначити, що основні положення закону, все ж таки, мають деякі схожі риси із відповідними викладеними в нормах Кримінального кодексу України, але ставлення польського законодавця до вимог, які висуваються до неповнолітнього претендента на звільнення від покарання та його відбування є більш пильним, а отже матеріальні підстави звільнення від покарання та його відбування в республіці Польща та в нашій країні мають різницю.

Таким чином, вважаємо, що в межах нашого дослідження вивчення матеріальної підстави умовних та безумовних видів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування є актуальним та потребує уваги. Однак, перш ніж перейти до безпосереднього розгляду

¹²⁰ Письменський Є. О. Звільнення від покарання та його відбування: проблеми кримінального законодавства та практики його застосування / Є. О. Письменський. – Луганськ: ТОВ «Віртуальна реальність», 2011. – С. 11.

¹²¹ Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich z dnia 26 października 1982 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://prawo-nieruchomosci.krn.pl/Ustawa-o-postepowaniu-w-sprawach-nieletnich-1_2_432.html.

матеріальних підстав звільнення від покарання зупинимось на визначення поняття «матерії» та «матеріальної підстави» в її кримінально-правовому розумінні.

Так, цікавий підхід до визначення матерії в кримінальному праві було запропоновано Г.З Яремко, яка вважає, що усталено правову матерію кримінального права зводять до злочину і покарання. Кримінальне право, як один із регуляторів людської поведінки, базується на таких «китах» кримінальної стихії: злочин, злочинець і покарання. Вчена вважає, що такий підхід породжений самим законодавцем, який у ч. 2 ст. 1 КК України вказує, що для здійснення поставлених завдань КК України визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання застосовуються до осіб, які їх вчинили¹²².

Думка вченої здається нам неоднозначною, адже з одного боку – дійсно, сама структура кримінального закону побудована таким чином, що його головними елементами визначено суб'єкта злочину, положення щодо якого вміщено в певну низку норм Кримінального кодексу (вік кримінальної відповідальності, осудність та ін.); другим елементом є самі злочини, перелік яких викладено в Особливій частині кодексу; третім елементом є межі кримінальної відповідальності, до яких можна віднести умови такої відповідальності, покарання та звільнення від них.

Однак, з іншого боку – такий підхід вченої до кримінально-правової матерії зводить до мінімуму значення кримінального закону для суспільних відносин, адже при такому погляді на матерію, втрачаються такі завдання Кримінального кодексу як загальна та спеціальна превенція, а сам кримінальний закон стає лише знаряддям фактичного покарання злочинця.

В.О. Гацелюк вважає, що правова матерія, абстрагована до рівня принципів права, дає можливість створити «ланцюг» між ідеалами, закріпленими Конституцією, та юридичними реаліями сьогодення¹²³.

На нашу думку, розгляд науковцем правової матерії крізь призму принципів права зумовлений тим, що саме останні відображають

¹²² Яремко Г. З. Система заходів кримінально- правового характеру / Г. З. Яремко. // Часопис Академії адвокатури України. – 2014. – №4. – С. 91.

¹²³ Гацелюк В. О. Реалізація принципу законності кримінального права України (загальні засади концепції) [Електронний ресурс] / В. О. Гацелюк – Режим доступу до ресурсу: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/224246.html>.

сутнісне ставлення законодавця до загальних засад будь-якої юридичної галузі знань. Сьогодні такі поняття як гуманізм, економія репресії, співрозмірність, які покладені в основу принципів кримінального права, роблять правові норми більш гнучкими, такими, що працюють не тільки на користь потерпілої від злочину особи, а й самого злочинця. Тому, впевнені, що правова матерія, як вдало відмітив автор, є «ланцюгом» між ідеальними суспільними відносинами, які виражаються в захищеності кримінальним законом прав, свобод та інтересів людини та громадянина, державних кордонів, і інших державних цінностей та потребами суб'єктів таких суспільних відносин, у разі посягання на їх блага.

Дещо інакшої думки дотримується О. Поліщук, який вважає, що кримінально-правова матерія наразі знаходиться під впливом приватноправових засад, які здебільшого пов'язані з урахуванням волі/інтересу потерпілого, що має юридичне значення та впливає на підставу й міру кримінальної відповідальності¹²⁴.

Таким чином, з урахуванням думок наукової спільноти, можна зробити узагальнюючий висновок, що під поняттям «кримінально-правової матерії» можна розуміти сукупність засад кримінального законодавства, які визначають його внутрішню змістовну суть, яка здатна перетворюватися в залежності від виду кримінально-правового інституту. Так, наприклад, коли мова йде про злочин, матеріальний бік останнього може бути визначений через такі категорії як: сутність злочину, його суспільна небезпечність, протиставлення суспільної небезпечності суспільним цінностям, – тобто внутрішня складова, соціально-психологічна природа злочину.

Матерія в межах інституту звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування розкриває сутність цього інституту та може бути визнана каталізатором моменту, коли особа готова бути звільненою від покарання та його відбування.

Перш ніж визначити зміст поняття «матеріальна підстава», пропонуємо розглянути поняття «юридичної підстави», під якою прийнято розуміти сукупність передбачених правом обставин, умов, фактів і

¹²⁴ Поліщук О. Диспозитивний режим у кримінально-правовому регулюванні [Електронний ресурс] / О. Поліщук – Режим доступу до ресурсу: http://yurvisnyk.in.ua/v6_2014/27.pdf.

передумов, що забезпечують настання юридичних наслідків. Юридична підстава має нормативне закріплення, визначений зміст, вичерпний характер, враховує особливості певного випадку та породжує юридичні наслідки. У сфері регулювання суспільних відносин юридична підстава забезпечує настання наслідків, пов'язаних з використанням наданого права, дотриманням заборони чи виконанням покладеного обов'язку, є підставою для прийняття регулятивного правозастосовного акта¹²⁵.

Таким чином, можна підсумувати, що під матеріальною підставою звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування можна розуміти сукупність «речових» обставин, умов, фактів та передумов звільнення неповнолітнього від покарання та його відбування, які формують внутрішній зміст такого звільнення та обумовлюють його дієвість. Також, на нашу думку, матеріальною підставою звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування можна вважати складові, які систематизують супровідні підстави звільнення від покарання, якими є доцільність та обумовленість звільнення неповнолітнього від покарання.

Тепер пропонуємо розглянути матеріальні підстави кожного виду звільнення неповнолітніх від покарання окремо. Для зручності подальшого дослідження матеріальні підстави будуть викладені в залежності від виду звільнення неповнолітніх від покарання.

Матеріальні підстави умовно-дострокового звільнення неповнолітніх від відбування покарання. Відповідно до ч. 2 ст. 107 чинного Кримінального кодексу України, умовно-дострокове звільнення неповнолітнього від відбування покарання може бути застосоване, якщо засуджений сумлінною поведінкою та ставленням до праці та навчання довів своє виправлення¹²⁶.

Так, Ю.В. Баулін зазначає, що оскільки закон часто пов'язує можливість звільнення від покарання з видами таких покарань, їх розмірами та злочинами, за які вони призначені, необхідно звернути увагу на таке покарання, як на передумову звільнення. Проте наявності самої лише

¹²⁵ Шемшученко Ю. С. Юридична енциклопедія [Електронний ресурс] / Ю. С. Шемшученко – Режим доступу до ресурсу: http://leksika.com.ua/13180202/legal/pidstava_yuridichna.

¹²⁶ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

передумови звільнення для його здійснення ще недостатньо, оскільки кожен вид звільнення пов'язується законом з певною підставою звільнення, яка складається з двох елементів (формальної та матеріальної підстави – додано нами), кожен з яких є обов'язковим для її наявності»¹²⁷. У випадку умовно-дострокового звільнення неповнолітнього від покарання, матеріальною підставою буде його виправлення – стійка правослухняна поведінка під час відбування покарання, яка виражається в дотриманні загальних вимог, які до нього висуваються, сумлінному ставленні до праці та формуванні здорового правового світогляду.

Дещо інакшу позицію займає А.А. Вознюк, який під час дослідження спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності учасників організованих груп та злочинних організацій, серед підстав звільнення від відповідальності виділив соціальну підставу, якою є доцільність та обґрунтованість звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка вчинила злочин (злочини), у зв'язку із важливістю та необхідністю результатів її позитивної постзлочинної поведінки як для держави в цілому, та і для окремих її громадян. В дослідженні вченим також було виділено матеріально-правову (заохочувальні норми) та фактичну підстави (злочин і позитивна післязлочинна поведінка)¹²⁸.

На нашу думку, під матеріальною підставою варто розуміти сукупність фактів, які вказують на моральне та юридичне виправлення засудженого до покарання у вигляді позбавлення волі. Серед вчених досі не має сталої думки щодо того, яке саме виправлення мав на увазі законодавець, коли визначав матеріальну підставу умовно-дострокового звільнення.

Так, наприклад Є.О. Письменський, говорячи про доведеність виправлення, як матеріальної підстави умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, має на увазі моральне виправлення, яке передбачає зміни в духовно-моральній, емоційно-вольовій і

мотиваційній сферах особи засудженого, що відбулися в результаті комплексного виховного впливу в період відбування покарання й роблять її поведінку соціально адаптивною. Результат з виправлення засудженого досягається відповідними засобами, що застосовуються до нього протягом усього строку відбування покарання, а саме: режимом, суспільно корисною працею, соціально-виховною роботою, загальноосвітнім і професійно-технічним навчанням, громадським впливом (ч. 3 ст. 6 КВК України)¹²⁹. О.П. Горох має діаметрально протилежну думку та зазначає, що про виправлення злочинця можна говорити тоді, коли під впливом покарання у його свідомості відбуваються зміни, за наявності яких злочинець хоча й не перетворюється на активного, свідомого члена суспільства, але стає безпечним для суспільства. Досягнення такого результату в юридичній літературі називають юридичним виправленням. І саме досягнення юридичного виправлення, на думку автора, є достатнім для умовно-дострокового звільнення. Сумнівно, що установи виконання покарання належать до місць, в яких відбувається зміна духовних якостей засудженого. Очевидно, саме тому законодавець відмовився від закріплення у законодавстві нереальної складової мети покарання – перевиховання засуджених. Тому умовно-дострокове звільнення навряд чи можна вважати засобом моральної зміни засуджених¹³⁰.

Таким чином, єдність моральної та юридичної оцінки виправлення засудженого є єдиним вирішенням дискусійного питання, адже під поняттям виправлення ми завжди розуміємо його два головні компоненти: сумлінну поведінку та сумлінне ставлення до праці, саме вони вважаються передумовою втрати особою суспільної небезпечності.

Вченими визначено, що суспільна небезпечність виражається передусім у вчиненні особою злочину, а в наступному визначається, у першу чергу, ступенем можливості вчинення нею нового тотожного чи однорідного злочину. Висновок про це ґрунтується на основі

¹²⁷ Баулін Ю. В. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін. – Харків: Право, 2010. – С. 379.

¹²⁸ Вознюк О. О. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності учасників організованих груп та злочинних організацій [Електронний ресурс] / О. О. Вознюк – Режим доступу до ресурсу: <http://mydisser.com/en/avtoref/view/17043.html>.

¹²⁹ Письменський Є. О. Звільнення від покарання та його відбування: проблеми кримінального законодавства та практики його застосування / Є. О. Письменський. – Луганськ: ТОВ «Віртуальна реальність», 2011. – С. 187.

¹³⁰ Горох О. П. Виправлення засудженого як підстава умовно-дострокового звільнення від відбування покарання [Електронний ресурс] / О. П. Горох – Режим доступу до ресурсу: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/21397/%C3>.

характеристики даної особи (соціальної, психологічної, демографічної, кримінально-правової тощо), а також оточуючої її обстановки, тобто зовнішніх стосовно даної особи умов (оточення в побуті, родині, на роботі тощо)¹³¹.

Говорячи про сумлінну поведінку неповнолітнього, умовно-дostroково звільненого від подальшого відбування покарання, в контексті втрати ним суспільної небезпечності, варто звернути увагу й на те, що вчені-кримінологи матимуть можливість прогнозувати майбутній стан злочинності, ґрунтуючись на таких об'єктах кримінологічного прогнозування як: тенденції змін в особистості злочинця, його соціально-демографічні, соціально-рольові та кримінально-правові характеристики (індивідуальне кримінологічне прогнозування), адже втрата особою суспільної небезпечності вказує на її ресоціалізацію, а отже сприятиме здійсненню кримінальним законодавством таких покладених на нього завдань як загальна та спеціальна превенція.

Також, задля повного та всебічного дослідження фактів, які вказують на виправлення неповнолітнього та на втрату ним суспільної небезпечності пропонуємо враховувати думки працівників відповідних кримінально-виконавчих установ, в яких він відбуває покарання у вигляді позбавлення волі, в окремих випадках має враховуватися думка потерпілого від злочину (наприклад, якщо сам неповнолітній або його близькі родичі за його проханням відшкодували шкоду, спричинену суспільно небезпечним діянням, або якщо неповнолітній вибачився перед потерпілим), що також може свідчити про його становлення на шлях виправлення. Доцільним є встановлення факту дійового каяття, активного сприяння розкриттю злочину та інших обставин, які пом'якшують покарання.

Схожої думки дотримуються й вітчизняні вчені. Так, наприклад, Є. Письменський та А. Ряжський вважають, що сумлінна поведінка має оцінюватися залежно від виду покарання, що відбувається. Так, якщо особа відбуває покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі, сумлінна поведінка полягатиме: у зразковому дотриманні вимог режиму, правил внутрішнього розпорядку; свідомому додержанні дисципліни, виконанні вказівок і розпоряджень адміністрації установи;

¹³¹ Баулін Ю. В. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін. – Харків: Право, 2010. – С. 381.

наявності подяк і відсутності стягнень; працьовитості, прагненні до одержання спеціальності, до підвищення загальноосвітнього рівня і трудової кваліфікації; участі у громадському житті загалом і самодіяльних творчих колективах засуджених зокрема; товариському ставленні до інших осіб, які відбувають покарання, тощо¹³².

Також варто звертати увагу на ставлення неповнолітнього до праці, сумлінність якого повинна встановлюватись відповідно до дотримання ним правил трудового розпорядку, вимог техніки безпеки, охорони праці та трудового законодавства, відповідального ставлення до обсягу роботи, який на нього покладений, прагнення отримати відповідну професію або навички та ін.

У літературі висловлюється позиція, згідно з якою критерії оцінки позитивної поведінки засудженого не слід пов'язувати з виконанням ним функцій засудженого в межах пенітенціарної установи, з його правомірною поведінкою, сумлінним ставленням до праці усередині виправної системи, адже пенітенціарна установа не є місцем постійного проживання людини. Ці критерії мають вказувати на зміни в системі соціалізації засудженого, пристосування, підготовку й навчання до життя в нормальному соціальному середовищі. Видається однак, що саме правильна поведінка особи під час відбування покарання (з різними її проявами, у різних сферах життя) головною мірою свідчить про готовність засудженого спробувати йти тим же шляхом і поза інституцій виправної системи¹³³.

Для вирішення спірного питання щодо визначення меж позитивної поведінки звернемося до судової практики. Так, наприклад, в ухвалі від 16.01.2013 по справі № 252/1694/13-к зазначено, що *16 січня 2013 року суддя Микитівського районного суду м. Горлівки Донецької області Наумик О.О., розглянув матеріали подання про*

¹³² Ряжський А. Умовно-дostroкове звільнення від відбування покарання: проблеми тлумачення і вдосконалення законодавства [Електронний ресурс] / А. Ряжський, Є. Письменський – Режим доступу до ресурсу: <http://www.pravnik.info/urukrain/1055-umovno-dostrokove-zvlnennya-vid-vidbuvannya-pokarannya-problemi-tlumachennya-i-vdoskonalennya-zakonodavstva.html>.

¹³³ Письменський Є. О. Звільнення від покарання та його відбування: проблеми кримінального законодавства та практики його застосування / Є. О. Письменський. – Луганськ: ТОВ «Віртуальна реальність», 2011. – С. 193.

умовно-дострокове звільнення від покарання відносно неповнолітнього, засудженого: 04.06.2007 р. Красноармійським міськрайонним судом Донецької області за ч.2 ст.121 КК України до 8 років 6 місяців позбавлення волі. Розглянувши на стадії підготовки справи до розгляду матеріали подання, вирішив за необхідне повернути матеріали про умовно-дострокове звільнення неповнолітнього для належного оформлення за наступних підстав... в довідці про заохочення не вказано, за які конкретно досягнення в праці, трудові ініціативи чи участь в громадському житті колонії систематично заохочувався засуджений, оскільки стандартне пояснення «за сумлінну поведінку та ставлення до праці» неналежно відображає відношення засудженого до суспільно корисної праці та підстави його заохочень¹³⁴.

Отже, з наведеного вище прикладу можна зробити висновок, що на практиці виникають випадки, коли суд вважає за необхідне ознайомитися з підтвердженнями сумлінної поведінки та ставлення до праці, що ще раз вказує на необхідність детального тлумачення цих понять.

Таким чином, в Україні матеріальною підставою для умовно-дострокового звільнення неповнолітнього від подальшого відбування покарання є його виправлення (втрата суспільної небезпечності), яке виражається в сукупності поведінкових особливостей, набутих неповнолітнім, під час відбування покарання у вигляді позбавлення волі, які мають бути повно та всебічно розглянуті судом для з метою здійснення об'єктивного підходу до можливості умовно-дострокового звільнення неповнолітнього від подальшого відбування покарання.

Як і в Україні, умовно-дострокове звільнення є широко застосовуваним заходом в республіці Польща. В ст. 86 Закону «Про процедуру розгляду справ неповнолітніх» зазначено, що суд у сімейних справах може умовно-достроково звільнити неповнолітнього з виправної установи, якщо прогрес в його вихованні та освіті дозволяє припустити, що після виходу з зазначеної установи, він буде дотримуватися закону і правил соціального співіснування¹³⁵. Що стосується загальних

правил умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, то в ст. 77 КК Польщі зазначено, що засудженого до покарання у вигляді позбавлення волі суд може умовно звільнити від решти покарання тільки коли особа злочинця, його особисті властивості і якості, обставини вчинення злочину і поведінка після його вчинення та протягом відбування покарання обґрунтовує переконання, що засуджений після звільнення буде дотримуватися встановленого законом порядку, зокрема, не вчинить повторного злочину¹³⁶.

Таким чином, на відміну від українського законодавства, в польському важливу роль грає не тільки поведінка під час відбування покарання, а й загальні відомості про особу та обставини вчиненого нею суспільно небезпечного діяння, а отже, якщо в українському кримінальному законодавстві матеріальною підставою умовно-дострокового звільнення від покарання, як ми вже зазначали, є виправлення засудженого, то в польському, як це можна зрозуміти, виходячи з норм Кримінального кодексу республіки, матеріальна підстава звільнення включає в себе: особу злочинця (його передкримінальну та кримінальну поведінку) та втрату суспільної небезпечності (посткримінальну поведінку).

Не випадково в коментарі до п. 5.1. Мінімальних стандартних правил відправлення правосуддя у відношенні неповнолітніх зазначено, що реакція на дії молодих правопорушників повинна ґрунтуватися на урахуванні не тільки тяжкості правопорушення, а й особливостей особистості. Індивідуальні особливості правопорушника (наприклад, соціальний статус, положення в родині, збиток, нанесений правопорушником, та інші фактори, пов'язані з особистістю правопорушника) повинні впливати на співмірність відповідних дій (наприклад, прийняття до уваги бажання правопорушника компенсувати збиток, нанесений жертві, її або його бажання вести повноцінне і корисне життя)¹³⁷. Показовим в цьому випадку є те, що саме Польща, яка брала участь у підготовці цілої низки міжнародних нормативно-правових

¹³⁴ Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/>.

¹³⁵ Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich z dnia 26 października 1982 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://prawo-nieruchomosci.krn.pl/Ustawa-o-postepowaniu-w-sprawach-nieletnich-1_2_432.html.

¹³⁶ Уголовный кодекс Республики Польша [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.twirpx.com/file/239354/>.

¹³⁷ Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») від 29.11.1985 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_211.

актів у повній мірі слідує положенням, які в них викладені через норми власного кримінального законодавства.

Що стосується передкримінальної поведінки, яка, як зазначено в Кримінальному кодексі Польщі, виражається в особистих особливостях та умовах життя, образі життя до вчинення злочину та обставинах його вчинення¹³⁸, варто зазначити, що, на нашу думку, під особистими особливостями неповнолітнього злочинця законодавець, вірогідно, мав на увазі безпосередньо його схильність до вчинення суспільно небезпечного діяння, тобто, зазначена в ст. 77 КК Польщі «...особа та особливості особистості» можна об'єднати одним кримінологічним терміном «особа злочинця», тобто приймати таку особу як сукупність соціально-кримінологічних характеристик, які надають можливість оцінити особистість людини, яка вчинила злочин. Сюди ми можемо віднести фізичний та психологічний стан розвитку, умови виховання та проживання, осіб які оточують (соціально-побутове середовище: родина, друзі, вчителі), схильність до вчинення злочину, образ життя (наявність шкідливих звичок: алкоголізм, наркоманія, токсикоманія та ін.; нерегулярне відвідування навчальних закладів, приводи до поліції).

Обставинами вчинення злочину, на нашу думку, є характер шкоди, завданої потерпілому, тяжкість наслідків, спричинених злочином, за умови вчинення злочину у співучасті – ролі, яку неповнолітній виконував, та які саме завдання на нього було покладено, множинність злочинів та ін.

Що стосується загального поняття позитивної поведінки в кримінально-правовому розумінні, то виходячи з § 2 ст. 60 Кримінального кодексу Польщі, під позитивною поведінкою після вчинення злочину необхідно розуміти примирення потерпілого з винним, відшкодування шкоди, завданої злочином, або якщо потерпілий та винний домовилися про спосіб відшкодування шкоди, дійове каяття, завдання винному в ненавмисному злочині або його близькій особі серйозної шкоди у зв'язку зі вчиненням злочину. Відповідно до § 3 ст. 60 Кримінального кодексу Польщі, сприятливою поведінкою після вчинення злочину є доведення до відома органів, які здійснюють переслідування злочинів особою, яка вчинила злочин у співучасті, про осіб, які спільно із нею

¹³⁸ Уголовный кодекс Республики Польша [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.twirpx.com/file/239354/>.

брали участь у вчиненні злочину, а також про суттєві обставини його вчинення¹³⁹. Таким чином, вважаємо що зазначена редакція, запропонована кримінальним законодавством, може застосовуватися і для окремих категорій неповнолітніх злочинців, адже в ст. 10 КК Польщі зазначено, що неповнолітній, який по досягненню 15 років вчиняє заборонене діяння, передбачене низкою статей КК Польщі, може нести відповідальність на основі принципів, передбачених КК, якщо обставини справи, а також ступінь розвитку винного, його особисті властивості викликають таку необхідність, в особливості, якщо раніше застосовані виховні та виправні заходи виявилися безуспішними¹⁴⁰.

Матеріальні підстави звільнення неповнолітніх від покарання з випробуванням. Відповідно до ч. 1 ст. 75 КК України, якщо суд, враховуючи тяжкість злочину, особу винного та інші обставини справи, дійде висновку про можливість виправлення засудженого без відбування покарання, він може прийняти рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням¹⁴¹. Таким чином, виходячи зі змісту норми, можна зробити висновок, що пряме вказування на матеріальну підставу в нормі відсутнє. Вірогідно, як і під час умовно-дострокового звільнення неповнолітнього від покарання, суд враховує втрату особою суспільної небезпечності, однак, на нашу думку, зазначені в нормі кримінального законодавства такі складові як тяжкість злочину, особа винного та інші обставини справи не завжди в сукупності можуть вважатися втратою суспільної небезпечності.

Згідно ухвали суду по провадженню № 11-кп/774/241/15, справа № 194/1672/14-к, обвинувачений, будучи неповнолітнім, 14.11.2012 року, знаходячись в зальній кімнаті, близько 13.55 години, таємно викрав гроші в сумі 300 гривень. Крім цього, в той же день, 14.11.2012 року, неповнолітній, знаходячись в зальній кімнаті, близько 18.00 години зв'язав за спиною обидві руки неповнолітньої особи своїм шкіряним ремнем в області лучезап'ястних суглобів, подавивши своїми діями її волю до активного чинення опору, вступив з нею в статеві зносини із

¹³⁹ Уголовный кодекс Республики Польша [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.twirpx.com/file/239354/>.

¹⁴⁰ Там само.

¹⁴¹ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

застосуванням фізичного насильства, задовольнив свою статеву пристрасть у природній формі. Неповнолітній, 14.11.2012 року, знаходячись в зальній кімнаті, після того, як близько 18.00 години, вступив з особою в статеві зносини із застосуванням фізичного насильства, продовжуючи вчиняти злочини, близько 18 години 10 хвилин, своїми злочинними діями, із застосуванням насильства, задовольнив свою статеву пристрасть у неприродній формі, після скоєння зґвалтування та насильницького задоволення статевої пристрасті в неприродній формі неповнолітньої особи, близько 18 години 20 хвилин, таємно, повторно, викрав майно та гроші на загальну суму 1500 гривень¹⁴².

На момент винесення вироку 21 листопада 2014 року, особа була звільнена від покарання з випробувальним терміном 3 роки. Після апеляційної скарги, яку було задовільнено ухвалою суду від 05 лютого 2015 року, іспитовий термін було скорочено до двох років. На момент розгляду апеляції в суді не було зазначено ані про позитивну поведінку засудженого, ані про його позитивні особистісні характеристики, обставини справи (вчинення злочинів, передбачених ст.ст. 185, 152, 153 КК України) свідчать про його суспільну небезпечність та зухвалість.

Ще один приклад викладений в постанові Томаківського районного суду Дніпропетровської області від 13 червня 2007 року, в якій зазначено, що на розгляд до суду надійшло подання Марганецької МВ КВІ УДДУВП в Дніпропетровській області щодо скасування строку випробування та направлення в місця обмеження волі для відбування покарання згідно вироку Томаківського районного суду Дніпропетровської області від 28 вересня 2006 року неповнолітнього, засудженого за ч. 2 ст. 185 КК України.

Зміст подання містить відомості про негативну характеристику засудженого в період іспитового строку: не з'являвся до КВІ на виклики і реєстрацію, не маючи при цьому поважних причин, що являє собою систему порушень порядку та умов відбування покарання. На шлях виправлення неповнолітній не став. Розглянувши матеріали справи, заслухавши думку прокурора про можливість виправлення засудженого без направлення до місць відбування покарання, суд вирішив необхідним відмовити у задоволенні клопотання з тієї підстави, що

¹⁴² Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/>.

КПК передбачає обов'язок органа виконання покарання подавати подання до суду у відношенні до неповнолітнього за спільним поданням служби у справах неповнолітніх за наявності обставин передбачених ст. 76 КК України¹⁴³.

Таким чином, в цьому випадку, неповнолітній був повернений до відбування покарання через нез'явлення до КВІ. На систематичність такого нез'явлення вказівка в постанові відсутня.

З цього приводу А.О. Клевцов справедливо зазначає, що сукупність обставин у вигляді врахування судом тяжкості вчиненого злочину, особи винного та інших обставин справи не може ще повною мірою свідчити про незначний ступінь суспільної небезпечності особи і здатність цієї особи виправитися без реального застосування до неї призначеного покарання. Всі ці обставини можуть лише бути критеріями визначення суспільної небезпеки винного, але не дозволяють зробити висновок про здатність винної особи виправитись без реального застосування до неї призначеного покарання. На підставі наведених обставин застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням не відбудеться, тому що відсутній висновок суду про можливість виправлення винної особи без реального застосування до неї призначеного покарання. Такий висновок суду поряд з незначним ступенем суспільної небезпеки винного і є підставами звільнення від відбування покарання з випробуванням¹⁴⁴.

Що стосується Польщі, варто зазначити, що в ст. 88 Закону «Про процедуру розгляду справ неповнолітніх» вказано, що якщо після винесення постанови про поміщення неповнолітнього до виправної установи, та перед безпосереднім його поміщенням до цієї установи або після закінчення строку відстрочки, або під час перерви у виконанні постанови про поміщення у виправній установі у поведінці неповнолітнього спостерігається істотне поліпшення, сімейний суд може достроково відмовитися від виконання рішення.

¹⁴³ Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/>.

¹⁴⁴ Клевцов А. О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням неповнолітніх за кримінальним законодавством України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.08 «кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Клевцов А. О. – Дніпропетровськ, 2009. – С. 10.

Польський вчений А. Баландович, пишучи про пробацію, зазначив, що злочин, як прояв девіантної поведінки зазнав еволюції та багатьох змін. Дослідники припускають існування природних факторів, які впливають на антисоціальну поведінку. Нескінченні дебати про заходи, які можуть бути прийняті суспільством для того, щоб запобігти антигромадській поведінці, залишаються безрезультатними. Злочини, скоєні особами стали вважатися ознакою ураження і дезорганізації не тільки злочинця, а й суспільства. Пробація як засіб реабілітації із залученням суспільства ґрунтується на теорії, що кращим способом досягнення мети реабілітації є організація кримінальної відповідальності в суспільстві, де це виправдано. Передбачається, що людина вчиться успішно жити в суспільстві, а не в штучному і відокремленому середовищі тюремної установи. Пробація в поєднанні зі значимою участю суспільства, забезпечує необхідне соціальне середовище, переваги якого мають величезне значення¹⁴⁵.

Таким чином, матеріальною підставою звільнення особи з випробуванням, згідно з чинним кримінальним законодавством Польщі, є її невисока суспільна небезпечність, а також передкримінальна та посткримінальна поведінка. Отже, в польському кримінальному законодавстві, як і в українському, досі немає жодної чітко регламентованої матеріальної підстави звільнення неповнолітнього від покарання з випробуванням (пробації).

З огляду на зазначене, вважаємо за доцільне звернути увагу на пропозиції А.О. Клевцова щодо визначення меж матеріальної підстави звільнення неповнолітніх від покарання з випробуванням. Так, вчений пропонує звільняти від покарання з випробуванням: осіб, які вчинили злочин вперше всупереч попередньої позитивної поведінки і зразковою поведінкою довели своє виправлення; осіб, які вперше вчинили тяжкі або особливо тяжкі злочини під впливом негативного збігу обставин, але в цілому характеризуються позитивно і здатні виправитися під час іспитового строку; осіб, які вчинили злочин вперше, але їх поведінка до вчинення злочину характеризується в цілому позитивно, але мають місце деякі нестійкі прояви антисуспільної спрямованості; осіб, які вчинили будь-які злочини і їхня поведінка саме

¹⁴⁵ Bałandynowicz A. Środki profilaktyczne i probacyjne w zapobieganiu przestępczości nieletnich / A. Bałandynowicz. // Prokuratura i Prawo. – 2007. – №3. – С. 7.

під час іспитового строку характеризується стійкою антисоціальною спрямованістю»¹⁴⁶.

Зазначені пропозиції вченого дозволять позбавитися від суб'єктивного відношення суду до звільнення від покарання та його відбування неповнолітніх, адже наявність чітко зазначеної матеріальної підстави під час звільнення від покарання з випробуванням надасть можливість неупереджено приймати рішення, виходячи із загальної характеристики тяжкості злочину, вчиненого неповнолітнім, наявності рецидиву та інших факторів.

Матеріальна підстава звільнення неповнолітніх від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру. Відповідно до ч. 1 ст. 105 КК України, неповнолітній, який вчинив злочин невеликої або середньої тяжкості, може бути звільнений судом від покарання, якщо буде визнано, що внаслідок щирого розкаяння та подальшої бездоганної поведінки він на момент постановлення вироку не потребує застосування покарання¹⁴⁷. Таким чином, матеріальною підставою звільнення неповнолітнього від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру є щире розкаяння та подальша бездоганна поведінка, яка на момент постановлення вироку свідчитиме про те, що він не потребує застосування покарання¹⁴⁸. Про це свідчить й судово практика.

Так, згідно ухвали Шумського районного суду Тернопільської області по справі № 609/1142/15-к від 12.11.2015, судом були застосовані примусові заходи виховного характеру у вигляді передачі під нагляд батьків. Згідно короткої фабулі, викладеній в ухвалі, неповнолітній 16 серпня 2015 року близько 22 год. 30 хв. на ґрунті особистих неприязнених відносин, які існували із потерпілим, на прилягаючій території магазину, що в с. Жолобки Шумського району, вмісно наніс потерпілому один удар правою рукою йому в обличчя, спричинивши йому легкі

¹⁴⁶ Клевцов А. О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням неповнолітніх за кримінальним законодавством України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.08 «кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Клевцов А. О. – Дніпропетровськ, 2009. – С. 7.

¹⁴⁷ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

¹⁴⁸ Там само.

тілесні ушкодження у вигляді забою та рани верхньої губи та травматичне видалення першого лівого верхнього зуба, чим вчинив кримінальне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 125 КК України.

В судовому засіданні неповнолітній підозрюваний повністю визнав свою вину у вчиненні кримінального правопорушення, щиро розкаюється у вчиненому та пояснив, що дійсно перебував у неприязнених відносинах із потерпілим, через що 16 серпня 2015 року наніс йому легкі тілесні ушкодження біля магазину в с. Жолобки Шумського району. Просить застосувати до нього примусові заходи виховного характеру та передати його під нагляд батькам¹⁴⁹.

Варто звернути увагу на те, що оскільки в українському кримінальному законодавстві, а саме в ч. 1 ст. 105 КК України примусові заходи виховного характеру, які можуть бути застосовані до неповнолітнього викладені в певній послідовності – від найменш суворого до найбільш суворого, вважаємо, що матеріальна підстава має бути різною в залежності від можливості застосування до неповнолітнього того чи іншого примусового заходу. Так, наприклад, матеріальною підставою для застосування до неповнолітнього примусового заходу у вигляді застереження доцільно було б встановити його щире розкаювання, яке на момент судового розгляду підтверджувало б втрату ним суспільної небезпечності, у випадку застосування обмеження дозволів і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього матеріальною підставою може бути його подальша позитивна поведінка та ін. Тобто для призначення неповнолітньому примусового заходу виховного характеру у вигляді направлення до навчально-виховної установи матеріальна підстава має бути більш серйозною.

Так, наприклад, цікавим є випадок, викладений в постанові Острозького районного суду Рівненської області від 28 березня 2013 року по справі № 1/1713/160/11. *Так, 11.09.2011 р., близько 17 години, неповнолітній, перебуваючи поблизу автобусної зупинки, на ґрунті особистих неприязних відносин, які склалися між ним та іншим неповнолітнім, наніс два удари кулаком руки в обличчя останнього, чим заподіяв йому тілесні ушкодження у вигляді синців на верхній та нижній повіках правого ока, набряку правої половини обличчя, крововиливу в*

білкову оболонку правого ока на всьому протязі, перелому правої виличної кістки зі зміщенням відломків, що у своїй сукупності відносяться до категорії середнього ступеня тяжкості тілесних ушкоджень по критерію довготривалого розладу здоров'я.

Підсудний в ході досудового розслідування та під час судового розгляду справи своєї вини у заподіянні тілесних ушкоджень для потерпілого не визнав, та по закінченню судового слідства і дослідження доказів по справі, після заявленого його законним представником, яка є його матір'ю, клопотання про застосування до нього примусових заходів виховного характеру, підсудний свою вину визнав та пояснив, що він при обставинах вказаних у пред'явленому йому обвинуваченні завдав удар кулаком руки в праву частину обличчя потерпілого. У вчиненому розкаюється, просить вибачення у потерпілого, обіцяє в майбутньому подібного не вчиняти. Крім повного визнання підсудним своєї вини, його вина у вчиненні злочину доведена в ході судового розгляду на підставі показів потерпілого, свідка та сукупністю інших доказів, зібраних на досудовому слідстві, які перевірено в судовому засіданні.

Судом встановлено, що підсудний вчинив злочин будучи неповнолітнім, вчинений злочин відноситься до злочинів середньої тяжкості, вину свою визнав повністю та у вчиненому розкаюється, шкоду, завдану внаслідок вчинення злочину відшкодовано повністю, потерпілий будь-яких претензій до підсудного не має, за місцем навчання та проживання підсудний характеризується позитивно, раніше не судимий, до адміністративної відповідальності не притягувався, на спеціальних обліках не перебуває, проживає з матір'ю, яка має на нього суттєвий позитивний виховний вплив і може забезпечити належний систематичний нагляд за поведінкою свого сина, на обліку в службі у справах дітей не перебував. Суд постановив застосувати до неповнолітнього примусові заходи виховного характеру у виді його передачі під нагляд матері до досягнення ним повноліття; у виді обмеження перебування неповнолітнього поза домом та заборонити залишати місце проживання в період часу з 22.00 год. до 06.00 год. на строк 1 рік¹⁵⁰.

Таким чином, незалежно від тяжкості злочину, поведінки підсудних в момент досудового та судового провадження, і в

¹⁴⁹ Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/>.

¹⁵⁰ Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/>.

першому, і в другому випадку судом був призначений аналогічний примусовий захід виховного характеру – передача під нагляд батьків, що є недоцільним.

Аналогічної думки дотримується й Д.В. Карелін, який вважає, що вибір конкретного заходу виховного впливу повинен базуватися виключно на попередньому вивченні судом або підрозділом у справах неповнолітніх особи правопорушника і характеру вчиненого злочину. Вчений вважає, що суд повинен володіти достовірною інформацією щодо широкого кола обставин, якими він керуватиметься під час застосування до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру. Д.В. Карелін пропонує законодавчо закріпити обов'язковість складання соціальної доповіді при розслідуванні кримінальних проваджень про злочини неповнолітніх, а також відповідних параметрів такої доповіді. Зокрема, така доповідь повинна мати соціально-демографічні дані про особу неповнолітнього, відомості про склад родини і характеристику батьків, характеристику неповнолітнього і вчиненого ним діяння та ін.¹⁵¹

Республіка Польща має схожі із українськими положення щодо визначення матеріальної підстави звільнення неповнолітнього від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру. Так, в § 2 ст. 3 Закону «Про процедуру розгляду...» зазначено, що в роботі з неповнолітнім необхідно враховувати особисті характеристики неповнолітнього, а саме його вік, стан здоров'я, ступінь розумового та фізичного розвитку, риси характеру та поведінки, а також причини та умови деморалізації, характер оточуючого середовища та умов освіти неповнолітнього¹⁵².

Варто зазначити, що матеріальна підстава, визначена в законодавстві Польщі збігається із положеннями, викладеними в міжнародних нормативно-правових актах, суть яких полягає в економії репресії під час призначення покарання неповнолітньому, або взагалі у його

¹⁵¹ Карелин Д. В. Принудительные меры воспитательного воздействия как альтернатива уголовной ответственности : дис. канд. юр. наук : 12.00.08 / Карелин Д. В. – Томск, 2001. – С. 141–142.

¹⁵² Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich z dnia 26 października 1982 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://prawo-nieruchomosci.krn.pl/Ustawa-o-postepowaniu-w-sprawach-nieletnich-1_2_432.html.

незастосуванні, адже європейська спільнота впевнена в тому, що злочин, вчинений неповнолітнім є наслідком його деморалізації, яка викликана дефіцитом уваги з боку батьків, знаходженням у деморалізованому середовищі та ін.

Матеріальна підстава звільнення неповнолітніх від покарання у зв'язку із закінченням строків давності. Відповідно до ст. 49 КК України, особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо з дня вчинення нею злочину і до дня набрання вироком законної сили минули певні строки, однак, перебіг давності зупиняється, якщо особа, що вчинила злочин, ухиляється від слідства або суду, або якщо до закінчення вказаних в нормі строків особа вчинила новий злочин середньої тяжкості, тяжкий або особливо тяжкий злочин¹⁵³.

Таким чином, відповідно до кримінального законодавства України, матеріальною підставою звільнення неповнолітнього від покарання у зв'язку із закінченням строків давності обвинувального вироку є зменшення або втрата особою суспільної небезпечності внаслідок спливу певного проміжку часу, що виявляється у правомірній та правослужняній поведінці протягом визначених в КК України строків, та якщо особа не ухиляється від досудового слідства або суду¹⁵⁴.

Так, наприклад, відповідно до судової практики (на прикладі звільнення у зв'язку зі спливом строків давності притягнення до кримінальної відповідальності), згідно з ухвалою Кіровоградського апеляційного суду по провадженню 11 сс/781/363/13 особі було відмовлено в апеляції щодо застосування до неї ст. 106 КК України, яка передбачає звільнення від покарання у зв'язку зі спливом строків давності.

Відповідно до фабули, особа підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 185 КК України, котре відноситься до категорії тяжких, і покарання за вчинення якого передбачено у виді позбавлення волі на строк до шести років. Кримінальне правопорушення, за підозрою у вчиненні якого затримано особу, вчинене у 2001 році, тоді ж, останній, будучи доставленим до Ленінського РВ УМВС України та допитаним працівниками органів внутрішніх справ, підписавши ряд процесуальних документів, був відпущений додому. Жодної

¹⁵³ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

¹⁵⁴ Там само.

підозри йому пред'явлено не було. Після чого особа виїхав на заробітки до Російської Федерації, був оголошений у розшук, про що обізнаний не був, а відтак, особа від досудового розслідування не ухилявся.

Доводи апеляційної скарги особи щодо того, що вона, на підставі положень ст. 106 КК України підлягає звільненню від кримінальної відповідальності, оскільки минули строки давності притягнення до кримінальної відповідальності, є необґрунтованими, оскільки згідно з положеннями ч. 2 ст. 49 КК України, перебіг давності зупиняється, якщо особа, що вчинила злочин, ухилялася від досудового слідства або суду. У цих випадках перебіг давності відновлюється з дня з'явлення особи із зізнанням або її затримання. У цьому разі особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо з часу вчинення злочину минуло п'ятнадцять років. Відповідно до матеріалів клопотання, встановлено, що особа вчинила злочин, у якому підозрюється, 05 серпня 2001 року, а 19 жовтня 2012 року вона була затримана. Протягом вказаного часу особа перебувала у розшуку, тобто ухилялась від досудового слідства та суду. Таким чином, перебіг строку давності відновлений з моменту затримання, – 19 жовтня 2012 року, і з цього моменту, не минув п'ятнадцятирічний строк, встановлений ч. 2 ст. 49 КК України¹⁵⁵.

В законодавстві Польщі пряме вказування на матеріальні підстави звільнення від покарання неповнолітніх у зв'язку зі впливом строків давності відсутнє.

Факт вчинення особою під час перебігу строку давності нового злочину свідчить, насамперед, про суспільну небезпеку засудженого, яка продовжує існувати і, природно, що у такому випадку не може бути й мови про досягнення цілей покарання. Соціально-моральне призначення давності (попереджувальне завдання покарання) і, головне, наявність рецидиву дозволяють вважати, що особа, яка вчинила під час строку давності новий злочин, становить підвищену небезпеку, яка навіть більше, ніж у особи, котра ухиляється від відбування покарання, передбаченого обвинувальним вироком¹⁵⁶.

¹⁵⁵ Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/>.

¹⁵⁶ Письменський Є. О. Звільнення від покарання та його відбування: проблеми кримінального законодавства та практики його застосування / Є. О. Письменський. – Луганськ: ТОВ «Віртуальна реальність», 2011. – С. 315.

Слід зауважити, що через вплив закріплених у законі строків також презюмується втрата суспільної безпеки особи, засудженої за скоєння злочину. Це положення ґрунтується на тому, що суспільна безпека особи, яка вчинила злочин, не існує нескінченно. Максимальна суспільна безпека знаходить свій прояв у момент скоєння злочину, згодом за певних умов вона здатна зменшуватися і врешті-решт зовсім втрачатися. Зрозуміло й те, що така втрата не може відбутися відразу, це досить тривалий процес, що справедливо залежить від тяжкості злочину¹⁵⁷.

Таким чином, засуджений, який не відбуває покарання та не випробовує на собі карального впливу держави, за досить тривалий проміжок часу може виправитися й без такого впливу, демонструючи правослухняну посткримінальну поведінку. У зв'язку з цим втрачається або істотно знижується його суспільна безпека, а, отже, застосування до нього призначеного покарання після закінчення цього періоду часу стає не лише зайвим, а й, найголовніше, – несправедливим.

Підводячи підсумок, зазначимо, що українське та польське кримінальні законодавства є схожими. Єдиною різницею, яка, на нашу думку, є серйозною перевагою Польщі, є те, що якщо в Україні матеріальною підставою більшості видів звільнення неповнолітніх від подальшого відбування покарання є їх виправлення, в Польщі суд повинен враховувати ще й передкримінальну поведінку злочинця, що є доцільним рішенням, адже такий підхід дає підґрунтя для об'єктивного прогнозування злочинності та здійснення превентивної функції. Тому, з огляду на зазначене, вважаємо, що такий позитивний досвід республіки Польща у відправленні правосуддя у відношенні неповнолітніх є вельми цінним для нашої країни.

¹⁵⁷ Недобор І. Закінчення строків давності виконання обвинувального вироку як підстава для звільнення особи від відбування покарання [Електронний ресурс] / І. Недобор – Режим доступу до ресурсу: http://law.knu.ua/images/abook_file/conf2012_criminal_nedobor.pdf.

2.2. Формальна підстава звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування в Україні та республіці Польща

Кримінальне право є однією із найдавніших галузей права, яка етап за етапом проходила своє становлення як самостійна юридична наука. Незаперечним фактом є те, що процес зародження вітчизняного права тривав впродовж більш як пів тисячоліття – від перших зародків державності у східних слов'ян і принаймні до XI століття. Будучи усним звичаєвим, тогочасне право не знало жодних форм систематизації, а тим більше поділу на галузі. Проте для державотворення східних слов'ян як, зрештою, й інших народів, характерна помічена закономірність: чим більш ранні стадії формування державності, тим більш повно у праві виражений кримінальний аспект. Домінування кримінально-правових норм на початкових етапах розвитку державності має причинно-наслідковий зв'язок із обставинами появи права як системи норм. Останнє формувалося спочатку внаслідок необхідності забезпечення захисту соціальних колективів (родів, общин, сімей), а згодом – охорони носіїв встановленої влади¹⁵⁸.

Кодифікація кримінального законодавства, яка також декілька разів змінювала свою форму, назву та зміст, призвела до узагальнення та систематизації загальних положень про злочини та відповідальність за них, що, як наслідок, полегшило правозастосуванню користування кримінальним законом. Таким чином, було сформовано як зовнішню оболонку (форму) у вигляді вдало прописаних та обмежених певною писемною формою норм, так і (як ми вже зазначали в попередньому підрозділі) внутрішній зміст (матерію) у вигляді самих положень, які ці норми вміщували. Так в науці кримінального права виникли поняття «формального» та «матеріального», які є актуальними й під час дослідження інституту звільнення неповнолітніх від покарання, адже, під час такого звільнення суд повинен користуватися двома видами підстав: формальною та матеріальною.

В межах нашого дослідження вельми цінним буде вивчення формальної підстави звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування в Україні та Польщі, однак, перш ніж перейти до безпосереднього

розгляду зазначеного питання, вважаємо за необхідне розглянути сутність формальної підстави в кримінальному праві в межах інституту звільнення від покарання.

Так, в основу будь-якої галузі правових знань покладено загально-філософський метод пізнання, який дозволяє всебічно вивчити досліджуваній об'єкт. У співвідношенні зі змістом, форма розуміється як впорядкованість змісту – його внутрішній зв'язок і порядок, сутність, зміст знання про сутність, яке є єдністю форми і матерії¹⁵⁹. Формальний (з філософської точки зору) – існуючий тільки по видимості, за формою, що відноситься тільки до форми, що стосується форми, але не змісту; іноді має сенс абстрактного, далекого від життя; заснований на принципах формалізму¹⁶⁰. Таким чином, в загальноправовому розумінні формалізм можна розуміти як писемну форму вираження тих чи інших приписів.

Взагалі, право як сукупність прав та обов'язків суб'єктів на ранніх етапах розвитку суспільства, не мало писемної форми вираження. В державно організованому суспільстві право стає формалізованим, системним, з'являється писемна форма його вияву в текстах законів та інших актів, правових прецедентів, нормативних договорів, правових звичаїв, правових доктрин, релігійних норм тощо. Проблема вибору зовнішньої форми прав є актуальною, оскільки від неї залежить його юридична сила, місце в правовій системі, співвідношення з іншими нормативними приписами, ефективність регулювання правових відносин. Формальний прояв – це конкретне чітке оформлення правових приписів, вираження їхньої зовнішньої форми з вказівкою на відповідні права, обов'язки, наслідки невиконання¹⁶¹.

Формальність в межах інституту звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування є безпосередньою підставою самого звільнення, яка змінюється в залежності від його виду. Формальність впорядковує зміст звільнення від покарання, тобто надає внутрішній

¹⁵⁹ Категорії матеріалістичної діалектики [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://readbookz.com/book/177/6077.html>.

¹⁶⁰ Кривуля О. М. Філософія [Електронний ресурс] / О. М. Кривуля – Режим доступу до ресурсу: http://moskalik.at.ua/kurs_lekziy/01.filosofija_posibnik_krivulja.pdf.

¹⁶¹ Пархоменко Н. М. Джерела права: проблеми теорії та методології / Н. М. Пархоменко. – Київ: Юридична думка, 2008. – С. 231.

¹⁵⁸ Терлюк І. Я. Огляд історії кримінального права України : Навчальний посібник / І. Я. Терлюк. – Львів: Ліґа-Прес, 2007. – С. 3

частині звільнення (матеріальній) певну форму та наділяє її сенсом. Таким чином, формальність можна вважати заключним елементом в ланцюгу передумов звільнення неповнолітнього від покарання та його відбування.

Отже, можна підсумувати, що під формальною підставою звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування можна розуміти сукупність об'єктивних фактів та передумов звільнення від покарання та його відбування, які впорядковують зміст такого звільнення та обумовлюють його дієвість.

Тепер пропонуємо розглянути формальні підстави кожного виду звільнення неповнолітніх від покарання окремо, які для зручності подальшого дослідження будуть викладені в залежності від виду звільнення.

Формальна підстава умовно-дострокового звільнення неповнолітнього від відбування покарання. Відповідно до ч. 3 ст. 107 КК України, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване до засуджених за злочин, вчинений у віці до вісімнадцяти років, після фактичного відбуття: 1) не менше третини призначеного строку покарання у виді позбавлення волі за злочин невеликої або середньої тяжкості і за необережний тяжкий злочин; 2) не менше половини строку покарання у виді позбавлення волі, призначеного судом за умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також, якщо особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисний злочин і до погашення або зняття судимості знову вчинила у віці до вісімнадцяти років новий умисний злочин, за який вона засуджена до позбавлення волі; 3) не менше двох третин строку покарання у виді позбавлення волі, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, а також, якщо особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі і була умовно-достроково звільнена від відбування покарання, але до закінчення невідбутої частини покарання та до досягнення вісімнадцятирічного віку знову вчинила умисний злочин, за який вона засуджена до позбавлення волі¹⁶². Таким чином, формальною підставою умовно-дострокового звільнення від відбування покарання є вимога до засудженого відбутися певну частину покарання.

¹⁶² Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

Застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання вимагає обов'язкової наявності двох підстав, які в юридичній літературі зазвичай називають *матеріальною* (фактичною) та *формальною* (правовою). Єдність матеріальної та формальної підстав є тією основою, за наявності якої може бути ухвалено рішення про зміну правового статусу засудженого. Таке поєднання підстав цього виду звільнення від відбування покарання забезпечує досягнення цілей покарання й дозволяє докладно вивчити засудженого, а останньому надає час довести своє виправлення. Виходячи з цього, можна стверджувати, що обидві із зазначених підстав спрямовані на здобуття одного результату, є взаємозумовленим єдиним «важелем», що дозволяє правозастосовцю зробити однозначний висновок про можливість застосування дострокового звільнення. Їх єдність обґрунтовується й тим, що окремо вони не тягнуть тих правових наслідків, які можуть виникнути за їх сукупності¹⁶³.

Варто зазначити, що в українському кримінальному законодавстві встановлені строки, які неповнолітній засуджений повинен відбутися для можливості застосовувати до нього умовно-дострокове звільнення від відбування покарання досі залишаються необґрунтованими. Цікаво, чому законодавець встановив саме такий період, за який, на його думку, неповнолітній матиме можливість виправитися. Критерії, які мають ураховуватися під час визнання терміну відбуття покарання є незрозумілими.

Ю.П. Степанова вважає, що встановлення такого строку пов'язане з тим, що для вивчення особистості засудженого і висновку про його виправлення потрібен певний час – тим триваліший, чим більш тяжким був вчинений злочин. Більші строки визначено також для рецидивістів засуджених до позбавлення волі, адже до цих осіб уже застосовувалося покарання, тим не менше вони знову пішли на порушення закону, вчинили рецидив злочинів¹⁶⁴.

¹⁶³ Порівняльне правознавство : підручник / С. П. Погребняк, Д. В. Лук'янов, І. О. Биля-Сабадаш та ін. ; за заг. ред. О. В. Петришина. – Х. : Право, 2012. – С. 157.

¹⁶⁴ Степанова Ю.П. Застосування до рецидивістів умовно-дострокового звільнення від відбування покарання [Електронний ресурс] / Ю. П. Степанова – Режим доступу до ресурсу: [file:///C:/Users/%D0%A2%D0%B0%D0%BD%D1%8F/Downloads/Unzap_2012_4_52%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/%D0%A2%D0%B0%D0%BD%D1%8F/Downloads/Unzap_2012_4_52%20(2).pdf).

Схожу позицію займає й Є.О. Письменський, погоджуючись із думкою В. Сверчкова, який у свій час ґрунтуючись на даних емпіричних досліджень пропонував підняти межі (мінімально відбутого строку покарання) умовно-дострокового звільнення для певних категорій засуджених, що було пов'язано з необхідністю зниження зростаючої динаміки небезпечного та особливо небезпечного, корисного та насильницького видів рецидиву, а також практики дострокового звільнення від покарання осіб, які скоїли нові умисні злочини¹⁶⁵.

Позицію авторів вважаємо повністю обґрунтованою, адже про це свідчить й судова практика.

Так, *ухвалою апеляційного суду Хмельницької області, неповнолітнього, який вчинив злочин, передбачений ч. 2 ст. 286 КК України було умовно-достроково звільнено від відбування покарання. Відповідно до короткої фабули, викладеної в ухвалі, особа вироком Іванківського районного суду Київської області від 14.08.2013 року засуджена за ст. 286 ч.2 КК України до 3 років позбавлення волі з позбавленням права керувати транспортними засобами на 1 рік. 05.11.2013 року апеляційним судом Київської області змінено вирок від 14.08.2013 року в частині призначеного додаткового покарання. Виключено з вироку суду додаткове покарання у вигляді позбавлення права керувати транспортними засобами. Початок строку покарання - 03.03.2014 року. Кінець строку покарання - 03.03.2017 року. 1/3 строку покарання -03.03.2015 року.*

Обмірковуючи подання на умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, заслухавши представника Кагарлицької виправної колонії (№115) Київської області та засудженого, які підтримали подання, висновок прокурора, дослідивши матеріали справи, суд прийшов до висновку, що подання підлягає до задоволення з наступних підстав: засуджений відбув більше 1/3 строку покарання за необережний злочин, який вчинив будучи неповнолітнім, позитивно характеризується, маючи 3 заохочення, у скоєному щиро розкаюється, сумлінно працював, відбуваючи покарання. Вказане свідчить про те, що особа сумлінною поведінкою і ставленням до праці довела своє виправлення, тому суд задовольнив подання начальника Кагарлицької виправної колонії

¹⁶⁵ Письменський Є. О. Звільнення від покарання та його відбування: проблеми кримінального законодавства та практики його застосування / Є. О. Письменський. – Луганськ: ТОВ «Віртуальна реальність», 2011. – 388 с.

(№115), звільнивши засудженого умовно-достроково на підставі ст. 107 КК України¹⁶⁶.

Законодавство республіки Польща має схожі з українськими положення. Так, в ст. 86 Закону Польщі «Про процедуру розгляду справ неповнолітніх» зазначено, що умовно-дострокове звільнення з виправного закладу може відбутися не раніше ніж через шість місяців після поміщення в ньому неповнолітнього; цей період може включати в себе термін перебування неповнолітнього у притулку¹⁶⁷.

Загальне правило застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання передбачене в ст. 78 КК Польщі, де зазначено, що засуджений може бути умовно звільнений від покарання після відбуття ним половини строку покарання, однак не раніше ніж через 6 місяців. Засудженого, зазначеного в ст. 64 § 1 (винний, засуджений за умисний злочин до покарання позбавленням свободи, протягом 5 років після відбуття не менше 6 місяців покарання вчинив умисний злочин, подібний злочину, за яке вже був засуджений), можна умовно звільнити після відбуття двох третин строку покарання, а засудженого, вказаного в ст. 64 § 2 (винний, раніше засуджений за умисний злочин до покарання позбавленням свободи, який відбув не менше 1 року покарання позбавленням волі і протягом 5 років після відбуття повністю або частково останнього покарання знову вчинив умисний злочин проти життя чи здоров'я, зґвалтування, розбій, крадіжку зі зломом або інший злочин проти власності із застосуванням насильства чи погрозою його застосування), - після відбуття трьох чвертей строку покарання; умовне звільнення не може бути застосоване раніше ніж через 1 рік. Засудженого до покарання позбавленням свободи на термін у 25 років можна умовно звільнити після відбуття 15 років покарання, а засудженого до покарання довічним позбавленням волі – після відбуття 25 років покарання¹⁶⁸.

¹⁶⁶ Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/>.

¹⁶⁷ Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich z dnia 26 października 1982 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://prawo-nieruchomosci.krn.pl/Ustawa-o-postepowaniu-w-sprawach-nieletnich-1_2_432.html.

¹⁶⁸ Уголовный кодекс Республики Польша [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.twirpx.com/file/239354/>.

Таким чином, польське кримінальне законодавство, як і українське, під час встановлення строків, які особа повинна відбути для застосування до неї умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, встановлює певну сукупність факторів, які впливають на строк, який повинна відбути особа, та визначає певні види злочинів, вчинення яких серйозно впливає на звільнення від відбування покарання.

Однак, у науці кримінального права розповсюдженим є підхід до необхідності більш привілейованої реакції на злочинність неповнолітніх та встановлення термінів для умовно-дострокового звільнення.

Так, наприклад, Д.В. Казначеева вважає за необхідне скоротити в КК України тривалість частини строку покарання, обов'язкової для відбування при умовно-достроковому звільненні від відбування покарання. На думку вченої, по-перше, це дозволить знизити негативний вплив умов відбування покарання на особу та поведінку засудженого, особливо при відбуванні покарання у виді позбавлення волі на певний строк, знизить вплив умов ізоляції на засудженого, а також буде сприяти поверненню засудженого до нормального життя у суспільстві шляхом його планомірної та контрольованої ресоціалізації. По-друге, це буде сприяти здійсненню державної політики України, направленої на гуманізацію призначення кримінальних покарань, шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених. По-третє, пропонується крок буде сприяти попередженню повторного вчинення злочинів умовно-достроково звільненими особами. По-четверте, буде сприяти зменшенню чисельності спецконтингенту в установах виконання покарання та відповідно витрат держави, пов'язаних з їх утриманням¹⁶⁹.

Така позиція, на нашу думку, викликає низку запитань. В першу чергу, не зовсім правильною є думка вченої щодо скорочення строків відбуття покарання та позитивного впливу на державну політику. Вважаємо, що скорочення строків відбуття покарання, необхідних для умовно-дострокового звільнення, не будуть в повній мірі сприяти здійсненню державної політики України, направленої на гуманізацію, адже

¹⁶⁹ Казначеева Д. В. Историко-правовой анализ возникновения та развития института условно-дострокового освобождения от наказания [Електронний ресурс] / Д. В. Казначеева – Режим доступу до ресурсу: file:///C:/Users/%D0%A2%D0%B0%D0%BD%D1%8F/Downloads/vkauk_2015_1_9.

таке скорочення скоріше можна буде назвати частковою втратою кримінальним законодавством своєї дієвості, оскільки одним із головних завдань останнього є вдалий баланс справедливого покарання злочинця та дотримання принципу гуманізму. Строки, встановлені законодавцем для умовно-дострокового звільнення є відповідними тяжкості злочину, який було вчинено, а отже скорочення таких строків призведе до втрати кримінальним законодавством свого превентивного впливу та частково – каральної функції. Далі, нелогічним є економити на роботі із засудженими, адже процес виправлення, покладений в суть покарання, є достатньо тривалим і потребує комплексу заходів. І, нарешті, скорочення строків умовно-дострокового звільнення не буде сприяти попередженню повторного вчинення злочинів умовно-достроково звільненими особами.

З приводу зазначеного слушно думку має Є.О. Письменський, який також розглядаючи пропозиції Д.В. Казначеевої, вдало підмітив, що зовсім не зрозуміло, яким чином скорочення мінімуму відбутного покарання сприятиме запобіганню повторного вчинення злочинів. Чи не більш імовірним є зворотний процес? Найголовніше – зниження чисельності засуджених у місцях відбування покарання (передусім позбавлення волі) не є головною метою інституту звільнення від покарання та його відбування, не її повинен прагнути правозастосовець. Цьому вторинному ефекту звільнення від покарання останнім часом надається надмірне значення, що провокує невинувато широке застосування деяких видів дострокового звільнення...¹⁷⁰.

Таким чином, резюмуючи сказане, вважаємо, що формальна підстава умовно-дострокового звільнення від відбування покарання як в нашій країні, так і в Польщі є обґрунтованою та цілком об'єктивною, а отже не потребує змін.

Формальна підстава звільнення неповнолітнього від покарання з випробуванням. Відповідно до ч. 3 ст. 75 КК України, суд ухвалює звільнити засудженого від відбування призначеного покарання, якщо він протягом визначеного іспитового строку не вчинить нового злочину і виконає покладені на нього обов'язки. Тривалість іспитового

¹⁷⁰ Письменський Є. О. Звільнення від покарання та його відбування: проблеми кримінального законодавства та практики його застосування / Є. О. Письменський. – Луганськ: ТОВ «Віртуальна реальність», 2011. – С. 202.

строку та обов'язки, які покладаються на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням, визначаються судом¹⁷¹. Таким чином, формальною підставою звільнення неповнолітнього від покарання з випробуванням є невчинення ним протягом іспитового строку нового злочину.

Взагалі, варто зазначити, що стосовно звільнення від покарання з випробуванням в кримінальному законодавстві існує значна прогалина, яка полягає у відсутності чітко визначених підстав такого звільнення.

На зазначену проблему звертали увагу і фахівці у галузі кримінального права. Так, А.О. Клевцов справедливо вважає, що власне, підстави звільнення від відбування покарання з випробуванням осіб, що вчинили злочини у неповнолітньому віці, як і підстави звільнення від відбування покарання з випробуванням, на сьогодні в кримінальному законодавстві України чітко не сформульовані. Відсутність чіткого визначення підстав для застосування цього виду звільнення від відбування покарання призводить до непорозуміння як в теорії, так і в практичному застосуванні¹⁷².

О.О. Книженко в своєму дисертаційному дослідженні також звернула увагу на дискусійність у науці кримінального права питання про те, чим породжується звільнення від відбування покарання з випробуванням і неоднозначність (а часто й синонімічність) розуміння понять «підстава» та «умова» звільнення від відбування покарання з випробуванням. Вчена наголошує на тому, що суд, перш ніж вирішити питання про звільнення особи від відбування покарання з випробуванням, з'ясовує наявність у діянні особи складу злочину і лише після призначення покарання може перейти до аналізу можливості застосування цього інституту¹⁷³.

¹⁷¹ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

¹⁷² Клевцов А. О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням неповнолітніх за кримінальним законодавством України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.08 «кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Клевцов А. О. – Дніпропетровськ, 2009. – С. 2.

¹⁷³ Книженко О. О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням за кримінальним правом України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.08 «кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Книженко О. О. – Харків, 2003. – С. 8.

Ми абсолютно погоджуємося зі вченими, та зі свого боку зазначимо, що дійсно, сьогодні на практиці, звільняючи неповнолітнього від покарання з випробуванням, суд, в першу чергу, звертає увагу на його поведінку на момент винесення вироку та на ставлення до свого діяння і наслідків. Однак, часто трапляється, що ведучи себе належним чином на момент винесення вироку, неповнолітній після звільнення повертається до свого звичного способу життя, не завжди воно є злочинним, тим не менш, неповнолітній може продовжувати формуватися як злочинець.

На практиці також часто виникає ситуація, коли на деякі несистематичні порушення неповнолітніми встановлених до їх поведінки вимог, кримінально-виконавчі інспекції не звертають уваги, що негативно впливає на дисциплінованість неповнолітніх. Це підтверджує й судовою практика.

Так, ухвалою Ємільчинського районного суду Житомирської області від 2 липня 2013 по справі № 277/776/13-к року неповнолітній, засуджений 17.07.2012 року Ємільчинським районним судом Житомирської області за ст.185 ч.2 КК України до 1 року позбавлення волі, відповідно до ст.ст. 75, 76, 104 КК України був звільнений від відбування покарання з випробуванням з іспитовим строком на один рік. 19.09.2012 року засуджений не з'явився до кримінально-виконавчої інспекції у призначений для реєстрації день, чим не виконав обов'язок суду періодично з'являтися в КВІ для реєстрації, за що був письмово попереджений. Інших порушень кримінально-виконавчого законодавства не допускав. Іспитовий строк звільнення від відбування покарання з випробуванням закінчився 17.07.2013 року. Вислухавши пояснення начальника Олевського МРВ КВІ, думку прокурора, дослідивши матеріали по справі, суд прийняв рішення, що подання про звільнення від відбування покарання з випробуванням засудженого по закінченні іспитового строку обґрунтоване та підлягає задоволенню, оскільки за період іспитового строку покарання з випробуванням засуджений до кримінальної та адміністративної відповідальності не притягувався, своєю поведінкою довів своє виправлення¹⁷⁴.

Також, ми погоджуємося із думкою О.О. Книженко, яка вважає, що підстави звільнення від відбування покарання з випробуванням

¹⁷⁴ Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/>.

становлять сукупність обставин справи, за наявності яких цілі кримінальної відповідальності можуть бути досягнуті без відбування призначеного основного покарання, які у свою чергу, можна приєднати до підстав, обумовлених суспільною небезпечністю вчиненого злочину і суспільною небезпечністю особи винного, лише їх поєднання дозволяє суду дійти висновку про можливість застосування даного інституту¹⁷⁵.

З огляду на те, що звільнення від відбування покарання з випробуванням завжди пов'язано з визначенням у вирокі конкретного періоду часу, протягом якого засуджений має виконати покладені на нього обов'язки, а за його поведінкою здійснюватиметься контроль (*іспитовий строк*)¹⁷⁶, доцільною є думка В.А. Ломака, який зазначає, що характерною особливістю іспитового строку є втілення ним в собі загрозу й обіцянку: загрозу реального застосування призначеного покарання в разі недотримання вимог випробування і обіцянку заохочення й навіть погашення судимості, якщо умови випробування будуть дотримані¹⁷⁷. Дійсно, режим іспитового строку дисциплінує особу, нагадує їй про те, що тривають кримінально-правові відносини і вона є судимою. При цьому засуджений має усвідомлювати, що найшвидше припинення зазначених відносин, а отже, припинення судимості повністю залежить від його справного повсякденного способу життя¹⁷⁸.

Положення щодо формальної підстави звільнення від покарання з випробуванням кримінального законодавства республіки Польща є схожими з українськими.

¹⁷⁵ Книженко О. О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням за кримінальним правом України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.08 «кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Книженко О. О. – Харків, 2003. – С. 6.

¹⁷⁶ Клевцов А. О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням неповнолітніх за кримінальним законодавством України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.08 «кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Клевцов А. О. – Дніпропетровськ, 2009. – С. 11.

¹⁷⁷ Ломако В. А. Применение условного осуждения / В. А. Ломако. – Харьков: Вища школа, 1976. – С. 69.

¹⁷⁸ Письменський Є. О. Звільнення від покарання та його відбування: проблеми кримінального законодавства та практики його застосування / Є. О. Письменський. – Луганськ: ТОВ «Віртуальна реальність», 2011. – С. 133.

Таким чином, формальною підставою звільнення неповнолітніх від покарання з випробуванням в Україні та Польщі є утримання неповнолітнього від вчинення нового злочину протягом іспитового строку. Для удосконалення кримінального законодавства, вважаємо за доцільне передбачити в ч. 4 ст. 104 КК України можливість суду у разі звільнення неповнолітнього від покарання покласти обов'язок щодо нагляду за засудженим та проведення з ним виховної роботи не тільки на окрему особу, але й на педагогічний, або трудовий колектив, адже залучення громадськості до виховної роботи з неповнолітніми злочинцями є дуже важливим чинником, який позитивно впливатиме на їх виправлення.

Формальна підстава звільнення неповнолітнього від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру. Відповідно до ч. 1 ст. 105, неповнолітній, який вчинив злочин невеликої або середньої тяжкості, може бути звільнений судом від покарання, якщо буде визнано, що внаслідок щирого розкаяння та бездоганної поведінки він на момент постановлення вироку не потребує застосування покарання¹⁷⁹. Таким чином, формальною підставою звільнення неповнолітніх від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру є неповнолітній вік та вчинення злочину певної тяжкості.

Так, відповідно до ухвали Новоукраїнського районного суду Кіровоградської області від 14.02.2014 р. по справі № 396/157/14-к, провадження № 1-кп/396/28/14, 30.10.2013 року близько 16.00 години неповнолітня особа, перебуваючи із дозволу господарки в житловому будинку, у спальній кімнаті біля тумби помітила сумку, яка належить господарці будинку, після чого в неї виник намір на вчинення злочинного діяння – викрадення чужого майна, а саме грошових коштів. Реалізуючи свій злочинний умисел, неповнолітня особа, впевнившись в тому, що її дії таємні, знайшла у сумочці банківську карту «Приватбанк», пін-код якої їй був відомий та викрала її. Викрадені грошові кошти на загальну суму 1600 грн. були втрачені на власні потреби, потерпіла зазнала матеріальні збитки на загальну суму 1600,00 грн.

При вирішенні питання про застосування примусових заходів виховного характеру, суд врахував особу злочинця, яка

¹⁷⁹ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

характеризуються посередньо, вперше вчинила кримінальні правопорушення невеликої тяжкості, те, що потерпілою цивільний позов не заявлявся, матеріальні та моральні збитки їй відшкодовано, про що потерпілою було надано заяву, а також написання заяви матері, яка бажає взяти на поруки свою доньку. У зв'язку з цим до неповнолітньої були застосовані примусові заходи виховного характеру у вигляді передачі під нагляд матері¹⁸⁰.

Отже, виходячи з зазначеної ухвали можна зробити висновок, що суд під час вирішення можливості застосування до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру замість покарання звернув увагу лише на тяжкість злочину, відсутність рецидиву і цивільного позову потерпілої та відшкодування завданої шкоди. Але, не звернув увагу на особу неповнолітнього, яка, як зазначено в ухвалі, характеризується посередньо. Таким чином, вважаємо, що в цьому випадку відсутня об'єктивна оцінка сукупних обставин злочину: особи неповнолітньої, її відношення до самого злочину, причини вчинення останнього та можливості рецидиву у майбутньому.

Так, наприклад, О.О. Ямкова вважає, що фактичною підставою для застосування примусових заходів виховного характеру є вчинення суспільно небезпечного діяння неповнолітнім, а безпосередньою правовою підставою для реалізації цих заходів є акт судового органу. Природа примусових заходів виховного характеру як заходів кримінально-правового примусу, призначуваних відповідно до ч. 1 ст. 105 КК України, на думку вченої, полягає також в їхньому значенні як особливої форми реалізації кримінальної відповідальності, оскільки у разі звільнення неповнолітніх від покарання суд застосовує ці заходи при постановленні обвинувального вироку¹⁸¹.

Вважаємо, що думка вченої є слушною лише частково, адже, на нашу думку, формальною підставою для звільнення неповнолітніх від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру

¹⁸⁰ Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/>.

¹⁸¹ Ямкова О. О. Примусові заходи виховного характеру: правова природа і види : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.08 «кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Ямкова О. О. – Одеса, 2004. – С. 9.

є також безпосередньо неповнолітній вік особи, адже ця норма встановлює можливість звільнення лише для осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку.

Що стосується примусових заходів виховного характеру в Польщі, варто зазначити, що сьогодні польські вчені все частіше торкаються питань застосування альтернативних покаранню заходів та проблем покращення державного забезпечення захисту прав та свобод неповнолітнього, шляхом розвитку нових інституцій.

Як ми вже зазначали, на відміну від України, в якій основні положення, що стосуються відповідальності неповнолітніх, викладені в спеціальному розділі Загальної частини Кримінального кодексу, в Польщі, окрім КК існує окремий нормативно-правовий акт – Закон від 26.10.1982 р. «Про процедуру розгляду справ неповнолітніх» (Ustawa «O postępowaniu w sprawach nieletnich»), яким визначено загальний порядок, якого має дотримуватися правозастосовці під час визначення меж відповідальності неповнолітнього. Взагалі, торкаючись питання формального в кримінальному праві взагалі та в межах інституту звільнення від покарання зокрема, зазначимо, що існування в республіці окремого нормативно-правового акту, на нашу думку, є виправданим, оскільки кодифікований акт, в якому розглядається широке коло суспільних відносин (яким є Кримінальний кодекс) неспроможний в повній мірі розглянути окремий аспект відповідальності певної категорії суб'єктів, через що на практиці виникає низка не вирішених питань. Закон республіки Польща від 26.10.1982 р. «Про процедуру розгляду справ неповнолітніх» у порівнянні з іншими подібними зарубіжними нормативно-правовими актами є найбільш гуманним та таким, що відповідає сучасним вимогам, як з огляду на особливості особистості неповнолітнього, так і стосовно вимог, викладених у міжнародних нормах. Бажання Польщі сприяти позитивним змінам у кримінальному законодавстві в частині, що стосується неповнолітніх підтверджується активною участю республіки у заходах, в яких вирішуються питання гуманізації відповідальності підлітків та її пропозиціями щодо внесення корективів до міжнародного законодавства. Виходячи зі змісту зазначеного закону, можна зробити висновок і щодо формальної підстави звільнення неповнолітніх від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру, яка є аналогічною формальній підставі такого звільнення в Україні.

Формальна підстава звільнення неповнолітнього від покарання у зв'язку зі спливом строків давності. Відповідно до ч.1 ст. 80 КК України, особа звільняється від відбування покарання, якщо з дня набрання чинності обвинувальним вироком його не було виконано в певні строки, які відповідно до ч. 2 ст. 106 КК України є наступними: два роки – у разі засудження до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, а також при засудженні до покарання у виді позбавлення волі за злочин невеликої тяжкості; п'ять років – у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі за злочин середньої тяжкості, а також при засудженні до покарання у виді позбавлення волі на строк не більше п'яти років за тяжкий злочин; сім років – у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі на строк більше п'яти років за тяжкий злочин; десять років – у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі за особливо тяжкий злочин¹⁸². У ч. 1 ст. 80 та ч. 3 ст. 106 передбачаються диференційовані строки давності виконання обвинувального вироку. Як показує їх аналіз, законодавець в цьому випадку використовує подвійний критерій – ступінь тяжкості вчиненого злочину та розмір призначеного покарання. Однак, поєднання цих двох критеріїв ускладнює розуміння відповідних законодавчих формулювань та є надто громіздким. Як зазначила Л.В. Яковлева, яка аналізувала аналогічні положення КК РФ, в якому використовується лише один критерій – ступінь тяжкості вчиненого злочину, справедливості такого законодавчого рішення спірна. Однак диференціація строків давності залежно не тільки від категорії вчиненого злочину, а й від розміру призначеного покарання була б занадто складною. Тому, строки давності виконання обвинувального вироку мають бути такими ж, як і строки давності у ч. 1 ст. 49 КК України та залежати від виду злочину (ст. 12)¹⁸³. Таким чином, єдиною підставою для звільнення неповнолітнього від відбування покарання у зв'язку зі спливом строків давності є закінчення строків давності, передбачених ч. 2 ст. 106 КК України. Тобто, інститут давності безпосередньо пов'язаний із часом.

¹⁸² Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

¹⁸³ Головачок М. М. Тривалість строків давності за Кримінальним кодексом України / М. М. Головачок. // Судова апеляція. – 2014. – №2. – С. 57.

Так, аналогічної думки дотримуються й вчені-криміналісти. Наприклад, Є.О. Письменський вважає, що «давність обов'язково ґрунтується на строках певної тривалості. Строк, який є періодом часу, виступає невід'ємним елементом давності. У загальному розумінні строк давності – це певний період часу, сплив якого припиняє кримінально-правові відносини, які виникли з приводу вчиненого злочину. Вчений вважає, що строки давності виконання покарання слушно ставляться законодавцем у залежність саме від фактично призначеного покарання за конкретне суспільно небезпечне діяння з урахуванням формальної категорії його тяжкості. Більш високий ступінь небезпеки діяння, який чітко віддзеркалюється судом у виді та розмірі покарання (обраному як оптимальний захід кримінально-правового впливу), тягне необхідність спливу триваліших строків. Це зумовлено підвищеною небезпекою тяжких і особливо тяжких злочинів, більш широким обсягом і шкідливістю заподіюваних ними наслідків і, як результат, високим ступенем небезпеки винного»¹⁸⁴.

Дійсно, співрозмірність між ступенем небезпеки вчиненого злочину та тривалістю строку давності має завжди зберігатися. Взагалі, на нашу думку, формальну підставу звільнення неповнолітнього у зв'язку зі спливом строків давності можна охарактеризувати як кількісну модель, адже саме цей інститут напряму пов'язаний із вимірюванням ступеню суспільної небезпеки злочину та проведення розрахунку строку давності. Взагалі, варто зазначити, що питання щодо строків давності в кримінальному праві та їх тривалості були одними з найбільш дискусійних наприкінці ХХ століття. Радянські вчені присвятили зазначеній проблемі велику кількість наукових праць, але так і не прийшли до одностайної думки з приводу як точно вирахувати строк, за минулістю якого можна зробити обґрунтований висновок, що особа перестала бути суспільно небезпечною. Нам найбільш близький підхід при якому пропонується встановлювати строк будь-якого виду давності рівним строку покарання, яке призначається за вчинений злочин (Ю.М. Ткачевський¹⁸⁵). Така

¹⁸⁴ Письменський Є. О. Звільнення від покарання та його відбування: проблеми кримінального законодавства та практики його застосування / Є. О. Письменський. – Луганськ: ТОВ «Віртуальна реальність», 2011. – С. 303.

¹⁸⁵ Ткачевский Ю. М. Давность в советском уголовном праве / Ю. М. Ткачевский. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1978. – С. 46.

пропозиція, на нашу думку, є найбільш виправданою та обґрунтованою, що надасть можливість зберегти гуманність кримінального законодавства та принципи співрозмірності та економії репресії.

Кримінальне законодавство республіки Польща має дещо інші строки давності, які передбачені для звільнення від покарання. Так, відповідно до загальних строків давності, передбачених ст. 103 КК, покарання не може бути виконане, якщо після вступу обвинувального вироку в силу пройшло: 30 років – у разі засудження до покарання позбавленням волі на строк понад 5 років або до більш суворого покарання; 15 років – у разі засудження до покарання позбавленням волі на строк не більше 5 років, 3) 10 років – у разі засудження до іншого покарання. Єдиним упущенням законодавця в цьому випадку є відсутність вказівки щодо неповнолітніх злочинців.

Вважаємо, що такий підхід польського законодавця можна пояснити більш жорсткою позицією по відношенню до мети кримінального законодавства, історичний розвиток якого є дещо схожим із нашою державою, а в певні історичні етапи навіть мають спільну історію. Адже, коли у 1387 р. галицькі землі були захоплені Польщею, а Закарпаття опинилося під владою Угорщини, а Буковину заволділо Молдавське князівство. Приєднання українських земель до складу сусідніх держав негативно вплинуло на долю української державності – вона була ліквідована. Надзвичайно тяжким і трагічним для України стало утворення після Люблінської унії 1569 р. нової держави – Речі Посполитої. Саме тоді національне кримінальне законодавство відчуло на собі загальноєвропейські тенденції до посилення кримінальної репресії. Разом з тим, у ньому знайшли місце й деякі форми розв'язання кримінально-правових конфліктів за участю неповнолітніх правопорушників¹⁸⁶. Отже, польське кримінальне законодавство у питаннях давності досі залишається достатньо жорстким. Враховуючи положення, зазначені в кримінальному законодавстві Польщі, ми можемо зробити висновок, що формальна підстава звільнення від покарання у зв'язку зі спливом строків давності обвинувального вироку в республіці є аналогічною як і для нашої країни.

¹⁸⁶ Назимко Є.С. Інститут покарання неповнолітніх у кримінальному праві України. Генеза, міжнародні та європейські стандарти, ювенальна пеналогія: монографія / Є.С. Назимко; вступ. слово д.ю.н., проф. О.М. Литвинова. – К. : Юринком Інтер, 2016. – С. 56.

РОЗДІЛ III КЛАСИФІКАЦІЯ ТА ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ЗВІЛЬНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ВІД ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ВІДБУВАННЯ В УКРАЇНІ ТА РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА

3.1. Класифікація звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування в Україні та республіці Польща

Інститут звільнення від покарання та його відбування як неповнолітніх, так і повнолітніх злочинців можна поділити на два основні підінститути: умовного та безумовного звільнення.

Умовні (неостаточні) види звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування – інститут, який було створено з метою здійснення більш зосередженого впливу на неповнолітніх, які, хоча й довели своє виправлення, але потребують певного нагляду та продовження роботи над корекцією їх поведінки після звільнення. З цією метою в українському кримінальному законодавстві для неповнолітніх було передбачено такі умовні види звільнення від покарання та його відбування як: звільнення з випробуванням, умовно-дострокове звільнення та застосування примусового заходу виховного характеру у вигляді покладення на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодувати заподіяних майнових збитків¹⁸⁷.

¹⁸⁷ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

В Польщі законодавцем також запропоновано широкий перелік умовних видів звільнення, що відповідає сучасним вимогам, які ставляться до перевиховання неповнолітніх злочинців: вимога відшкодувати шкоду потерпілій особі, принести вибачення потерпілому, вчитися чи працювати, брати участь у відповідних лікувальних заходах, утримуватися від вживання алкоголю або інших засобів, що призводять до стану сп'яніння¹⁸⁸. Однак, варто зазначити, що більшість визначених законодавством республіки заходів, так чи інакше, застосовуються й в нашій країні, з єдиною різницею – вони є менш розповсюдженими і не в повній мірі розумно регламентованими, а отже, потребують доопрацювань.

Перший із таких умовних видів звільнення, передбачених українським кримінальним законодавством, – звільнення від відбування покарання з випробуванням, яке, згідно зі ст. 104 Кримінального кодексу застосовуються до неповнолітніх лише у разі їх засудження до арешту або позбавлення волі та здійснюється відповідно до ст. 75–78 Кодексу¹⁸⁹, а отже у разі звільнення неповнолітнього від відбування покарання з випробуванням суд може покласти на нього такі основні обов'язки як: періодично з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації; повідомляти уповноважений орган з питань пробації про зміну місця проживання, роботи або навчання. Також на неповнолітнього можуть бути покладені додаткові обов'язки: попросити публічно або в іншій формі пробачення у потерпілого; не виїжджати за межі України без погодження з уповноваженим органом з питань пробації; працевлаштуватися або за направленням уповноваженого органу з питань пробації звернутися до органів державної служби зайнятості для реєстрації як безробітного та працевлаштуватися, якщо йому буде запропоновано відповідну посаду (роботу); виконувати заходи, передбачені пробаційною програмою; пройти курс лікування від розладів психіки та поведінки внаслідок вживання психоактивних речовин або захворювання, що становить небезпеку

¹⁸⁸ Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich z dnia 26 października 1982 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://prawo-nieruchomosci.krn.pl/Ustawa-o-postepowaniu-w-sprawach-nieletnich-1_2_432.html.

¹⁸⁹ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

для здоров'я інших осіб; дотримуватися встановлених судом вимог щодо вчинення певних дій, обмеження спілкування, пересування та проведення дозвілля¹⁹⁰.

Звільнення від покарання з випробуванням (відоме під назвами пробація, умовне засудження, відстрочка покарання, відстрочка виконання вироку, умовне незастосування покарання тощо) – інститут який виник на початку другої половини XIX століття та отримав своє визнання та істотне поширення у багатьох країнах світу. Цей правовий інститут виник під впливом необхідності в заміні і скороченні застосування короткострокового позбавлення волі більш дієвими засобами у Франції в 1884 р., а вперше був законодавчо визнаний в Бельгії в 1888 р. Однією з основних цілей його впровадження було бажання ізолювати особу, яка вчинила злочин, від осіб хибної моральності, уберегти від шкідливого впливу в'язниці випадкових злочинців. На початку XX століття умовне засудження набуло значного поширення і до 1914 р. застосовувалося в 110 державах і автономних територіях¹⁹¹.

Розглядаючи звільнення неповнолітніх від покарання з випробуванням, окрему увагу необхідно звернути також на той факт, що, згідно з ч. 4 ст. 104 КК України, у разі звільнення неповнолітнього від відбування покарання з випробуванням суд може покласти на окрему особу, за її згодою або на її прохання, обов'язок щодо нагляду за засудженим та проведення з ним виховної роботи¹⁹². Таким чином, зазначена частина має положення, схожі із п. 3 ч. 2 ст. 105 КК України (передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання)¹⁹³, що свідчить про можливість передбачити у кримінальному законодавстві застосування окремих примусових заходів виховного характеру у якості додаткових умов

¹⁹⁰ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

¹⁹¹ Письменський Є. О. Звільнення від покарання та його відбування: проблеми кримінального законодавства та практики його застосування / Є. О. Письменський. – Луганськ: ТОВ «Віртуальна реальність», 2011. – С. 302.

¹⁹² Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

¹⁹³ Там само.

під час звільнення з випробуванням, а вимогу публічно вибачитися перед потерпілим віднести до примусових заходів виховного характеру. Також, вважаємо недоцільним застосовувати даний вид звільнення винятково для осіб, яким призначено покарання у виді арешту та позбавлення волі, оскільки окремі обов'язки, котрі можуть бути покладені на неповнолітнього, звільненого від відбування покарання з випробуванням можуть бути доцільні й при застосуванні до неповнолітніх покарання у вигляді штрафу, громадських та виправних робіт. До таких обов'язків можуть відноситися вимога попросити публічно або в іншій формі пробачення у потерпілого, пройти курс лікування від алкоголізму, наркоманії або захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб¹⁹⁴.

Умовним звільненням від покарання та його відбування є також такий примусовий захід виховного характеру як покладення на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків, адже умовою його застосування є відшкодування заподіяних збитків¹⁹⁵, у зв'язку із чим, зазначений пункт ч. 2 ст. 105 КК України є неоднозначним.

Так, фінансове покарання та компенсація завданої шкоди є одними з запропонованого Мінімальними стандартними правилами Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя по відношенню до неповнолітніх («Пекінських правил») широкого комплексу заходів впливу, які пропонується застосовувати з метою забезпечення більшої гнучкості і щоб уникнути, по можливості, ув'язнення неповнолітніх у виправних установах¹⁹⁶.

Однак, на нашу думку, запропонована законодавцем редакція вимагає певного уточнення. Цивільний кодекс України в ст. 1179 передбачає можливість відшкодування шкоди, завданої неповнолітньою особою, батьками, за умови, якщо неповнолітній немає майна, якого

¹⁹⁴ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

¹⁹⁵ Там само.

¹⁹⁶ Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») від 29.11.1985 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_211.

б вистачало для того, щоб у повному обсязі відшкодувати шкоду¹⁹⁷. У такому випадку, цивільне законодавство надає можливість батькам, особам які їх замінюють, або закладу, який за законом здійснює щодо неповнолітнього функції піклувальника відшкодувати завдану неповнолітнім шкоду в частці, якої не вистачає.

В постанові Пленуму Верховного Суду України № 3 від 31.03.1989 «Про практику застосування судами України законодавства про відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної злочином, і стягнення безпідставно нажитого майна» зазначено, що при відсутності у неповнолітнього майна або заробітку, достатніх для відшкодування, відповідний обов'язок покладається на його батьків (усиновителів) або піклувальників за умови їх винної поведінки, що сприяла виникненню шкоди. Якщо шкоду заподіяно спільними діями неповнолітніх, в яких різні батьки, самі неповнолітні несуть солідарну відповідальність, а їх батьки або піклувальники відповідають перед потерпілими за принципом дольової відповідальності¹⁹⁸. Відповідно до постанови Пленуму Верховного Суду України № 5 від 16.04.2004 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх» у разі повного відшкодування неповнолітнім завданої шкоди і примирення з потерпілим суди мають обговорювати питання про звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності на підставі ст. 46 КК або враховувати цю обставину як таку, що пом'якшує покарання¹⁹⁹. Отже, обидві постанови не мають жодного роз'яснення щодо критеріїв винної поведінки батьків (усиновителів), яка сприяла виникненню шкоди.

Таким чином, залишається незрозумілим, чи передбачена кримінальним законодавством можливість відшкодування часткової шкоди, яку було спричинено злочином неповнолітнього, його батьками, адже у ст. 105 КК України не обумовлено, що майна, яке знаходиться

¹⁹⁷ Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар. / За заг. ред. Є.О. Харитонова, О.І. Харитоновой, Н.Ю. Голубевої. – 3-тє вид., перероб. та доп. – К. : Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. – 752 с.

¹⁹⁸ Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах: 1963–2009 рр. – Харків: Одиссей, 2010. – 456 с. – (видання шосте зі змінами та доповненнями).

¹⁹⁹ Там само.

у володінні неповнолітнього, повинно вистачати для відшкодування шкоди у повному обсязі.

Польське законодавство – Закон «Про процедуру розгляду справ неповнолітніх», в ч. 2 ст. 6 передбачає обов'язок неповнолітнього відшкодувати шкоду, працювати на користь потерпілого або громадськості з метою вибачення перед потерпілим, а в ч. 2 ст. 7 встановлює право суду вимагати батьків чи опікунів неповнолітнього в цілому або частково відшкодувати шкоду, завдану неповнолітнім, а отже законодавець розділяє матеріальну відповідальність неповнолітнього, який вчинив суспільно небезпечне діяння та його батьків, що, на нашу думку, є доцільним²⁰⁰.

З огляду на зазначене, вважаємо, що п. 4 ч. 2 ст. 105 КК доцільніше викласти в наступній редакції: 4) *покладення на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків, за умови, що такого майна (коштів або заробітку) достатньо для відшкодування шкоди у повному обсязі. У випадку, якщо неповнолітній не має майна (коштів або заробітку) достатніх для відшкодування шкоди у повному обсязі, обов'язок часткового або повного відшкодування можуть бути покладені на його батьків (або осіб що їх замінюють) за умови, що їх спосіб життя, а також халатне ставлення до виховання дитини призвели до вчинення злочину.*

Останній, із розглянутих нами, умовних видів звільнення від покарання та його відбування неповнолітніх – умовно-дострокове звільнення, яке є широко застосовуваним заходом в республіці Польща, та передбачений ст.ст. 86,87 Закону «Про процедуру розгляду справ неповнолітніх» та загальними ст.ст. 77-82 Кримінального кодексу Польщі.

Так, в ст. 87 зазначеного закону визначено, що умовно-достроково звільняючи неповнолітнього з виправної установи, суд у сімейних справах встановлює випробувальний термін від одного до трьох років. Випробувальний термін не може тривати довше, ніж до набуття злочинцем 21 року. До осіб, умовно-достроково звільнених суд застосовує

²⁰⁰ Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich z dnia 26 października 1982 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://prawo-nieruchomosci.krn.pl/Ustawa-o-postepowaniu-w-sprawach-nieletnich-1_2_432.html.

виховні заходи²⁰¹. В ст. 77 КК Польщі зазначено, що суд може умовно звільнити засудженого до покарання позбавленням волі від відбуття частини покарання, що залишилася лише тоді, коли його особа, особисті особливості та умови життя, образ життя до вчинення злочину, обставини його вчинення, а також поведінка після вчинення злочину та в період відбування покарання дають підставу вважати, що засуджений після звільнення буде дотримуватися правопорядку, особливо не вчинить нового злочину. В окремих випадках суд, призначаючи покарання позбавленням волі, може встановити більш суворі обмеження для застосування до засудженого умовного звільнення, ніж це передбачено в ст. 78 КК²⁰². Таким чином, на відміну від українського законодавства, в польському важливу роль грає не тільки поведінка під час відбування покарання, а й загальні відомості про особу та обставини вчиненого нею суспільно небезпечного діяння.

Українське ж кримінальне законодавство в частині умовно-дострокового звільнення неповнолітніх має достатньо неоднозначні положення. Так, наприклад, в ч. 2 ст. 107 КК України зазначено, що умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване, якщо засуджений сумлінною поведінкою та ставленням до праці та навчання довів своє виправлення²⁰³. З огляду на зазначене, необхідно звернути увагу на те, що в кримінальному законодавстві існує таке поняття як «втрата особою суспільної небезпечності», що є підставою факультативного та безумовного виду звільнення від кримінальної відповідальності, що передбачено в ст. 48 КК України.

На нашу думку, суспільна небезпечність є оціночною категорією, яка включає в себе декілька складових. По-перше, такою складовою можна вважати об'єктивну можливість неповнолітнім взагалі вчинити злочин. Така можливість має право на існування в тих випадках, коли особа має схильність до неправомірної поведінки, веде аморальний

²⁰¹ Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich z dnia 26 października 1982 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://prawo-nieruchomosci.krn.pl/Ustawa-o-postepowaniu-w-sprawach-nieletnich-1_2_432.html.

²⁰² Уголовный кодекс Республики Польша [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.twirpx.com/file/239354/>.

²⁰³ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

спосіб життя, вживає алкогольні напої, наркотичні засоби тощо. По-друге, складовою суспільної небезпечності є можливість рецидиву, демонстрація небажання ставати на шлях виправлення. Таким чином, вирішуючи питання про суспільну небезпечність неповнолітнього, необхідно виходити з оцінки сукупності факторів: його особистих якостей та поведінкових особливостей, оточуючого середовища, якості життя тощо.

Однак, на практиці існують випадки, коли особа після вчинення злочину активно починає демонструвати бажання стати на шлях виправлення: співпрацює зі слідством, відшкодовує завдану шкоду, вибачається перед потерпілим. Наявність зазначених фактів може свідчити про втрату неповнолітнім суспільної небезпечності, до якої також можна віднести тяжке захворювання після вчинення злочину, зміну кола спілкування, тощо.

Таким чином, виходить, що позитивна посткримінальна поведінка (яка виражається в тому числі й у сумлінному ставленні до праці) є головним критерієм оцінки суспільної небезпечності. Отже, з урахуванням того, що втрата суспільної небезпечності є критерієм, котрий передбачений як умова для звільнення неповнолітніх від покарання, вважаємо за доцільне передбачити можливість звільняти неповнолітніх від покарання у зв'язку зі втратою ними суспільної небезпечності в окремій нормі, яку пропонуємо викласти у наступній редакції:

Стаття 104¹ Звільнення від відбування покарання у зв'язку зі втратою суспільної небезпечності²⁰⁴.

Особу, яка вперше вчинила тяжкий чи особливо тяжкий злочин може бути звільнено від подальшого відбування покарання, якщо вона своєю бездоганною поведінкою та сумлінним ставленням до праці під час відбування призначеного їй покарання довела своє виправлення.

Також, з урахуванням того, що в ст. 107 КК України²⁰⁵ передбачено, що умовно-дострокове звільнення може бути застосовано до неповнолітніх, яким призначено покарання у вигляді позбавлення волі, а згідно зі ст. 102 КК України позбавлення волі призначається за вчинений повторно злочин невеликої тяжкості – на строк не більше одного року

шести місяців; за злочин середньої тяжкості – на строк не більше чотирьох років; за тяжкий злочин – на строк не більше семи років; за особливо тяжкий злочин – на строк не більше десяти років; за особливо тяжкий злочин, поєднаний з умисним позбавленням життя людини, – на строк до п'ятнадцяти років, а також згідно з положенням ч. 2 ст. 102, де зазначено, що позбавлення волі не може бути призначене неповнолітньому, який вперше вчинив злочин невеликої тяжкості, вважаємо за доцільне в п. 1 ч. 3 ст. 107 КК слово «невеликої» виключити.

Безумовні (остаточні) види звільнення від покарання та його відбування неповнолітніх є найбільш сприятливим в межах інституту звільнення від покарання, адже застосування до неповнолітніх остаточних видів звільнення від покарання та його відбування означає повну довіру до них з боку суспільства. Таким чином, законодавець вбачає можливим здійснити мету покарання лише через його несприятливі наслідки.

В українському кримінальному законодавстві в якості безумовних видів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування передбачено окремі пункти ч. 2 ст. 105 (застереження, передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їх прохання, направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення), ч. 4 ст. 105 (призначення вихователя) та ст. 106 (звільнення неповнолітнього від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності обвинувального вироку)²⁰⁶. Кримінальне законодавство республіки Польща має заходи, викладені в положеннях Закону «Про процедуру розгляду справ неповнолітніх». Так, в ст. 6 глави 2 Закону передбачено, що до неповнолітнього застосовуються такі безумовні види звільнення як постановка на облік, догана, поміщення під нагляд батьків чи опікунів (молодіжної організації чи іншої громадської організації, місця роботи чи особи, що заслуговує на довіру; куратора, кураторського центру, а також громадської організації чи закладу, котрі займаються роботою виховного чи навчального характеру з неповнолітніми, після попередньої консультації з такою організацією чи

²⁰⁴ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

²⁰⁵ Там само.

²⁰⁶ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

закладом), поміщення в спеціальний виховний центр (субінститутну родину, школьно-виховний центр)²⁰⁷.

Таким чином, Україна та Польща в своїх законодавствах, які стосуються питань відправлення правосуддя у відношенні неповнолітніх мають достатньо широкий перелік безумовних видів звільнення від покарання та його відбування, які на сьогоднішній день активно застосовуються на практиці, однак, окремі питання їх законодавчої регламентації викликають жваві наукові дискусії.

Так, звільняючи неповнолітнього від покарання та його подальшого відбування із передачею його під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їх прохання, законодавець дотримується рекомендацій, викладених в міжнародних нормативно-правових актах. Одним із таких актів є Мінімальні стандартні правила ООН з питань відправлення правосуддя у відношенні неповнолітніх, в п. 25.1 яких зазначено, що слід залучати добровольців, добровільні організації, місцеві установи та інші общинні служби, з тим щоб вони внесли свій дієвий внесок у перевиховання неповнолітніх в рамках громади і, наскільки це можливо, в рамках сім'ї²⁰⁸.

Зазначене в правилах положення свідчить про зосередження уваги міжнародної спільноти на переорієнтації роботи з неповнолітніми з покарання на перевиховання, у зв'язку із чим важливим елементом такої роботи вбачається залучення громади, допомога якої сьогодні недооцінюється. Однак, варто зазначити, що законодавець чітко не визначає на які органи покладається контроль за виконанням визначеного примусового заходу виховного характеру.

Ця проблема вдало вирішена в Польщі – в ст.ст. 7-8 Закону «Про процедуру розгляду справ неповнолітніх» зазначено, що сімейний суд може вимагати від батьків чи опікунів покращувати умови для отримання освіти, умов життя та здоров'я неповнолітнього, а також

²⁰⁷ Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich z dnia 26 października 1982 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://prawo-nieruchomosci.krn.pl/Ustawa-o-postepowaniu-w-sprawach-nieletnich-1_2_432.html.

²⁰⁸ Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») від 29.11.1985 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_211.

працювати в тісному контакті зі школою, яку відвідує неповнолітній, психолого-педагогічною клінікою чи іншою спеціалізованою клінікою, лікарем чи підприємництвом де працює неповнолітній; вимагати від батьків чи опікунів відшкодувати повністю або частково шкоду, нанесену неповнолітнім. Суд може звернутися в компетентні державні заклади чи соціальні служби місцевого самоуправління для покращення освітніх умов для неповнолітнього, а також умов для покращення його здоров'я. У випадку, якщо батьки чи опікуни неповнолітнього ухилятимуться від виконання обов'язків, покладених на них, суд у сімейних справах може накласти штраф в розмірі від 50 до 1500 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян²⁰⁹.

В Україні з цього приводу досі не існує ані сталої думки в доктрині, ані положення в законодавстві. Так, у ст. 149 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України) зазначено, що для надання допомоги адміністрації виховної колонії в організації навчально-виховного процесу і зміцненні матеріально-технічної бази колонії, здійснення громадського контролю та оцінки рівня дотримання прав людини, вирішення питань соціального захисту засуджених, трудового і побутового влаштування осіб, які звільняються, при виховних колоніях створюється піклувальна рада з представників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських організацій... З метою підвищення ефективності виховного впливу на засуджених і надання допомоги адміністрації виховної колонії при відділеннях соціально-психологічної служби можуть створюватися батьківські комітети. Діяльність батьківського комітету визначається положенням, яке затверджує начальник виховної колонії²¹⁰. У той же час, у Положенні від 01.04.2004 № 429 «Про спостережні комісії» зазначено, що одним із завдань таких комісій є здійснення заходів соціального патронажу та організації виховної роботи з особами умовно-дostroково звільненими від відбування покарання²¹¹.

²⁰⁹ Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich z dnia 26 października 1982 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://prawo-nieruchomosci.krn.pl/Ustawa-o-postepowaniu-w-sprawach-nieletnich-1_2_432.html.

²¹⁰ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 № 1129-IV [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>.

²¹¹ Положення від 01.04.2004 № 429 «Про спостережні комісії» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/429-2004>.

У типовому Положенні від 09.01.2013 № 65/5 «Про батьківський комітет при виховній колонії» визначено, що основним завданням батьківського комітету є залучення громадськості до участі у виправленні і ресоціалізації засуджених²¹². Окрема ремарка викладена й в ст. 163 КВК, в якій зазначено, що проведення індивідуально-профілактичної роботи із засудженими, звільненими від відбування покарання з випробуванням, за місцем проживання покладається на органи внутрішніх справ. До цієї роботи можуть залучатися працівники органів державної влади, органів місцевого самоврядування, а також об'єднання громадян, релігійні та благодійні організації²¹³.

Таким чином, питання встановлення контролю щодо осіб, звільнених від відбування покарання із застосуванням досліджуваного нами примусового заходу виховного характеру в межах зазначених положень не вирішується, як і у зазначених нормах КВК України. Таке положення справ має достатньо негативний вплив на кримінально-правову та кримінально-виконавчу політику, адже відсутність нормативно-правового акту, або норми, котрі встановлювали б які саме органи повинні здійснювати контроль за неповнолітніми, звільненими від покарання, а також за особами, які здійснюють за ними нагляд, права та обов'язки таких органів, сприятиме зростанню кількості випадків знуцання над підлітками, а також розповсюдженню такого явища як втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність.

З огляду на вищезазначене, обов'язок здійснення контролю пропонуємо покласти на кримінально-виконавчу службу, шляхом внесення до п. 18 ст. 18 Закону України від 23.06.2005 № 2713-IV «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» змін, в частині зобов'язання здійснювати контроль за поведінкою осіб, не тільки звільнених від відбування покарання з випробуванням та умовно-достроково, а й неповнолітніх, звільнених із застосуванням до них примусових заходів

²¹² Типове Положення від 09.01.2013 № 65/5 «Про батьківський комітет при виховній колонії» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0100-13>.

²¹³ Кримінально-виконавче право України. Загальна та Особлива частини : підручник / О.М. Литвинов, А.Х. Степанюк, І.С. Яковець, К.А. Автухов, А.П. Гель, С.В. Лосич, Є.С. Назимко; за заг. ред. д.ю.н., проф. О. М. Литвинова та д.ю.н., проф. А.Х. Степанюка. – К. : ВД «Дакор», 2015. – 632 с.

виховного характеру та за особами, на яких покладено обов'язок нагляду за такими неповнолітніми.

До прав та обов'язків в вищезазначеній частині доцільно додати: обов'язок перевірки осіб, яким доручено здійснювати нагляд; обов'язок регулярного відвідування неповнолітнього; право замінити особу, якій доручено здійснювати нагляд у випадках жорстокого поводження з підлітком, аморального способу життя, втягнення неповнолітнього у злочинну діяльність, зловживання своїми правами, набутими внаслідок здійснення нагляду за підлітком та ін.

Інше проблемне питання – встановлення кола прав, обов'язків та умов, які висуваються до осіб, що здійснюють нагляд за неповнолітніми, та відповідно процесуальний порядок здійснення такого нагляду. На сьогоднішній день законодавство не має чіткої регламентації щодо визначеної нами проблеми, а єдиним нормативно-правовим актом, в якому в певній мірі викладено загальні положення щодо таких осіб є Положення від 26.08.1967 № 284-VIII «Про громадських вихователів неповнолітніх», в якому зазначено, що громадськими вихователями можуть бути найбільш активні робітники, службовці, колгоспники, представники творчої інтелігенції, військовослужбовці, студенти, пенсіонери та інші громадяни, які за своїми діловими і моральними якостями здатні виконувати покладені на них обов'язки, мають необхідну загальноосвітню підготовку, життєвий досвід або досвід роботи з дітьми, при умові їх згоди взяти на себе обов'язки громадського вихователя²¹⁴.

Однак, Положення, на нашу думку, є застарілим та не відповідає сучасним законодавчим вимогам, окрім цього, враховуючи те, що в ч. 4 ст. 105 КК України зазначено, що неповнолітньому може бути призначено вихователя, ми робимо висновок, що законодавець розділяє поняття особи, під нагляд якої може бути відданий неповнолітній та спеціально призначеного йому вихователя, про якого йдеться мова у зазначеній частині КК України.

В Польщі існує цікава альтернатива досліджуваному примусовому заходу. Так, одним із видів звільнення неповнолітнього від покарання

²¹⁴ Указ Президії Верховної Ради Української РСР «Про затвердження Положення про громадських вихователів неповнолітніх» № 284-VI від 26.08. 1967 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/284-07>.

та його відбування є контроль з боку куратора (співробітника сімейного суду з роботи з неповнолітніми, чий статус визначено спеціальним Законом «О судових кураторах» від 7 липня 2001 року, чи відвідування «кураторського центру» (денний притулок, який неповнолітні повинні відвідувати щоденно після навчального закладу). Всього налічується близько 3600 кураторів, з них приблизно 1600 – в сімейних судах (в кожному сімейному суді від 1 до 4 кураторів). Куратори є штатними співробітниками суду і виконують доручення суддів по конкретних справах. У польській системі юстиції вже 40 років існує служба судових кураторів. Це співробітники суду, які відповідають міжнародній системі probation office (офіцери польської служби пробації). У Польщі судових кураторів і співробітників суду понад дві тисячі: судового куратора можна знайти в кожному районному суді країни. Вважалося, що судові куратори можуть бути реформовані в систему польської пробації центром підготовки до широкого обсягу пробації. Як і в Англії, в країні є ще один важливий фактор. В Польщі прийнято новий статут кураторської служби. В рамках цього закону польські судові куратори – це високо спеціалізована судова служба. Понад дві тисячі польських кураторів мають під наглядом до 500 тисяч покарань – не людей, які не засуджені, а тільки справ. Так, за дорученням судді куратор складає звіт про особистість підлітка і ситуацію в сім'ї. У звіті містяться не тільки результати його дослідження, а й рекомендації про допомогу родині та/або заходи виховного впливу. Як правило, судді дотримуються рекомендацій кураторів. Суддя може доручити куратору контроль за поведінкою підлітка на етапі слідства до суду. На кураторів покладається обов'язок контролювати поведінку неповнолітнього на етапі виконання рішення суду з періодичним поданням звітів судді. Куратор відвідує сім'ю підлітка, навчальний заклад, організацію, в якій підліток трудиться (якщо вже працює), може викликати дитину для бесіди і в суд, якщо визнає це корисним для справи²¹⁵.

²¹⁵ Насиловски П. Система пробації в Польше и ее работа в сфере социальной активизации, адаптации и профилактики преступности / Павел Насиловски / Международная конференция «Правовые и социальные аспекты ювенальной юстиции (региональный проект)». Стенографический отчет. СПб. Составитель – общественная правозащитная организация «Гражданский контроль», Санкт-Петербург, 2006. – С. 36.

В Україні схожими функціями наділені судові вихователі, які згідно з Положенням від 15 листопада 1996 року «Про судових вихователів» повинні брати участь в усуненні причин і умов, які сприяли скоєнню протиправних дій, профілактики правопорушень; вихованні належної правової культури, вихованні неповнолітніх, які скоїли правопорушення, шляхом формування свідомого ставлення неповнолітніх до Закону, наданні батькам (усиновителям), або опікунам (піклувальникам) допомоги у вихованні їх неповнолітніх дітей²¹⁶.

Л.М. Палюх зазначає, що сьогодні інститут судових вихователів безпідставно забутий законодавством. Вчена вважає, що відмова від інституту судових вихователів є недоцільною, виходячи з повноважень, які мали б бути покладені на судових вихователів, згідно з зазначеним Положенням. Зокрема, закріплення в законодавстві України інституту судових вихователів наблизило б законодавство України до міжнародних стандартів з цих питань і було б позитивним з огляду на досвід зарубіжних країн, де існують аналогічні інститути у забезпеченні належного виховного впливу щодо неповнолітніх, до яких застосовано кримінальне покарання, не пов'язане з позбавленням волі, чи виховні заходи²¹⁷.

Таким чином, з огляду на те, що в п. 3 ч. 2 ст. 105 КК України зазначено, що неповнолітній може бути переданий під нагляд окремих громадян на їх прохання, вважаємо недоцільним виокремлення в ч. 4 цієї ж норми можливість залучення вихователя, адже, у такому випадку особа, яка взяла під нагляд неповнолітнього може вважатися громадським вихователем. Альтернативним варіантом редакції зазначеної норми може бути викладення її наступним чином: ... 2. У цьому разі суд застосовує до неповнолітнього такі примусові заходи виховного характеру: ... 3) передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб,

²¹⁶ Наказ Верховного Суду України, Міністерства юстиції України, Міністерства освіти України «Про затвердження Положення про судових вихователів» № 478/63/7/5 від 15.11.95 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0113-96>.

²¹⁷ Палюх Л. М. Особливості правового регулювання виконання примусових заходів виховного характеру за кримінальним законодавством України [Електронний ресурс] / Л. М. Палюх – Режим доступу до ресурсу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe

які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також громадського вихователя.

Також, вважаємо необхідним переглянути зміст «Положення про судових вихователів», адже зазначений інститут може бути використаний для розвитку відновлювального правосуддя в країні та надасть можливість покращити альтернативний покаранню кримінально-правовий вплив на неповнолітніх злочинців, оскільки проведення сімейних конференцій (де судових вихователів може виступати у якості координатора), які є однією з форм відновного правосуддя нададуть можливість неповнолітньому злочинцеві принести вибачення потерпілому від злочину за підтримки своїх батьків, або осіб, котрі їх змінюють. В той же час судові вихователі матимуть можливість проводити якісну профілактичну роботу із неповнолітніми та їх оточенням. За умови вдосконалення зазначеного інституту, Кримінальний кодекс України може бути доповнений самостійною нормою 105¹, в якій буде зазначено, що неповнолітній може бути звільнений від покарання із призначенням йому судового вихователя, який на визначених підставах та умовах сприятиме його виправленню та ресоціалізації.

Доцільним є створення нового нормативно-правового акту, в якому слід викласти основні умови, права та обов'язки осіб, яким доручено здійснювати нагляд за неповнолітнім (громадські вихователі). До умов необхідно віднести: наявність вищої спеціальної (педагогічної) освіти, або проходження відповідних курсів; наявність довідки про відсутність алкогольної, наркотичної залежності, постановки на відповідні обліки у минулому та про відсутність судимості; наявність довідки з місця роботи, житла та відповідних житлових умов. До прав таких осіб вважаємо за доцільне віднести: право залучати до процесу виховання неповнолітніх кримінально-виконавчу службу та відповідних спеціалістів (нарколога, психолога тощо); право отримувати винагороду за проведення виховної роботи з неповнолітнім; право подавати клопотання до відповідних органів про дострокове зняття нагляду з неповнолітнього за умови його виправлення; право подавати клопотання про скасування звільнення від покарання. До обов'язків доцільно віднести: обов'язок приділяти увагу виховній роботі з неповнолітнім; обов'язок стежити за фізичним та психічним здоров'ям неповнолітнього; обов'язок всіляко сприяти його виправленню та ресоціалізації; обов'язок за першою вимогою відповідної служби з'являтися для перевірки.

Окрему увагу необхідно звернути і на доцільність передання неповнолітнього під нагляд батьків. А.М. Бабенко зазначив, що порівняльний аналіз кількості злочинів, учинених неповнолітніми з окремими соціальними показниками, дало змогу виявити регіональну залежність між рівнем злочинності неповнолітніх і розпадом сімей їх батьків. У цьому випадку спостерігається майже повний збіг відношення рівня злочинності неповнолітніх до рівня розлучень у різних регіонах, тобто чим більша кількість розлучень у регіоні, тим більша кількість учинюваних неповнолітніми злочинів. Цьому є логічне пояснення, яке пов'язане з матеріальними складностями самотнього виховання дитини, відсутністю уваги з боку одного з батьків і т.д.²¹⁸.

Зазначена думка підтверджується проведенням нами анкетуванням, в ході якого на питання: «Як на Вашу думку, подальше виховання неповнолітнього, остаточно звільненого від покарання доцільно покласти на...» 56,2 % респондентів вважають доцільним покласти на педагогічний або трудовий колектив, 26,9 % – на громадського вихователя і лише 6,9 % вважають можливим покласти подальше виховання на родину.

Також, з метою забезпечення безпеки неповнолітнього, вважаємо за доцільне передбачити у контексті ст. 166 (злісне невиконання обов'язку по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлено опіка чи піклування) та ст. 167 Кримінального України (зловживання опікунськими правами) відповідальність осіб, на яких покладено обов'язок здійснювати нагляд, за зловживання правами набутими внаслідок здійснювання нагляду за неповнолітнім, звільненим від покаранням із застосуванням до нього примусового заходу виховного характеру, передбаченого п. 3 ч. 2 ст. 105 КК України, шляхом зміни редакції статей наступним чином: **в ст. 166 зазначити:** «Злісне невиконання батьками, особами на яких у встановленому законом порядку покладено обов'язок здійснювати нагляд за неповнолітнім, звільненим від покарання або опікунами (піклувальниками) встановлених законом обов'язку по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлено опіку (піклування) або нагляд, що спричинило тяжкі наслідки, - карається...». **Статтю 167 КК України** пропонуємо викласти наступним чином: «Використання опіки (піклування), а також статусу особи, на

²¹⁸ Бабенко А.М. Регіональна злочинність в Україні: закономірності, детермінація та запобігання : дис. докт. юр. наук : 12.00.08 / Бабенко А. М. – Запоріжжя, 2015. – С. 173.

яку у встановленому законом порядку покладено обов'язок здійснювати нагляд за неповнолітнім, звільненим від покарання, з корисливою метою на шкоду підопічному (зайняття житлової площі, використання майна тощо) – карається...». Зазначена пропозиція ґрунтується на статистичних даних, викладених на сайті Генеральної прокуратури України. Так, відповідно до статистики, за злочин, передбачений ст. 166 КК України з січня по листопад 2015 року було обліковано 176 кримінальних правопорушень, у 2014 – 192 кримінальних правопорушень; у 2013 – 262 кримінальних правопорушення, у 2016 – 185, у 2017 – 155, станом на травень 2018 року обліковано 119 кримінальних правопорушень. За злочин, передбачений ст. 167 КК України у 2013 році обліковано 13 кримінальних правопорушень, у 2014 році – 8 кримінальних правопорушень, у 2015 році – 9 кримінальних правопорушень, у 2016 році обліковано 9 кримінальних правопорушень, у 2017 – 3, станом на травень 2018 року обліковано 4 кримінальні правопорушення²¹⁹. Таким чином, статистичні дані свідчать про актуальність існування зазначених норм в кримінальному законодавстві. З огляду на зазначене, вважаємо, що запропоноване дозволить більш якісно запобігати злочинам, які вчиняються спільно з неповнолітніми та із залученням неповнолітніх до злочинної діяльності.

Окремої уваги заслуговує й такий примусовий захід виховного характеру як звільнення від покарання з направленням неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків, який широко застосовується і в Україні, і в Польщі.

Так, в доктрині кримінального права існує думка щодо надмірної репресивності цього примусового заходу. Вчені вважають, що з самого початку створення таких установ направлення до них неповнолітніх розглядалося як своєрідний вид позбавлення волі. З урахуванням положень міжнародно-правових актів, зокрема, Конвенції про права дитини, Мінімальних стандартних правил, які стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх стосовно обмеження застосування до неповнолітніх правопорушників заходів, пов'язаних з поміщенням в установи закритого типу, а також того, що вказаний примусовий захід виховного характеру пов'язаний з істотним обмеженням права

²¹⁹ Генеральна прокуратура України [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112173&libid=100820&c=edit&c=fo.

неповнолітнього на свободу та особисту недоторканість, вчені вважають, що його недоцільно застосовувати у разі вчинення неповнолітнім вперше злочину невеликої тяжкості при звільненні його від кримінальної відповідальності та покарання^{220, 221}.

Ми частково погоджуємося із думкою вчених. Так, по-перше, в Україні існує перелік навчально-виховних закладів, до яких може бути направлено звільненого від покарання неповнолітнього, який викладено в Законі України від 24.01.1995 № 20/95-ВР «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» (далі – Закон), згідно зі ст. 8 якого, спеціальними навчально-виховними закладами для дітей, які потребують особливих умов виховання, та підпорядковуються центральному органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері освіти і науки є загальноосвітні школи та професійні училища соціальної реабілітації. До цих закладів можуть направлятися особи, які вчинили кримінальне правопорушення у віці до 18 років або правопорушення до досягнення віку, з якого настає кримінальна відповідальність. Основними завданнями загальноосвітніх шкіл і професійних училищ соціальної реабілітації є: створення належних умов для життя, навчання і виховання учнів, підвищення їх загальноосвітнього і культурного рівня, професійної підготовки, розвитку індивідуальних здібностей і нахилів, забезпечення необхідної медичної допомоги та забезпечення соціальної реабілітації учнів, їх правового виховання та соціального захисту в умовах постійного педагогічного режиму²²².

Зазначені заклади не відносяться до установ кримінально-виконавчої служби, а є одиницями, що входять до системи Міністерства

²²⁰ Бурдін В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.08 «кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Бурдін В. М. – Київ, 2002. – С. 11.

²²¹ Палюх Л. М. Проведення у справах про застосування примусових заходів виховного характеру : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.08 «кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Палюх Л. М. – Київ, 2007. – С. 9–10.

²²² Закон України № 20/95-ВР від 24.01.1995 «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80/page>.

освіти та науки України, однак умови тримання в цих закладах та їх режимність роблять їх схожими із установами закритого типу для відбування покарання у вигляді позбавлення волі, що і дає підставу думати про існування нормативної фікції, звичайної підміни понять, наприклад, виховної колонії на навчально-виховний заклад. І в одному, і в іншому випадку, до неповнолітнього будуть висуватися певні вимоги, викликані встановленням у закладі режимом, які той матиме виконувати, а його права та свободи будуть обмеженими.

Наведене вище підтверджує ч. 3 ст. 501 КПК, в якій зазначено, що при застосуванні до неповнолітнього примусового заходу у вигляді направлення до спеціального навчально-виховного закладу на кримінальну міліцію у справах дітей покладається обов'язок доставити неповнолітнього до спеціального навчально-виховного закладу. А ст. 502 зазначає, що ухвалою суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться спеціальна навчально-виховна установа, неповнолітній може бути достроково звільнений від примусового заходу виховного характеру²²³.

В Польщі, на відміну від України, відсутнє таке поняття як «колонія для неповнолітнього», замість останньої існують виховні та виправні центри (молодіжні центри соціальної адаптації відкритого типу, напіввідкритого типу, закритого типу та з посиленням виховним наглядом), що передбачено ст. 10 Закону «Про процедуру розгляду справ неповнолітніх», де зазначено, що суд у сімейних справах може помістити неповнолітнього, який вчинив певні злочини та правопорушення до виховного закладу, якщо це обумовлено високим ступенем деморалізації, обставинами і характером правопорушень, особливо, коли інші виховні заходи виявилися неефективними або не впливають на реабілітацію неповнолітніх²²⁴. Також, в окремих випадках суд може винести рішення про розміщення підлітка в субститутивній (прийомній) родині, у відповідному виховному закладі чи у школьно-виховному центрі.

²²³ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

²²⁴ Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich z dnia 26 października 1982 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://prawo.prawo-nieruchomosci.krn.pl/Ustawa-o-postepowaniu-w-sprawach-nieletnich-1_2_432.html.

Таким чином, польський законодавець визначає чітко свою позицію щодо поміщення неповнолітнього в спеціальний виховний та виправний заклад, шляхом викладення певного переліку злочинів, за вчинення яких неповнолітній може бути до них поміщений, а також шляхом поділення таких заходів на вищеперелічені типи. Отже, вважається, що основна мета роботи з неповнолітнім злочинцем в республіці Польща будується на бажанні його виправити, що необхідно робити, виходячи з його суспільної небезпечності.

В нашій країні щодо порядку поміщення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи майже не існує ніяких роз'яснень, окрім Постанови Пленуму Верховного Суду України від 15.05.2006 № 2 «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру», де зазначено, що до спеціальних навчально-виховних установ відповідно до п. 5 ч. 2 ст. 105 КК направляють неповнолітніх, котрі вийшли з-під контролю батьків чи осіб, які їх замінюють, не піддаються виховному впливу та не можуть бути виправлені шляхом застосування інших примусових заходів виховного характеру²²⁵.

Вважаємо, що такий підхід законодавця до досліджуваного примусового заходу виховного характеру є несправедливо недбалим, адже виходячи з нормативно-правових актів, які його регулюють (Закон України № 20/95-ВР від 24.01.1995 «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», Положення № 859 від 13 жовтня 1993 «Про школу соціальної реабілітації» Положення N 384 від 13 липня 1996 року «Про приймальники-розподільники для неповнолітніх органів внутрішніх справ») зазначений примусовий захід є аналогом позбавлення волі. Однак, на нашу думку, це не є достатньою підставою для віднесення досліджуваного виховного заходу до видів покарання, як це пропонує В.М. Бурдін²²⁶. Доцільним може стати виділення примусового заходу у окрему норму, де буде встановлено вичерпний перелік

²²⁵ Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах: 1963–2009 рр. – Харків: Одісей, 2010. – 456 с. – (видання шосте зі змінами та доповненнями).

²²⁶ Бурдін В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.08 «кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Бурдін В. М. – Київ, 2002. – С. 11.

злочинів, за умови вчинення яких, при звільненні від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру, може бути призначено направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи із відповідним встановленням типів таких закладів.

Останній із запропонованих законодавцем безумовних видів звільнення неповнолітнього від покарання та його відбування в нашій країні та в республіці Польща – звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку.

Чезаре Беккарія вказував, що чим скоріше за злочином настає покарання, чим ближче воно до нього, тим воно справедливіше, тим воно корисніше. Справедливіше – тому що позбавляє винного від зайвих та жорстоких страждань, які викликані невідомістю та збільшуються від сили уяви, та від відчуття своєї слабкості. Чим менше пройшло часу між злочином та покаранням, тим сильнішим та тривалим буде в умі людини зв'язок двох ідей: злочину та покарання, так що вони мимоволі будуть здаватися – одне як причина, а інше – як необхідний та неминучий наслідок²²⁷.

О.О. Дудоров та Є.О. Письменський зазначають, що не викликає сумніву, що вчинення злочину повинно обов'язково каратися навіть після спливу певного проміжку часу з моменту його вчинення. Це однак не означає, що погроза застосування покарання повинна супроводжувати людину все її життя... Однією з підстав існування кримінально-правового інституту давності вважається втрата або істотне зменшення суспільної небезпеки вчиненого злочину. Враховується також презумпція втрати (повністю або значною мірою) суспільної небезпеки особою, яка тривалою законотрухняною поведінкою після вчинення злочину демонструє своє виправлення. Суспільна небезпека особи, яка вчинила злочин, не існує безкінечно. Максимальна суспільна небезпека виявляється у момент вчинення злочину, згодом за певних умов вона здатна зменшуватися і врешті-решт втрачатися зовсім. Зрозуміло, що така втрата не може відбутися одразу, це – досить тривалий процес, що залежить від тяжкості злочину²²⁸.

²²⁷ Беккариа Ч.О. преступлениях и наказаниях / Чезаре Беккариа. – Москва : ИНФРА-М, 2010. – С. 115.

²²⁸ Дудоров О.О. Давність у кримінальному праві України: проблемні питання [Електронний ресурс] / О.О. Дудоров, Є.О. Письменський – Режим доступу до ресурсу: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/12934/%CE>.

В Україні інституту звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності приділено достатню увагу. Вчені протягом останніх десятиріч дискутують на предмет відповідності строків тяжкості злочину загальним питанням функціонування зазначеного інституту. Що стосується неповнолітніх, варто зазначити, що наукові пошуки щодо цього напрямку не є розповсюдженими, але не дивлячись на доктринальне ігнорування цього питання, законодавець в КК, як і в інших видах звільнення від покарання та його відбування, встановив лояльні вимоги щодо звільнення неповнолітніх від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності, що підтверджує гуманне відношення законодавця до особи, яка вчинила злочин у неповнолітньому віці.

Однак, на нашу думку, визначені законом строки для неповнолітніх потребують перегляду. Так, наприклад, порівнюючи строки, наведені в ч. 1 ст. 80 КК України із викладеними в ч. 3 ст. 106, необхідно звернути увагу на те, що у разі засудження до покарання менш суворого ніж обмеження волі (у дорослих) та у разі засудження до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі (у неповнолітніх) для обох категорій суб'єктів законодавчо встановлено строк давності обвинувального вироку – 2 роки. Різниця в даному випадку лише в тому, що у разі засудження до покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі за злочин невеликої тяжкості для дорослих встановлено термін 3 роки, а для неповнолітніх при засудженні до покарання у виді позбавлення волі за злочин невеликої тяжкості – 2 роки. У разі засудження до покарання у виді позбавлення волі за злочин середньої тяжкості, а також при засудженні до позбавлення волі на строк не більше 5 років за тяжкий злочин (у дорослих) та за аналогічних умов у неповнолітніх встановлено термін – 5 років.

Невирішеним в кримінально-правовій доктрині та кримінальному законодавстві залишається питання визначення строків давності щодо додаткових покарань неповнолітніх, якими, згідно з ч. 2 ст. 98 КК України, є штраф та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Вважаємо, що в даному випадку доцільним є встановити аналогічні з дорослими правила, які викладені в ч. 2 ст. 80 КК України, в якій вказано, що строки давності щодо додаткових покарань визначаються основним покаранням, призначеним за вироком суду.

Необхідною зміною в КК України є встановлення умови за якої до неповнолітнього не може бути встановлена давність. З огляду на ситуацію яка на сьогоднішній день склалася в нашій державі, вважаємо, що давність до неповнолітніх не повинна застосовуватися у разі вчинення ними злочинів передбачених розділом IX (злочини проти громадської безпеки), XIV (злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації), XV (злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян) та XX (злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку). Зазначена пропозиція вже вдало запроваджена у польське законодавство. Так у ст. 105 КК Польщі зазначено, що положення щодо давності не застосовуються у випадку вчинення злочинів проти миру, людства та військових злочинів, та у випадку вчинення умисних злочинів: вбивства, тяжких тілесних ушкоджень чи позбавлення волі, що поєднане із особливими стражданнями, вчинене посадовою особою у зв'язку із виконанням службових обов'язків.

Що стосується Польщі, то в республіці відкритим залишається питання встановлення строків давності для неповнолітніх. За загальним правилом, викладеним в ст. 101 КК Польщі встановлено такі межі давності як: 30 років – коли діяння є вбивством; 20 років – коли діяння є іншим тяжким злочином; 10 років – коли діяння є менш тяжким злочином, за яке передбачено покарання позбавленням волі на строк більше трьох років; 5 років – коли за діяння передбачене покарання позбавленням волі не більше трьох років; 3 роки – коли за діяння передбачено покарання обмеженням волі чи штраф. Строки давності виконання обвинувального вироку, встановлені в ст. 103 наступні: 30 років – у випадку засудження до покарання позбавленням волі на строк більше п'яти років або до більш суворого покарання; 15 років – у випадку засудження до покарання позбавленням волі на строк не більше п'яти років; 10 років – у випадку засудження до іншого покарання²²⁹.

Така тенденція є достатньо цікавою та зумовлює виникнення думки, що взагалі інститут давності в умовах сьогодення, необхідно розглядати дещо з іншого боку.

²²⁹ Уголовный кодекс Республики Польша [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.twirpx.com/file/239354/>.

Так, в доктрині кримінального права прийнято вважати, що цільність існування інституту давності пов'язана зі втратою або істотним зменшенням суспільної небезпеки вчиненого злочину, презумпцією про втрату суспільної небезпеки особи, яка своєю поведінкою після вчинення злочину демонструє виправлення²³⁰. Однак, вважаємо, що є інша підстава, яка виникає на більш ранньому етапі кримінально-правового впливу – компенсація за вину.

В кримінально-правовій науці існує декілька теорій покарання: відносна, метою якої є спеціальна та загальна превенція та інша теорія – абсолютна, яка вбачає відновлення справедливості, реакцію держави на злочинне діяння, суспільну констатацію несправедливості та власне, компенсацію за вину. Вважаємо, що саме принцип компенсації за вину є суттю покарання, який утворює основу кримінального права: вина, яку злочинець своїми діями поклав на себе, компенсується відбуванням покарання після звичайного покарання: відплати та спокути²³¹.

Так, на думку німецького вченого Петера-Алексиса Альбрехта сьогодні право держави на відплату не впливає з безцільно сконструйованого принципу спокути вини, який слугує лише ідеї справедливості. Між тим, при всій обумовленості критики у відношенні передумов принципу вини, необхідно підкреслити однозначну перевагу: застаріле розуміння вини є удаванним: це функція обмеження караючої державою по відношенню до її неприборканих превентивних інтересів управління. Таким чином, вина є необхідним засобом забезпечення свободи²³².

З огляду на вищезазначене, вважаємо, що існування інституту давності виконання обвинувального вироку, як виду звільнення неповнолітнього від покарання, зумовлено тим, що в період перебігу строків виконання вироку неповнолітній, який фактично знаходиться на свободі, компенсує свою вину, а отже, залишається під контролем держави. Наведену тезу може підтвердити й те, що перебіг строків давності

²³⁰ Дудоров О. О. Давність у кримінальному праві України: проблемні питання [Електронний ресурс] /О.О. Дудоров, Є.О. Письменський – Режим доступу до ресурсу: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/12934/%CE>.

²³¹ Альбрехт П. Забытая свобода. Принципы уголовного права в европейской дискуссии о безопасности / Петер-Алексис Альбрехт. – Харьков: Право, 2012. – С. 67.

²³² Там само. – С. 68.

зупиняється, якщо злочинець ухиляється від покарання. Цілком може бути, що усвідомивши суспільну небезпеку вчиненого ним діяння, він бажає стати на шлях виправлення та не вчинятиме у майбутньому нових злочинів, але не готовий нести покарання. Однак, через усвідомлення вини його суспільна небезпека також втрачається.

3.2. Правові наслідки звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування в Україні та республіці Польща

Кримінально-правова характеристика звільнення від покарання та його відбування, а також кожного його окремого виду не може відбуватися без визначення правових наслідків такого звільнення, які можуть бути сприятливими (якщо особа виконала всі покладені на неї обов'язки та довела своє виправлення) та несприятливими (якщо особа певним чином порушила умови звільнення). В межах нашого дослідження, задля зручності, правові наслідки звільнення будуть викладені відповідно до виду звільнення від покарання та його відбування.

Правові наслідки звільнення від покарання з випробуванням. Відповідно до ч. 1 ст. 78 КК України, після закінчення іспитового строку засуджений, який виконав покладені на нього обов'язки та не вчинив нового злочину, звільняється судом від призначеного йому покарання. Відповідно до ч. 2 ст. 78 КК України, якщо засуджений не виконує покладені на нього обов'язки або систематично вчинює правопорушення, що потягли за собою адміністративні стягнення і свідчать про його небажання стати на шлях виправлення, суд направляє засудженого для відбування призначеного покарання²³³.

З огляду на те, що, виходячи з положень ст. 76 КК України, викладений в нормі перелік обов'язків, які повинен виконувати неповнолітній, звільнений від покарання з випробуванням, є вичерпним, вбачається, що під невиконанням покладених обов'язків, про що йдеться мова в ч. 2 ст. 78 КК України, можна розуміти ухилення лише від обов'язків, зазначених в ч. 1 ст. 76 КК. Таким чином, на нашу думку, не вирішеною залишається ситуація, в якій неповнолітній,

²³³ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

виконуючі обов'язки, передбачені ч. 1 ст. 76 кримінального законодавства, ухиляється від виконання додаткового покарання, яке могло бути йому призначене поряд із основним, від якого його було звільнено з випробуванням.

З цього приводу слушно висловилося О.О. Книженко, яка зазначила, що очевидно, що невиконання засудженим додаткового покарання розглядається (за наявності для того підстав) як ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, передбаченого ст. 389 КК. Але можливий також інший варіант. За даних обставин обов'язки, які зазначаються в ч. 2 ст. 78, можуть підлягати більш широкому тлумаченню, ніж у рамках ст. 76 КК, включаючи й виконання додаткових покарань. А тому їх недотримання потягне за собою інші наслідки – направлення особи для відбування призначеного покарання, а не притягнення її до кримінальної відповідальності, згідно зі ст. 389 КК, й призначення покарання за сукупністю вироків. Виходить, що перший варіант є більш виправданим... Стосовно ж порівняно меншої суспільної небезпечності як учиненого, так і особи, яка не виконала призначеного додаткового покарання, не може бути й сумніву, що її суспільна небезпечність значно нижча від тієї, яка вчиняє новий злочин, що не пов'язаний з дотриманням зазначених вимог²³⁴.

Що стосується вчинення адміністративних правопорушень варто зазначити, що згідно з ч. 2 ст. 104 КК України²³⁵, звільнення від відбування покарання з випробуванням застосовується лише до неповнолітніх, яким призначено покарання у виді арешту або позбавлення волі. За загальним правилом, звільнення від відбування покарання з випробуванням застосовується до осіб, які позбавлені волі на строк не більше 5 років. Згідно з п. 3 ч. 3 ст. 102 КК України неповнолітнім призначається покарання у вигляді позбавлення волі на строк від 5 до 7 років за вчинення тяжкого злочину. Відповідно до ч. 2 ст. 22 за певний перелік тяжких злочинів, вчинених неповнолітнім кримінальна

²³⁴ Книженко О. О. Правові наслідки звільнення від відбування покарання з випробуванням [Електронний ресурс] / О. О. Книженко – Режим доступу до ресурсу: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/34922/%CA#chapter>.

²³⁵ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

відповідальність настає з 14 років²³⁶. Відповідно до ст. 12 Кодексу про адміністративні правопорушення адміністративній відповідальності підлягають особи, які досягли на момент вчинення адміністративного правопорушення шістнадцятирічного віку²³⁷. Таким чином, цікавим є питання щодо того, як буде вирішена ситуація, в якій чотирнадцятирічний підліток, звільнений від відбування покарання з випробуванням, буде систематично вчиняти адміністративні правопорушення. В такому випадку, висновок можна зробити лише один: законодавчою помилкою було встановлення для неповнолітніх та повнолітніх злочинців однакових положень щодо звільнення від відбування покарання з випробуванням.

Що стосується Польщі, то згідно загального правила, передбаченого ст. 68 КК республіки, суд відновляє кримінальне переслідування, якщо винний під час іспитового терміну скоїв умисний злочин, за який був правомочно засуджений, грубо порушив правопорядок, в особливості, якщо скоїв інший злочин (не умисний, зі змішаною формою вини), ухиляється від нагляду, виконання покладеного на нього обов'язку чи призначеного кримінально-правового заходу, або не виконує угоду, яку було укладено з потерпілим. Умовно припинене переслідування не можна відновити за спливом шести місяців після закінчення випробувального терміну²³⁸. Що стосується безпосередньо неповнолітніх, то в Законі «Про процедуру розгляду справ неповнолітніх» пряме вказування на наслідки звільнення останніх з випробуванням відсутнє.

Таким чином, виходячи з положень, передбачених кримінальним законодавством республіки Польща, можна зробити висновок, що Польща, як і Україна, не визначає які саме адміністративні правопорушення повинен вчинити звільнений від відбування покарання з випробуванням, але на відміну від нашої країни, у Польщі увага

²³⁶ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

²³⁷ Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.

²³⁸ Уголовный кодекс Республики Польша [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.twirpx.com/file/239354/>.

звертається не на систематичність при вчиненні правопорушення, а на його тяжкість, тому також залишається невирішеним питання щодо кількості вчинених правопорушень для припинення звільнення з випробуванням.

Правові наслідки умовно-дострокового звільнення від відбування покарання. Відповідно до ст. 107 КК України, якщо засуджений сумлінною поведінкою та ставленням до праці та навчання довів своє виправлення, а також фактично відбув відповідну частину покарання, він може бути умовно-достроково звільнений від відбування покарання, а у разі вчинення протягом невідбутої частини покарання нового злочину суд призначає їй покарання за правилами, передбаченими відповідними статтями Кримінального кодексу²³⁹.

Окремої уваги заслуговує той факт, що під час умовно-дострокового звільнення неповнолітнього від відбування покарання єдиною підставою для настання несприятливого для нього наслідку є вчинення ним нового злочину протягом невідбутої частини покарання. Однак, кримінальне законодавство не виносить до поведінки звільненого ніяких інших вимог. Таким чином, виходить, що якщо умовно-достроково звільнений буди порушувати громадський порядок, вести аморальний спосіб життя та ін., несприятливий наслідок, передбачений ст. 107 КК України для нього не настане.

Аналогічна ситуація виникла й в Польщі. В ст. 86 Закону «Про процедуру розгляду справ неповнолітніх» зазначено, що суд у сімейних справах може умовно-достроково звільнити неповнолітнього з виправної установи, якщо прогрес в його освіті дозволяє припустити, що після виходу з такої установи неповнолітній буде дотримуватися закону і правил соціального співіснування. За загальним правилом, в ст. 77 КК республіки зазначено, що суд може умовно звільнити засудженого до покарання позбавленням волі від відбуття частини покарання, яка залишилась тільки тоді, коли його особистість, особисті особливості та умови життя, образ життя до вчинення злочину, обставини його вчинення, а також поведінка після вчинення дають підставу вважати, що засуджений після звільнення буде дотримуватися

²³⁹ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

правопорядку, в особливості не вчинить нового злочину²⁴⁰. Таким чином, законодавець звільняє особу, покладаючись на суб'єктивну оцінку його поведінки, але не зобов'язує звільненого дотримуватися тих чи інших норм поведінки.

Є.О. Письменський зазначає, що поза всяким сумнівом невідбута частина покарання має ефективніше використовуватися для закріплення його цілей. Адже існуюча сьогодні практика в Україні не лише не сприяє соціальній адаптації засуджених і стимулюванню їх право слухняної поведінки, а й загалом знижує ефективність умовно-дострокового звільнення. Зокрема, покладення на достроково звільнених осіб певних обов'язків (можливо за аналогією з обов'язками, що покладаються на осіб, звільнених з випробуванням) є обґрунтованим, а законодавче закріплення права суду покласти на умовно-достроково звільнених певні обов'язки, дасть змогу підвищити соціальну корисність контрольного строку і виправдовуватиме назву цього інституту в частині умовності звільнення. Такі обов'язки можуть диференціюватися залежно від тяжкості злочину та інших обставин, що характеризують засуджену особу. Безумовно, характер додаткових умов, виконання яких дозволить вважати особу остаточно звільненою, має бути ретельно обміркованим²⁴¹.

Ми погоджуємося зі вченим, та зі свого боку вважаємо, що на неповнолітніх, яких умовно-достроково звільнено від відбування покарання може бути покладено обов'язок брати участь у спеціальних реабілітаційних та виховних курсах, а також доцільним є встановити контроль за відвідуванням неповнолітніми навчальних закладів, а також за способом проведення вільного часу та оточуючим середовищем, оскільки, як правильно зазначив вчений, невідбута частина покарання повинна мати позитивний вплив на неповнолітнього злочинця та підтверджувати його виправлення.

Правові наслідки звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру. Відповідно до ст. 105 КК

²⁴⁰ Уголовный кодекс Республики Польша [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.twirpx.com/file/239354/>.

²⁴¹ Письменський Є. О. Правові наслідки умовно-дострокового звільнення від відбування покарання / Є. О. Письменський. // Часопис академії адвокатури України. – 2011. – №4. – С. 83.

України, неповнолітній, який вчинив злочин невеликої або середньої тяжкості, може бути звільнений судом від покарання, якщо буде визнано, що внаслідок щирого розкаяння та подальшої бездоганної поведінки він на момент постановлення вироку не потребує застосування покарання. Варто зазначити, що на відміну від ст. 97 КК України, в ч. 3 якої чітко зазначено, що у разі ухилення неповнолітнього, що вчинив злочин, від застосування до нього примусових заходів виховного характеру ці заходи скасовуються і він притягується до кримінальної відповідальності, ст. 105 кримінального законодавства не має жодної вказівки на правові наслідки ухилення неповнолітнього, звільненого від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру, від виконання покладених на нього обов'язків. Отже, вважаємо за доцільне додати ст. 105 КК України відповідною частиною, в якій зазначатимуться несприятливі правові наслідки.

Взагалі, виходячи з конструкцій інших видів звільнення від покарання та їх правових наслідків, можна зробити висновок, що звільнення із застосуванням примусових заходів виховного характеру є найбільш лояльним по відношенню до неповнолітнього злочинця. Про це свідчать і положення п. 5 постанови Пленуму Верховного Суду України № 2 від 15.05.2006 «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру», в якому зазначено, що під час звільнення неповнолітнього від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру, він попереджається про більш суворі правові наслідки, які можуть настати в разі продовження ним протиправної поведінки чи вчинення нового злочину²⁴².

В Польщі, згідно з Законом «Про процедуру розгляду справ неповнолітніх», суд має право покласти на батьків неповнолітнього або осіб, які їх замінюють, обов'язок здійснювати певні дії у відношенні неповнолітнього, за ухилення від виконання яких, суд має право вимагати виплатити штраф у розмірі від 50 до 1500 неоподатковуваних

²⁴² Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах: 1963–2009 рр. – Харків: Одиссей, 2010. – 456 с. – (видання шосте зі змінами та доповненнями).

мінімумів доходів громадян²⁴³. Що стосується правових наслідків звільнення неповнолітніх від покарання із застосуванням до них примусових заходів виховного характеру, варто зазначити, що закон Польщі прямо їх не передбачає. З тексту закону можна зробити висновок, що у разі невиконання неповнолітнім покладеного на нього обов'язку, суд має право призначити йому інше, більш суворе покарання.

В контексті нашого дослідження особливої уваги заслуговує загальний правовий наслідок як покарання, так і, в окремих випадках, звільнення від нього – **судимість**. Сьогодні інститут судимості, в першу чергу, необхідно розглядати з позиції її відповідності принципам кримінального права.

Так, жодне законодавство не може існувати без сукупності принципів, які дають можливість тверезо оцінити його нормативну якість та відповідність вимогам сьогодення. В кримінальному законодавстві такими є конституційні принципи, а саме: принципи верховенства права, рівності громадян перед законом, забезпечення гідності особи, гуманізму, законності та справедливості. Останній із перелічених принципів, на нашу думку, є найбільш важливим в межах інститутів покарання та звільнення від нього. Свого часу М.І. Бажанов зазначив, що справедливість покарання полягає, перш за все, в тому, що воно повинне відображати правосвідомість та мораль суспільства. У відношенні небезпечних злочинців, а також рецидивістів справедливість потребує призначення суворих заходів покарання²⁴⁴.

Означену вченим позицію займає й законодавець, який одним із завдань інституту судимості передбачив прагнення до суворішого покарання рецидивістів. Однак, остання теза не є достатньо обґрунтованою, через те, що, по-перше, на практиці інститут судимості не завжди виконує покладену на нього функцію (про що свідчить статистика – впродовж 2017 року особами, які раніше вчиняли кримінальні

²⁴³ Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich z dnia 26 października 1982 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://prawo-nieruchomosci.krm.pl/Ustawa-o-postepowaniu-w-sprawach-nieletnich-1_2_432.html.

²⁴⁴ Бажанов М. И. Назначение наказания по советскому уголовному праву / М. И. Бажанов. – Киев : Вища школа, 1980. – С. 10.

правопорушення було скоєно 11291 злочин²⁴⁵). По-друге, правовий стан судимості є причиною певного роду обмежень прав та свобод людини, що ставить під сумнів дієвість принципу справедливості в кримінальному праві.

Кримінальні правопорушення, вчинені неповнолітніми є фактором, що значно впливає на загальний рівень злочинності, оскільки вчасно не попереджений злочин, вчинений особою, що не досягла загального віку кримінальної відповідальності в майбутньому може стати причиною рецидиву та деморалізації. Згідно зі статистичними даними, викладеними на офіційному сайті Генеральної прокуратури України, впродовж 2017 року неповнолітніми особами (або за їх участю) було вчинено 1396 злочинів, серед яких 81 – особливо тяжкі. По 80-ти провадженням було винесено клопотання про застосування примусових засобів виховного характеру. Таким чином, станом на сьогоднішній день, рівень злочинності неповнолітніх залишається стабільно високим, як і в попередні роки (у 2013 – 8781, у 2014 – 7467, у 2015 – 7171, у 2016 році – 5230 кримінальних правопорушень)²⁴⁶.

Сьогодні під час покарання неповнолітніх та звільнення від нього існування непогашеної судимості на момент призначення покарання за вчинення нового злочину є обставиною, яка обтяжує відповідальність, що, на нашу думку, є не завжди доцільним, в контексті положення, викладеного в ст. 61 Конституції України, в якій зазначено, що ніхто не може бути двічі притягнутий до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення²⁴⁷.

Заборона двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне й те саме правопорушення походить від латинського висловлювання: «non bis in idem» – двічі за одне й те саме не карають²⁴⁸. Згідно

²⁴⁵ Генеральна прокуратура України [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112173&libid=100820&c=edit&_c=fo.

²⁴⁶ Там само.

²⁴⁷ Конституція України від 28.06.1996 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/>.

²⁴⁸ Словарь латинских пословиц (онлайн версия) [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.classes.ru/all-latin/dictionary-latin-russian-proverb-term-1588.htm>.

ч. 1 ст. 19 Кримінального процесуального кодексу України, ніхто не може бути двічі обвинуваченим або покараним за кримінальне правопорушення, за яким він був виправданий або засуджений на підставі вироку суду, що набрав законної сили²⁴⁹. Таким чином, в сучасному науковому вимірі досліджуваний принцип можна вважати послідовником давньоримського принципу «*nemo debet bis vexari pro una et eadem causa*», який означає, що одне й те саме протиправне діяння не повинно одночасно бути враховане нормами матеріального і процесуального права²⁵⁰.

Принцип «*non bis in idem*» визнаний в усьому світі, незалежно від правової системи, менталітету країни та її правового курсу. Передумовою виникнення цього принципу є становлення держави як самостійної демократичної ланки, яка прагне зробити своє національне законодавство гнучким та гуманним, таким, щоб захищало інтереси не тільки потерпілої від злочину особи, а й самого злочинця, адже саме це є запорукою гуманності кримінального законодавства. Нажаль, сьогодні норми чинного Кримінального кодексу спрямовані здебільшого на захист інтересів потерпілого та на здійснення карального впливу на злочинця (а не на виправлення), це підтверджує той факт, що санкції норм Особливої частини стають все більш жорсткими, з'являються нові засоби кримінально-правового впливу, розширюється коло суб'єктів кримінальної відповідальності. Такий стан справ може призвести до втрати кримінальним законодавством можливості виконувати своє основне завдання – здійснювати правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігати злочинам.

Відповідно до ч. 3 ст. 2 КК України, ніхто не може бути притягнений до кримінальної відповідальності за той самий злочин

більше одного разу²⁵¹. Як нам відомо, під кримінальною відповідальністю розуміється обмеження прав та свобод особи, яка вчинила злочин, яке індивідуалізоване в обвинувальному вирокі суду. Тобто, така особа зазнає державний осуд у формі покарання, яке згідно ч. 1 ст. 50 КК України є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав та свобод засудженого. Таким чином, кримінальна відповідальність виникає з моменту набрання обвинувальним вироком законної сили та припиняється у момент погашення чи зняття судимості, яка є наслідком покарання. Таким чином, судимість є самостійною ознакою покарання.

Як ми вже зазначали вище, наявність конкретної судимості є не тільки компрометуючою особою обставиною в повсякденному розумінні, але й тягне для неї у зазначених законом випадках обмеження її загально соціальних прав і свобод та несприятливі кримінально-правові наслідки. Тобто судимість перетворюється у складовий фактор формування особливого соціального і юридичного стану – стан судимості особи²⁵². Це підтверджує й Кримінально-виконавчий кодекс, в ст. 155 якого зазначено, що особи, які відбули покарання, несуть обов'язки і користуються правами, встановленими для громадян України, з обмеженнями, що передбачені для осіб, які мають судимість. Такі обмеження можуть бути передбачені тільки законом.

Дещо іншої думки дотримується В.В. Голіна, який зазначає, що судимість особи – складовий змістовний елемент індивідуалізації кримінальної відповідальності. Такий висновок дає можливість розкрити сутність, соціальну обумовленість і призначення правового феномену – судимість, яка, як складова частина кримінальної відповідальності є правовим засобом, за допомогою якого, на думку вченого, вирішуються такі наступні завдання: підвищення її правового впливу на засудженого шляхом створення для нього стану судимості; досягнення і закріплення цілей покарання; слугування в якості елемента конструювання складів злочинів з підвищеним ступенем

²⁴⁹ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

²⁵⁰ Duhaime's Law Dictionary [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.duhaime.org/LegalDictionary/N/NemoDebetBisVexariProUnaEtEademCausa.aspx>.

²⁵¹ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

²⁵² Голіна В. В. Судимість / В. В. Голіна. – Харків: Харків юридичний, 2006. – С. 11.

тяжкості; попередження вчинення рецидиву злочинів як особою, що має судимість, так і іншими особами²⁵³.

Зі свого боку вважаємо за доцільне додати, що сутність індивідуалізації кримінальної відповідальності полягає у встановленні сукупності факторів щодо особи злочинця, які свідчать про його суспільну неспроможність, деморалізованість та стійку схильність до вчинення злочинів: від оцінки його соціально-побутових умов життя та оточення (родини, кола спілкування та ін.) до кількості та видів вчинюваних злочинів. Останнє свідчить й про те, що не треба забувати про існування принципу співрозмірності.

Так, в Мінімальних стандартних правилах Організації Об'єднаних Націй з питань відправлення правосуддя у відношенні неповнолітніх зазначено, що принцип співрозмірності є засобом обмеження використання каральних санкцій (або так звана «економія репресії» – *додано нами*), що виражаються в основному у використанні принципу відплати по заслугах відповідно до тяжкості правопорушення. Реакція на дії молодих правопорушників повинна ґрунтуватися із урахуванням не тільки тяжкості правопорушення, а й особливостей особистості²⁵⁴. Що стосується інституту судимості як кримінально-правового засобу, який є додатковим нагадуванням про вчинений злочин, який існує для посилення карального ефекту у випадку вчинення нового злочину, вищезазначена співрозмірність втрачає право на існування.

Якщо розглядати судимість як засіб досягнення і закріплення цілей покарання, необхідно звернути увагу на те, що, згідно з ч. 2 ст. 50 КК України, покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами²⁵⁵, тому зазначена мета досягається в процесі безпосереднього відбування покарання та втрачає свій сенс після його відбуття, оскільки наявність факту судимості не є перешкодою для ведення аморального способу життя судимою особою,

²⁵³ Голіна В. В. Судимість / В. В. Голіна. – Харків: Харків юридичний, 2006. – С. 19.

²⁵⁴ Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») від 29.11.1985 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_211.

²⁵⁵ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

а навпаки – у більшості випадків є причиною у відмові в прийнятті такої особи на роботу та відторгнення суспільством, що може стати причиною вчинення нових злочинів. Таким чином, судимість при вчиненні особою злочину до її погашення є обставиною, яка впливає на покарання особи, а саме на його обтяження.

Ураховуючи те, що більшість вчених – прихильників подальшого існування інституту судимості вказують на важливість цього кримінально-правового інституту для превентивного впливу на рецидивістів, доцільним є вказати на те що, відповідно до ст. 34 КК України, рецидивом злочинів визнається вчинення нового умисного злочину особою, яка має судимість за умисний злочин²⁵⁶. Таким чином, виходить, що всі злочини, які вчиняються до погашення судимості (включаючи і той злочин, наслідком вчинення якого і стала наявність судимості) мають бути умисними, а вчинення необережного злочину (окрім злочинів зі змішаною формою вини) становити рецидив не буде. Таким чином виходить, що у випадку вчинення необережного злочину, судимість також настає, хоча суспільна небезпека необережного злочину у більшості випадків зводиться до мінімуму.

З приводу виникнення у неповнолітніх правового стану судимості, законодавець прописав лише окремі дещо привілейовані умови. Так, наприклад в п. 1 ч. 2 ст. 108 зазначено, що такими, що не мають судимості, визнаються неповнолітні, засуджені до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, після виконання цього покарання. Хоча, в такому випадку, варто зазначити, що інститут судимості неповнолітніх має застосовуватися до осіб, які вчинили повторно злочини невеликої тяжкості або злочини середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі, про що свідчить положення ст. 102 КК України. В цьому контексті, з урахуванням того, що згідно градації видів покарання, які можуть бути призначені неповнолітньому, які викладені в ч. 1 ст. 98 КК України, позбавлення волі є найсуворішим покаранням, виходить, що якщо неповнолітній вчиняє повторно злочин невеликої тяжкості, він може отримати найсуворіше покарання, після відбуття якого протягом одного року матиме судимість, а отже «de facto» буде двічі покараний за нетяжкий злочин, без урахування форми вини в кожному окремому

²⁵⁶ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

випадку. Отже, судимість дійсно виступає додатковим каральним чинником.

З цього приводу слушною є думка А.О. Расюк, яка, досліджуючи положення постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства про погашення і зняття судимості» від 26 грудня 2003 р. № 16, де зазначено, що судимість є правовим станом особи, який виникає у зв'язку з її засудженням до кримінального покарання і за зазначених у законі умов тягне настання для неї певних негативних наслідків, вказує на те, що позиція, яку займає Пленум Верховного Суду України, має інший зміст. Згідно з його роз'ясненням (п. 3 згаданої постанови) суди під час розгляду справ про повторні злочини, установивши, що попередня судимість погашена, повинні зазначати у вироку, що особа не має судимості, з посиланням на відповідні норми КК 1960 р. чи КК 2001 р. залежно від того, за яким законом вирішено це питання. Тому у вироках наводяться застереження, на кшталт: обвинувачений був судимий (з перерахуванням статей обвинувачення), однак судимість погашена (чи знята)²⁵⁷. Виходом із цієї ситуації також може стати зміна підходу до тлумачення власне дефініції «судимість». Наприклад, С.О. Муратова пропонує під судимістю розуміти окремий вид інших заходів кримінально-правового характеру – це особливе правове становище (статус) особи, що є результатом засудження її вироком суду за вчинений злочин до певного виду та міри кримінального покарання, пов'язаного із реальним його відбуванням – повністю або частково, чи зі спливом іспитового строку (при звільненні від покарання з випробуванням), і досягненням цілей кримінальної відповідальності, що поєднано з передбаченими чинним законодавством обмеженнями негативного кримінально-правового та (чи) іншого правового характеру, які діють з моменту набрання чинності вироком суду і розповсюджуються на весь строк відбування покарання – до погашення або зняття судимості²⁵⁸.

Республіка Польща зазначену проблему вирішила шляхом

²⁵⁷ Расюк А. О. Судимість та правові наслідки її реалізації [Електронний ресурс] / А. О. Расюк – Режим доступу до ресурсу: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/28770/%C0>.

²⁵⁸ Муратова С. О. Судимість як інститут кримінального права / С. О. Муратова. // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2014. – №2. – С. 309.

внесення до ст. 106 КК, положення, згідно з яким, з моменту погашення судимість вважається неіснуючою, запис про судимість виключається з реєстру засуджених, хоча взагалі, кримінальне законодавство республіки Польща, на відміну від українського, не має окремих положень щодо інституту судимості для неповнолітніх, і, якщо для нашої країни питання зменшення строків погашення судимості для осіб, які вчинили злочини до 18-ти річного віку, виникло ще за часів уведення до ст. 37 КК РРФСР норм про погашення судимості, що не мали вікової диференціації, то в Польщі і на сьогодні строки погашення судимості залишаються однаковими і для повнолітніх, і для неповнолітніх злочинців, та встановлені ст.ст. 106-108 Кримінального кодексу республіки.

Таким чином, на нашу думку, інститут судимості неповнолітніх є рудиментом, який в умовах сучасної розбудови кримінального законодавства не тільки втратив свій сенс, а й став причиною небезпідставного виникнення сумніву, з приводу дотримання принципу «non bis in idem» в кримінальному законодавстві, який, як ми вважаємо, частково порушений, адже особа, яка вчинила злочин (з будь-якою формою вини), несе за нього часткову відповідальність й у разі вчинення нового злочину до погашення судимості, що означає, що за одне й те саме діяння неповнолітній «de facto» карається двічі. Інститут судимості частково порушує принципи співрозмірності та економії репресії, оскільки після сумлінного відбуття справедливого покарання за вчинений злочин, неповнолітній вимушений впродовж встановленого строку відчувати на собі кримінально-правовий вплив у вигляді обмежень, які виникають внаслідок існування стану судимості.

Підводячи підсумок, зазначимо, що з огляду на положення, викладені в міжнародних нормативно-правових актах, та на той факт, що для нашої країни є пріоритетним зайняти гідне місце на міжнародній арені, вважаємо за доцільне переглянути кримінальне законодавство з питань інституту судимості та внести відповідні зміни, які стануть першим кроком до усунення або корекції положень стосовно зазначеного інституту.

РОЗДІЛ IV ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ ПОЛІТИКИ В ЧАСТИНІ ЗВІЛЬНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ В УКРАЇНІ ТА ПОЛЬЩІ

4.1. Контроль за неповнолітніми, звільненими від покарання та його відбування в Україні та Польщі

Як ми вже зазначали, звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування – шанс змінити своє життя на краще без перебільшено репресивних методів. Однак цей шанс не завжди безумовний, часто такі підлітки потребують певної адаптації, яка має бути виважена та законодавчо закріплена.

В цьому контексті справедливою є думка Н.А. Сторчак та Н.С. Забродської, що на сьогодні адаптація звільнених осіб ускладнюється тим, що пенітенціарні установи переповнені засудженими, що викликає постійні надлишкові витрати на їх утримання і має соціальні, моральні, медичні, психологічні, демографічні та інші негативні наслідки. Незважаючи на гуманізацію та демократизацію суспільства України кримінальна політика держави все ще носить переважно каральний характер, про що свідчить коефіцієнт судимості, який у 3–4 рази вище, ніж в інших країнах Європи. Не можна стверджувати, що держава виконала свою функцію з соціальної реінтеграції

злочинця, якщо вона через свої спеціально уповноважені органи, соціальні служби, об'єднання громадян, фізичні особи та інші соціальні інститути не забезпечила реалізацію системи постпенітенціарних заходів та закріплення результатів виховної діяльності установ виконання покарань з метою соціальної адаптації колишніх засуджених та їх подальшого життя в суспільстві. Адже постпенітенціарне забезпечення на сьогоднішній день зводиться до здійснення контрольних заходів за поведінкою звільнених²⁵⁹. Нажаль, на сьогоднішній день інститут соціального контролю (одним зі складових якого є контроль за неповнолітніми, звільненими від покарання та його відбування) знаходиться на переломній стадії переходу від радянських до модернізованих заходів та не відповідає в повній мірі вимогам міжнародної спільноти. Такий стан справ обумовлений відсутністю в цій царині достатньої кількості напрацювань учених, що є недопустимим. Свого часу польський професор Єжи Старосьцяк зазначив, що контроль у сфері управління має вторинний, виробничий характер, оскільки стосується діяльності, яка вже існує окрім і незалежно від контролю. Соціальний контроль у зв'язку із цим він визначає як спостереження, визначення або виявлення фактичного стану справи, зіставлення фактичного стану справи до намічених цілей, виступ проти несприятливих явищ і сигналізація компетентним органам про свої спостереження – однак без права приймати рішення про зміни напрямків діяльності певних осередків²⁶⁰. Отже, з метою внесення власних пропозицій щодо розвитку зазначеного інституту в Україні, базуючись на досвіді польських колег, пропонуємо розглянути останній більш детально. Однак, враховуючи те, що інститут соціального контролю, будучи однією зі складових сфери управління включає в себе посткримінальний контроль (який доцільно розглядати в межах звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру та звільнення

²⁵⁹ Сторчак Н. А. Впровадження в законодавчу базу основних понять, що стосуються проблем постпенітенціарної адаптації осіб, звільнених із місць позбавлення волі / Н. А. Сторчак, Н. С. Забродська. // Збірник наукових праць студентів НУК. – 2014. – №1. – С. 82.

²⁶⁰ Formy i metody oddziaływań resocjalizacyjnych wobec nieletnich w ZPiSdN w Raciborzu [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.zpisdn-raciborz.pl/pliki/43/FORMY_ODD.pdf.

від відбування покарання з випробуванням) та постпенітенціарний контроль (який доцільно вивчати в контексті умовно-дострокового звільнення), пропонуємо проводити його дослідження із урахуванням усіх субінститутів.

О. Макаренко, М. Голубева та ін. зазначили, що в усі часи суспільство намагалося нейтралізувати негативний вплив, усувати небажані форми людської життєдіяльності та ізолювати їх носіїв. Методи і засоби цього процесу залежали від соціально-економічних стосунків, особливостей національного менталітету, від культурних традицій, визначалися суспільною свідомістю, інтересами правлячої еліти. Що стосується корекції девіантної поведінки особистості, то можна виокремити соціальний та психологічний підходи. З точки зору соціологів, кожне суспільство формує власні механізми соціального контролю, превентивні механізми та механізми корегування девіантної поведінки, оскільки воно зацікавлене в підтриманні певного рівня конформності. Ю. Клейберг визначає соціальний контроль як сукупність способів цілеспрямованого впливу суспільства чи соціальної групи на особистість з метою регулювання її поведінки відповідно до загальноприйнятих в даній системі норм. Крім того, соціальний контроль може розглядатися і як самоконтроль. Соціальний контроль може існувати у формі правових органів, громадської думки, у формі соціальних інститутів та організацій, де за девіантну поведінку передбачено економічні чи адміністративні санкції та контроль у формі впливу найближчого соціального оточення^{261, 262}. Отже, *соціальний контроль – сфера управління яка являє собою сукупність заходів, які здійснюють регулятивний вплив на кожну окрему ланку суспільних відносин*. Однією з таких ланок є врегулювання відносин між державою та неповнолітнім, звільненим від покарання та його відбування. Основною формою таких взаємовідносин є кримінально-правовий вплив.

Що стосується останнього, то Н.А. Стручков в механізмі кримінально-правового впливу виділяв чотири компоненти: заходи

²⁶¹ Проблеми психологічної кореляції девіантної поведінки підлітків / О.Макаренко, М. Голубева, Л. Василенко, І. Ткаченко. // Соціальна психологія. – 2011. – №2. – С. 127.

²⁶² Клейберг Ю. А. Социальные нормы и отклонения. – 2-е изд., доп. / Ю. А. Клейберг. – М. : Вита-Пресс, 1997. – С. 67.

кримінально-правового примусу; заходи кримінально-процесуального примусу; заходи кримінально-виконавчого примусу; заходи адміністративно-правового примусу. Таким чином, постпенітенціарний контроль поділений між кримінально-виконавчим (контроль за достроково звільненими) та адміністративно-правовим примусом (адміністративний нагляд)²⁶³.

Кримінально-правовий вплив та профілактика злочинів – вдалий симбіоз кримінально-правових феноменів, оскільки як перший, так і другий є, з одного боку, абсолютно незрівнянними, а з іншого – лише у співіснуванні вони можуть приносити користь. Насичуючи нашу думку фактами, зазначимо, що заходи кримінально-правового впливу являють собою низку чинників, які примушують дотримуватися певної поведінки, а отже, утворюють об'єкт контролю – певні суспільні відносини. Заходи кримінально-процесуального примусу дозволяють встановити яким саме чином необхідно здійснювати такий контроль, а також окреслюють його нормативне підкріплення, – встановлюють порядок. Заходи кримінально-виконавчого примусу являють собою основні засади здійснення такого контролю, а також визначають коло повноважень відповідних органів та служб, а отже, – встановлюють межі контролю. Всі ці заходи у сукупності дозволяють на усіх рівнях здійснювати загальну та спеціальну профілактику, тому можна казати, що контроль за неповнолітніми, звільненими від покарання та його відбування є одним із засобів профілактики злочинів.

О.В. Філімонов, розглядаючи соціальний контроль, зазначає, що якщо розглядати і соціальний контроль, і профілактику злочинів в практичному сенсі як певні види діяльності, то вони виявляються пов'язаними один із одним тим, що відносяться до загального для них більш широкого виду діяльності - соціального управління. Однак при уважному розгляді виявляється, що соціальний контроль і профілактика злочинів розташовані, якщо можна так висловитися, на різних рівнях в механізмі соціального управління. Профілактика, будучи діяльністю певних керуючих суб'єктів щодо усунення причин та умов, що сприяють вчиненню злочинів, є певним елементом, видом соціального управління... Контроль є однією з функцій соціального

²⁶³ Курс исправительно-трудового права. Проблемы особенной части / Стручков Н. А. – М. : Юрид. лит., 1985. – С. 147.

управління, одним з найбільш загальних, типових способів впливу суб'єктів управління на керованих об'єктів. Таким чином, якщо розглядати профілактику злочинів і соціальний контроль у найбільш широкому, управлінському аспекті, то вони співвідносяться між собою відповідно як певний вид діяльності і спосіб її здійснення або як певний об'єкт і спосіб впливу на нього. У будь-якому випадку профілактика злочинів не може бути частиною соціального контролю²⁶⁴. Ми не погоджуємося зі вченим, оскільки профілактика дозволяє встановити та ліквідувати причини та наслідки злочину, що входить до кола завдань як посткримінального, так і постпенітенціарного контролю, які в свою чергу, як ми вже зазначали, є складовими соціального контролю.

Польські вчені вважають, що кожна соціальна група виробляє ... низку заходів, способів навіювання і переконання, приписів і заборон, систем примусу і тиску аж до застосування фізичного насильства, систему способів вираження визнання, відмінності, нагород, завдяки яким поведінка підгруп і індивідів приводиться у відповідність з прийнятими зразками діяльності, здійснюється з дотриманням критеріїв цінностей – словом, за допомогою якої формується конформізм членів. Цю систему ми називаємо системою соціального контролю²⁶⁵.

Так само, створюючи низку заходів, поєднаних єдиною метою – завершити процес виправлення неправомірної поведінки підлітка, держава здійснює контроль за неповнолітніми, звільненими від покарання та його відбування, який в науках кримінально-правового циклу часто помилково ототожнюють із ресоціалізацією. Хоча, не можна казати про відсутність між ними взаємозв'язку, оскільки як контроль, так і ресоціалізація дозволяють вживати всі можливі заходи для того, щоб неповнолітній знову не вчинив злочин.

²⁶⁴ Филимонов О.В. Посткриминальный контроль: Теоретические основы правового регулирования. – Томск: ТГУ, 1991. – С. 120.

²⁶⁵ Stankiewicz J. Recydywa wśród młodocianych sprawców przestępstw w świetle teorii społecznego uczenia się [Електронний ресурс] / JAKUB STANKIEWICZ // Koło Naukowe Kryminologii i Polityki Kryminalnej Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu – Режим доступу до ресурсу: <https://repozytorium.amu.edu.pl/handle/10593/14912>.

Так, наприклад, щодо контролю за особами, звільненими від виконання покарання з випробуванням, то відповідно до ст. 164 КВК України²⁶⁶, уповноважений орган з питань пробації в межах своїх повноважень:

- веде облік засуджених протягом іспитового строку – зазначений захід є одним із розповсюджених та полягає в контролі за неповнолітнім, звільненим від відбування покарання з випробуванням, за місцем проживання, що покликано унеможливити порушення особою вимог, покладених протягом випробувального терміну. Що стосується Польщі, то раніше введення випробувального терміну для соціальної практики здійснювалось у декількох формах: у формі допомоги (фінансової, матеріальної, психологічної та правової); у формі медіації у кримінальних справах неповнолітніх, якщо жертва і злочинець висловили таке бажання (процедура проходила у сімейних діагностичних центрах, до яких суд передавав справу); у формі розміщення неповнолітнього на певний строк за межами виправної колонії; у формі умовно-дострокового звільнення від виховної колонії (від 1 до 3 років), із обов'язковим застосуванням у цей період відповідних освітніх заходів, таких як нагляд соціальної організації, органів пробації або іншої особи. Якщо батьки або опікун не могли забезпечити необхідні освітні та соціальні умови для неповнолітніх, суд надавав необхідну допомогу.
- роз'яснює засудженим порядок виконання обов'язків, покладених на них судом. В контексті даного заходу варто зазначити, що з урахуванням майже повного ігнорування кримінально-виконавчим законодавством неповнолітніх, як уразливої категорії суб'єктів кримінально-правової політики, наша країна потребує в новому, більш розширеному переліку обов'язків, які покладаються безпосередньо на неповнолітніх, звільнених від відбування покарання з випробуванням, із відповідним коментарем у відношенні кожного окремого обов'язку.

Особливої уваги заслуговують процедури медіації та відновлювального правосуддя, які є розповсюдженими в Польщі. Заслуговує на

²⁶⁶ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 № 1129- IV [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>.

увагу думка професійного медіатора, президента Польського центру медіації Яніни Валуєк, яка вважає, що сьогодні у Польщі існують два підходи до проблеми вини й покарання. Перший спрямований на те, щоб за завдану шкоду виносити вирок, який повністю буде адекватним заподіяній шкоді. Такий підхід демонструє суд, який враховує різні обставини, вислуховує думку різних осіб, застосовує Кримінальний і Кримінально-процесуальний кодекси, щоб знайти відповідний параграф для визначення вини. Потерпілий, у такому випадку, відіграє мінімальну роль. А, зважаючи на величезну кількість справ, що чекають своєї черги для їх вирішення, суд не має часу займатися проблемами потерпілого, сподіваючись, що понесене правопорушником покарання принесе жертві сатисфакцію. Другий підхід спрямований на те, щоб у зв'язку з провиною правопорушника й заподіяною шкодою зробити все можливе задля виправлення ситуації. Перед усім виправити шкоду, заподіяну безпосередньо потерпілому, тим усім, хто якимось чином (безпосередньо чи опосередковано) був пов'язаний із вчиненням кримінального вчинку чи злочину; а також шкоду, заподіяну місцевій громаді, в якій діяв правопорушник. Другий підхід до провини й покарання спирається на зовсім іншу справедливість, ніж та, що передбачена у Кримінальному й Кримінально-процесуальному кодексах, або у Кримінально-виконавчому та інших кодексах. Це – справедливість, яка є не карним, а відновним правосуддям. Справедливість, яка є людською, а не судовою справедливістю. Ця справедливість повинна полегшити людині життя й направлена вона не на покарання, а на відновлення порушеної вчинком суспільної злагоди та на заспокоєння потерпілого²⁶⁷.

- здійснює нагляд за засудженими; вживає заходів із припинення порушень судових рішень – зазначені заходи контролю є одними із ключових, оскільки, як вказують статистичні дані, кількість злочинів, що вчиняються неповнолітніми особами, які на момент нового суспільно небезпечного діяння мають непогашену та не зняту судимість і були звільнені від відбування покарання з випробуванням є достатньо високою. Так, у 2008 році таких неповнолітніх було 910 осіб, у 2009 – 827

²⁶⁷ Валуєк Я. Практичні аспекти відновного правосуддя: [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://commonground.org.ua/dld/2005_10_02_RJConf/20-walyuk.pdf.

осіб; у 2010 – 921; у 2011 – 945; у 2012 – 765; у 2013 – 648; у 2014 – 441; у 2015 – 314; у 2016 – 253; у 2017 році – 199 осіб²⁶⁸.

- організовує першочергові заходи з виявлення засуджених, місцезнаходження яких невідоме та звертається до відповідних правоохоронних органів щодо розшуку засуджених, місцезнаходження яких невідоме – захід є одним із видів кримінально-правового примусу, який дозволяє (з урахуванням вже існуючої інформації про особу злочинця, даних щодо його оточуючого середовища, місця проживання та навчання) встановити місцезнаходження неповнолітнього у випадку порушення вимог, передбачених нормою, яка стосується особливостей звільнення від відбування покарання з випробуванням.

В контексті досліджуваної тематики окреме місце займає й постпенітенціарний контроль, який має місце у випадках умовно-дострокового звільнення неповнолітнього, оскільки однією з умов такого звільнення є відбуття певної частини покарання у вигляді позбавлення волі.

Так, В.І. Горобцов досліджував постпенітенціарний контроль у рамках вчення про заходи постпенітенціарного впливу, які він розглядав як заходи кримінально-правового характеру (заходи безпеки). До останніх вчений відносив адміністративний нагляд та так названі загально правові наслідки судимості, не враховуючи при цьому контроль при достроковому звільненні, що значно звузило обсяг поняття²⁶⁹.

На сьогоднішній день, нажаль, кримінально-виконавче законодавство щодо особливостей здійснення контролю за неповнолітніми особами, звільненими від покарання, є достатньо бідним, що викликає у вчених виправдане відчуття, що воно лише «підживлює» своїми нормами інститут судимості. Законом України від 01.12.1994 № 264/94-ВР «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» передбачено, що адміністративний нагляд встановлюється

²⁶⁸ Судова влада України. Офіційний веб-портал [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://court.gov.ua/>

²⁶⁹ Проблемы реализации мер постпенитенциарного воздействия: вопросы теории и практики. Дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08 / Горобцов В.И. – Екатеринбург, 1995. – С. 114.

лише щодо певних категорій **повнолітніх** осіб²⁷⁰. Таким чином, законодавець не тільки формалізує контроль як кримінально-правове явище, а й зводить його зміст до нагляду за виконанням вимог, передбачених відповідними нормами про звільнення від покарання та його відбування. В цьому контексті сумнівною є думка про розгляд контролю як заходу постпенітенціарного впливу. Останній, на нашу думку, є широким поняттям, яке включає в себе заходи роботи з неповнолітнім злочинцем, спрямовані на удосконалення правомірної поведінки та викорінювання різного роду девіацій. Контроль в нормативно закріпленому розумінні наразі є лише демонстрацією роботи уповноважених органів з питань пробації.

Наприклад, в ст. 166 КВК України зазначено, що якщо засуджений не виконує обов'язки, встановлені Кодексом, Законом України «Про пробацію», а також покладені на нього судом, або систематично вчиняє правопорушення, що тягнуть за собою адміністративні стягнення і свідчать про його небажання стати на шлях виправлення, уповноважений орган з питань пробації вносить до суду подання про скасування звільнення від відбування покарання з випробуванням і направлення засудженого для відбування призначеного покарання²⁷¹.

Всі **основні** обов'язки таких засуджених зводяться до: 1) періодично з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації; 2) повідомляти уповноважений орган з питань пробації про зміну місця проживання, роботи або навчання²⁷². Всі інші, передбачені у нормативно-правових актах, – додаткові та призначаються в залежності від волевиявлення суду. Отже, про який вплив можна казати в такому випадку? Наразі ми маємо лише відсторонене формальне виконання своїх обов'язків, у той час, коли сама сутність контролю полягає у збереженні в підлітку правомірної позиції, яка має підтримуватися шляхом аналізу його життєдіяльності та усіх сфер життя до повної впевненості в його виправленні. Отже, контроль має бути

²⁷⁰ Закон України від 01.12.1994 № 264/94-ВР «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/264/94-%D0%B2%D1%80>.

²⁷¹ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 № 1129-IV [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>.

²⁷² Там само.

тісно пов'язаний із ресоціалізацією, і тільки у такому сполученні бути складовою постпенітенціарного впливу.

Схожу позицію має й О.М. Жук, яка вважає, що під постпенітенціарним впливом необхідно розуміти систему заходів соціального, психологічного, медичного, трудового та адміністративного контролю і нагляду за звільненими, надання їм допомоги в отриманні місця проживання та в працевлаштуванні, у налагодженні соціальних та сімейних зв'язків, переконанні необхідності чесної та правомірної поведінки на волі й організації контролю за їх поведінкою, а в необхідних випадках – застосування до них адміністративно-правових, соціальних та медичних заходів примусу з метою недопущення повторних злочинів. Постпенітенціарний вплив не можна ототожнювати з соціальною адаптацією, оскільки вони являють собою різні юридичні категорії. Постпенітенціарний вплив необхідно віднести до процесу реабілітації або назвати постпенітенціарною ресоціалізацією²⁷³.

Якщо розглядати думку вченої дещо відсторонено, в контексті загального контролю за неповнолітніми, звільненими від покарання та його відбування, то можна дійти до висновку, що більшість видів звільнення із застосуванням примусових заходів виховного характеру, які є засобами кримінально-правового впливу, не передбачають суворого контролю за їх виконанням. Наприклад, застереження є лише проведенням певної бесіди із неповнолітнім із поясненням сутності неправомірної поведінки та її можливих наслідків, а також отримання усної обіцянки щодо невчинення у майбутньому нових правопорушень.

Обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього є більш суворим по відношенню до застереження примусовим заходом. В постанові Пленуму Верховного Суду України від 15.05.2006 № 2 «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» зазначено, що суд у кожному випадку встановлює конкретний строк, протягом якого органи, що здійснюють контроль та нагляд за поведінкою неповнолітнього, повинні пред'являти особливі вимоги щодо неї, а неповнолітній зобов'язаний їх дотримувати. З урахуванням даних про особу неповнолітнього та характеру вчиненого ним

²⁷³ Жук О. М. Постпенітенціарна ресоціалізація жінок, звільнених із місць позбавлення волі / О. М. Жук. // Часопис Київського університету права. – 2014. – №2. – С. 279.

злочину чи суспільно небезпечного діяння суд визначає, які види дозволів слід обмежити, а які – заборонити, або які обов'язки покласти на неповнолітнього і на який саме строк. Тривалість останнього має бути достатньою для виправлення неповнолітнього. На практиці обмеження дозволів чи інші особливі вимоги щодо поведінки неповнолітнього можуть установлюватися на декілька місяців, що пов'язано, наприклад, із необхідністю пройти курс лікування від алкоголізму, наркоманії, токсикоманії, позбутися інших шкідливих для здоров'я звичок або закінчити навчання в школі, одержати професійні навички та працевлаштуватися (іноді – і на певний період після цього)²⁷⁴.

Отже, в цьому випадку доцільно казати про контроль за поведінкою неповнолітнього під час іспитового строку (періоду до його виправлення). Заходами контролю можуть стати:

- відвідування уповноваженою особою неповнолітнього за місцем мешкання у нічний час;
- проведення систематичних бесід із керівництвом навчального закладу, де навчається неповнолітній із наступним складанням звіту;
- відвідування закладів системи МОЗ, в яких він проходить лікування від алкоголізму, токсикоманії, наркоманії тощо;
- встановлення обов'язку для неповнолітнього раз у місяць здавати відповідні аналізи на вміст певних речовин;

Викладений перелік не є вичерпним, оскільки заходи контролю мають підтверджувати факт того, що виправлення підлітка не є удаванним, що, враховуючи саму специфіку такої оціночної категорії доктрини кримінального права як «виправлення», є одним із найскладніших завдань в межах відправлення правосуддя у відношенні неповнолітніх.

Наступний захід виховного характеру – передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їх прохання, на нашу думку, потребує специфічного виду контролю, – не тільки за неповнолітнім, а й за переліченими особами.

²⁷⁴ Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах: 1963–2009 рр. – Харків: Одиссей, 2010. – 456 с. – (видання шосте зі змінами та доповненнями).

У вітчизняних нормативно-правових актах відсутні будь-які відповідні вказівки, щодо доцільності та порядку здійснення контролю за особами, під наглядом яких знаходиться неповнолітній. У зв'язку із цим вбачаємо за можливе передбачити такими заходами наступні:

- збирання інформації щодо способу життя особи, під наглядом якої знаходиться неповнолітній та на якому рівні відбувається її спілкування з підлітком;
- регулярні бесіди з найближчими до місця мешкання неповнолітнього сусідами;
- позапланові перевірки неповнолітнього за місцем навчання/роботи;
- профілактичні бесіди з батьками неповнолітнього;
- систематичні бесіди з неповнолітнім.

Покладення на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків, – як і попередній нами розглядуваний, не має особливих положень щодо контролю. На нашу думку, у випадку застосування останнього уповноваженій особі, доцільно:

- переконатися в наявності у неповнолітнього систематичної роботи із відповідним заробітком;
- переконатися в тому, що неповнолітній не відшкодовує завдану шкоду шляхом використання коштів або майна, отриманих злочинним шляхом;
- регулярно робити запити за місцем роботи неповнолітнього із складанням на нього характеристики;
- регулярно вимагати від неповнолітнього звіту щодо обсягу виконаної роботи та витрат із залишку заробітної платні.

Що стосується останнього примусового заходу виховного характеру, зазначимо, що направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей та підлітків до його виправлення є, хоча й найбільш репресивним, із усіх розглянутих, але й найбільш контрольованим, оскільки підліток знаходиться в закладі освіти закритого типу, його режим дня передбачений відповідними нормативно-правовими актами, а самостійне залишення такого закладу майже неможливе.

Отже, примусові заходи виховного характеру є невід'ємною складовою кримінально-правової політики та здійснюють певний

наглядний вплив. Про це свідчить й положення п. 26 постанови Пленуму Верховного Суду України від 15.05.2006 № 2 «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» де зазначено, що для запобігання протиправній поведінці неповнолітніх, забезпечення вчасного втручання з метою її коригування та виправлення таких осіб органи та служби у справах неповнолітніх повинні здійснювати соціальний патронаж не тільки тих сімей, у яких є неповнолітні, схильні до такої поведінки, а й сімей, що належать до групи ризику²⁷⁵. Однак при цьому необхідно пам'ятати, що на сьогоднішній день наша країна потребує в принципово нових засобах роботи з неповнолітніми, звільненими від покарання та його відбування.

В цьому контексті вважаємо доцільною пропозицію Є.С. Зеленського щодо упровадження у практичну діяльність органів внутрішніх справ нового превентивного заходу – поліцейське піклування щодо неповнолітніх осіб, під яким необхідно розуміти сукупність заходів медичного, правового, психологічного, побутового, матеріального характеру, що застосовуються працівниками поліції відносно неповнолітньої особи віком до 16 років, яка залишилася без догляду, з метою забезпечення її прав і свобод, наданих законодавством України. Проаналізувавши норми законодавства України, зміст енциклопедичних джерел, а також власні умовиводи, вчений зробив висновки про наявність таких особливостей поліцейського піклування щодо неповнолітніх осіб віком до 16 років: 1) поліцейське піклування щодо неповнолітніх осіб – це превентивний захід, тобто захід попередження адміністративних та кримінальних правопорушень, який не передбачає застосування примусових заходів; 2) поліцейське піклування щодо неповнолітніх осіб – це поліцейський захід, тобто такий, який уособлює волю держави, спирається на владу поліції, застосовується працівниками поліції (суб'єкти застосування даного заходу); 3) поліцейське піклування щодо неповнолітніх осіб – це сукупність заходів піклування (медичного, правового, психологічного, побутового, матеріального характеру) про неповнолітню особу; 4) спеціальний

²⁷⁵ Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах: 1963–2009 рр. – Харків: Одиссей, 2010. – 456 с. – (видання шосте зі змінами та доповненнями).

об'єкт застосування поліцейського піклування – неповнолітня особа віком до 16 років, яка залишилася без догляду; 5) метою поліцейського піклування щодо неповнолітніх осіб є забезпечення прав і свобод неповнолітньої особи, тобто всі дії поліцейського мають відповідати інтересам неповнолітньої особи; 6) наслідком застосування поліцейського піклування щодо неповнолітніх осіб є передання їх батькам або усиновителям, опікунам, піклувальникам, органам опіки та піклування²⁷⁶.

Пропозиція Є.С. Зеленського, звичайно, не є абсолютно новою, однак, вважаємо, що внесення змін до роботи сучасної поліції є доцільним. Так більшість зарубіжних країн вже давно розглядає поліцію не тільки як каральний орган, а й, в першу чергу, як превентивний, покликаний здійснювати виховну роботу з населенням. Поліцейське піклування дозволить здійснювати повноцінне правове виховання підлітків ще до вчинення ними правопорушень, уникнути випадків вимушеної злочинності неповнолітніх, які залишились без допомоги батьків та мають заробляти хоча б для того, щоб не померти з голоду. Однак, при цьому таке ж піклування має здійснюватися уповноваженими органами по відношенню до підлітків, звільнених від покарання.

Так, наприклад, в Польщі органи пробачії та нагляду за неповнолітніми, організовують і проводять заходи, з метою надання допомоги неповнолітнім у корекції неправомірної поведінки на соціально прийнятну. В обов'язки співробітника служби пробачії, зокрема входить: контролювати поведінку неповнолітнього в період нагляду; під час відвідування неповнолітніх за місцем проживання встановлювати наявність зацікавленості останніх у відновленні контакту зі своєю сім'єю та школою; запитувати необхідну інформацію; співпрацювати з відповідними асоціаціями, організаціями і установами, мета яких підвищувати якість освіти, життя і здоров'я неповнолітнього; проводити бесіду і збирати необхідну інформацію про оточуюче середовище неповнолітнього; вчиняти будь-які інші дії, необхідні для здійснення неповнолітнім належного навчання; забезпечувати неповнолітніх

²⁷⁶ Зеленський Є. С. Поліцейське піклування щодо неповнолітніх осіб: зміст та порядок застосування / Є. С. Зеленський. // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2015. – №35. – С. 117.

іншою необхідної допомогою²⁷⁷. Тобто в цьому випадку має місце вдалий симбіоз піклування держави над неповнолітнім злочинцем і у той же час здійснення цілеспрямованого регулярного контролю над ним.

Отже, підсумовуючи вищевикладене, під **контролем за неповнолітніми, звільненими від покарання та його відбування** пропонуємо розуміти: *систему заходів, спрямованих на корегування посткримінальної поведінки неповнолітнього за допомогою безпосередньої участі в усіх напрямках його життєдіяльності до встановлення факту остаточного виправлення*. На сьогоднішній день, кримінально-виконавче законодавство потребує нагального перегляду в частині: встановлення особливого переліку обов'язків для неповнолітніх, звільнених від покарання та його відбування; розширення напрямків здійснення контролю за звільненими підлітками; створення нових служб, в межах Державної кримінально-виконавчої служби України, в обов'язки котрих має входити нагляд за неповнолітніми, звільненими від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру (із диференціацією заходів контролю відповідно до примусового заходу, який застосовується); перегляду норм Кримінально-виконавчого кодексу України, що стосуються нагляду за особами, звільненими від покарання та його відбування. Зазначений перелік не є вичерпним, оскільки, враховуючи досвід польських колег та положення міжнародних нормативно-правових актів, не стане на заваді створення відповідних центрів та молодіжних організацій для неповнолітніх, звільнених від покарання та його відбування, як одне з абсолютно нових засобів контролю.

4.2. Ресоціалізація неповнолітніх, звільнених від відбування покарання в Україні та Польщі

Покарання (очікування покарання), як захід примусу та репресії, завжди має низку негативних наслідків. До останніх можна віднести:

²⁷⁷ Stankiewicz J. Recydywa wśród młodocianych sprawców przestępstw w świetle teorii społecznego uczenia się [Електронний ресурс] / JAKUB STANKIEWICZ // Koło Naukowe Kryminologii i Polityki Kryminalnej Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu – Режим доступу до ресурсу: <https://repozytorium.amu.edu.pl/handle/10593/14912>.

відторгнення злочинця суспільством та близьким оточенням; проблемами під час працевлаштування/отримання освіти; проблеми із самоідентифікацією та, на тлі зазначеного, – значне погіршення психо-емоційного стану, особливо це стосується неповнолітніх, які ще не мають сформованої особистості. Тому, допомога в ресоціалізації неповнолітнім, звільненим від покарання та його відбування (особливо в тих випадках, коли підліток уже встиг відбутися певну частину покарання у вигляді позбавлення волі) має реалізовуватися із урахуванням всіх особливостей дитячої психіки, а тому має включати тільки апробовані заходи.

Як справедливо зазначає Н.М. Бамбурак, деструктивні тенденції у життєдіяльності соціальної сфери суспільства сприяють поглибленню відомих форм соціальної деградації. Це виявляється у порушенні значною частиною населення не лише ціннісних норм, а й традицій, стереотипів, усталених стилів мислення та діяльності. У цій ситуації втрачається здатність до пошуку ефективних шляхів адаптації у нестабільному соціумі, що призводить до поширення девіантних форм поведінки. За таких умов украї заострилися проблеми із злочинністю, причому злочини скоюються повторно, тобто рецидивують, адже людина, яка перебувала у в'язниці, повертаючись у соціум, постає перед багатьма труднощами життя, які позбавляють її можливості подальшої перспективи у навчанні, працевлаштуванні. Створюючи частково обмежений вибір соціальних ролей, особистість замикається у своєму світі, набуваючи негативних рис, які є причиною делінквентної поведінки²⁷⁸. Ресоціалізація ж, як кримінально-правовий феномен, являє собою процес реінтеграції неповнолітніх злочинців у суспільство, в ході якого відбувається набуття неповнолітніми соціального статусу законотворчого громадянина, відновлення їх позитивних соціальних зв'язків, повернення в основні соціальні інститути (навчання, виховання, трудова та культурно-дозвільна діяльність) та адаптація до їх умов. В основі діяльності з ресоціалізації неповнолітніх правопорушників лежить їх *соціальна реабілітація*, що передбачає відновлення стану повноцінної життєдіяльності неповнолітніх, корекцію особистісних якостей та особливостей

²⁷⁸ Бамбурак Н. М. Аналіз наукових досліджень процесу ресоціалізації звільненого правопорушника / Н. М. Бамбурак. // Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2014. – №1. – С. 3.

соціального середовища, що сприяли вчиненню ними правопорушення та надання їм допомоги у реінтеграції та соціальній адаптації²⁷⁹.

Ресоціалізація підлітка, звільненого від покарання та його відбування, в першу чергу, має відбуватися через поступове повернення його до нормального життя шляхом причеплення йому нових інтересів, професійних навичок, зміни місця навчання або роботи. Все це неможливе без забезпечення отримання початкової правової освіти, формування певних «правильних» орієнтирів: поняття, що таке «гарно» та «погано», розширення кругозору, моделювання ситуацій, в яких підліток матиме змогу продемонструвати правомірну поведінку. Не можна залишати без уваги: причини вчинення неповнолітнім злочину, оскільки вивчення останніх дозволить більш цілеспрямовано проводити корекцію поведінки; наявність у його оточенні раніше судимих родичів або близьких друзів; відсутність уявлення про злочин та покарання; відсутність уявлення про некримінальне майбутнє; появу нових друзів-співкамерників та плани щодо подальшого спілкування із ними.

З приводу останньої тези, польські теоретики з реабілітації вважають, що найбільш важливими цілями ресоціалізації є: відмова від антагоністично-руйнівної поведінки; запуск правильних соціальних та просуспільних механізмів; відновлення моральних, етичних, культурно-звичаєвих настанов; формування належного механізму внутрішнього контролю; формування відповідальності²⁸⁰. О.М. Низовець також зазначає, що у процесі ресоціалізації неповнолітніх засуджених пріоритетною є корекційна практика з метою підвищення самооцінки, формування навичок адекватної поведінки в різних ситуаціях для надання адресної соціальної та психологічної допомоги, особливо на початку відбування покарання і безпосередньо перед звільненням. При цьому зміст психокорекційної роботи з неповнолітніми засудженими спрямовано на: 1. психокорекцію особистісних

²⁷⁹ Лютий В. П. Соціально-педагогічне забезпечення діяльності кримінально-виконавчої інспекції з ресоціалізації неповнолітніх, звільнених від відбування покарання з випробуванням : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 «соціальна педагогіка» / Лютий В. П. – Луганськ, 2010. – С. 10.

²⁸⁰ Formy i metody oddziaływań resocjalizacyjnych wobec nieletnich w ZPiSdN w Raciborzu [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.zpsidn-raciborz.pl/pliki/43/FORMY_ODD.pdf.

та поведінкових вад, акцентуацій, психопатій, надмірного звикання до умов ізоляції від суспільства; 2. глибинну особистісну перебудову на всіх рівнях (сферах); 3. ціннісну переорієнтацію; 4. доведення особистості до самозняття провини за допомогою її визнання та щиро-сердного самосуду – каяття²⁸¹.

Належна роль має віддаватися й родині неповнолітнього злочинця, адже створення відповідної домашньої атмосфери, яка заснована на взаємній довірі, дружельбному відношенні та прагненні допомогти дитині відчутти себе потрібною, коханою та повноцінною дозволить підлітку узагальнити морально-етичні якості, сформувати ціннісну систему, в якій головне місце займають не матеріальні, а духовні блага, та стати цілісною особистістю.

Польський учений Якуб Станкевич зазначає, що людина повторює поведінку, яку бачить, а тому варто звернути увагу батьків до фатальних наслідків, які може мати байдужість до підлітка. Можна ґрунтовно стверджувати, що батьки повинні мати із дітьми дружні стосунки. Коли молода людина довіряє батькам і може без проблем обговорювати з ними свій вільний час та друзів, то вона, звичайно, не створюватиме собі інших авторитетів. Вчений зазначає, що досвід та спогади про підлітків, ув'язнених у в'язницю Равіль, відповідають припущенням теорії соціального навчання, що також підтверджується психологами. Опитані неповнолітні злочинці, говорячи про причину через яку вони бажають залишитися у в'язниці, пояснювали її несприятливою ситуацією в родині, невідповідним вихованням, або взагалі його відсутністю. Ув'язнені підлітки погодились, що вони мають погану соціальну репутацію, де мало місце порушення загальноприйнятих норм поведінки. Деякі респонденти заявили, що якщо б вони виховувалися в іншому домі, вони б не вчинили злочин і не мали б відбувати покарання у в'язниці. Людина повторює поведінку, яку вона бачить у своєму найближчому оточенні. Таким чином, соціальне навчання є фундаментальним чинником, що впливає на наявність феномену злочинності в особистості або на її відсутність. Людина, як соціальна істота, потребує відносин з іншими людьми, але важливо будувати ці відносини

²⁸¹ Низовець О. М. Соціально-психологічні умови оптимізації процесу ресоціалізації неповнолітніх засуджених / О. М. Низовець. // Вісник №121: серія: психологічні науки. – 2014. – №2. – С. 59.

на стійкій основі, відповідно до соціальних звичаїв. Вирощування в будинку повному насильства та агресії, викликає порушення ієрархії цінностей і дуже часто унеможлиблює правильний процес соціалізації особистості, і це безпосередньо відповідає за формування людини та пристосування до протиправної поведінки²⁸².

Неповнолітній, якому державою було надано ще один шанс, більше потребує у певній увазі, ніж звичайний підліток. Адаптація в соціумі залежить від багатьох факторів: соціальних особливостей підлітка – системи ціннісних орієнтирів, прагнень та бажань, культурних звичок та вподобань, знань та вмінь; емоційних – швидкості реагування на ті чи інші чинники, вміння стримувати емоції (особливо агресію), здатність вести внутрішній діалог із собою, стресостійкість, вміння швидко «переключатись» з проблем; правових – усвідомлення того, що всі суспільні відносини охороняються законом, їх порушення має наслідком певні обмеження, які є негативними для правопорушника і можуть змінити його майбутнє в гірший бік. При цьому, якщо всі ці фактори пізнаються дитиною вперше, вони усвідомлюються автоматично, без застосування занадто жорстких методів, – через світосприйняття. В іншій же ситуації, коли підліток вимушений пізнавати останні по-новому, із урахуванням попереднього негативного досвіду, всі ці фактори на виході можуть мати інший, більш спотворений вираз – перебільшений або наганий. Тому дуже важливим напрямком розвитку кримінально-виконавчої політики є створення низки державних заходів по забезпеченню неповнолітніх комфортними умовами проходження ресоціалізації. Останнє є необхідним також в контексті того, що неповнолітній має відчувати прагнення держави співпрацювати із ним на доброзичливих взаємовигідних умовах.

На сьогоднішній день, зі свого боку держава робить все можливе, щоб забезпечити злочинцям, звільненим від покарання та його відбування, комфортні умови для соціальної адаптації. Так, відповідно до

²⁸² Stankiewicz J. Recydywa wśród młodocianych sprawców przestępstw w świetle teorii społecznego uczenia się [Електронний ресурс] / JAKUB STANKIEWICZ // Koło Naukowe Kryminologii i Polityki Kryminalnej Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu – Режим доступу до ресурсу: <https://repozytorium.amu.edu.pl/handle/10593/14912>.

ст. 19 Закону України 17.03.2011 № 3160-VI «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк»²⁸³, уповноважені органи, що проводять соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю, здійснюють відповідно до законодавства соціальний патронаж молодих осіб, які відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк. Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді: визначають потреби в наданні соціально-педагогічних, соціально-медичних, соціально-економічних, психологічних, юридичних та інформаційних послуг молодим особам, які відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, а також звільненим від подальшого відбування зазначених видів покарань з підстав, передбачених законом, та забезпечують їх соціальне обслуговування; здійснюють у разі потреби соціальний супровід молодих осіб, які відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, а також звільненим від подальшого відбування зазначених видів покарань з підстав, передбачених законом; сприяють зміцненню родинних та суспільно корисних зв'язків молодих осіб, які відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, а також звільненим від подальшого відбування зазначених видів покарань з підстав, передбачених законом, здобуттю ними освіти, вирішенню питань трудового і побутового влаштування; здійснюють інші повноваження в цій сфері відповідно до закону.

Що стосується Польщі, то варто звернути увагу на те, що неповнолітні поміщуються в установи ресоціалізації в тому випадку, коли освітні та виховні заходи не надали очікуваного результату, не обіцяють ефективного впливу, або не відповідають суспільній небезпечності неповнолітнього. У процесі розгляду необхідності направлення неповнолітнього до установи ресоціалізації враховуються його особистісні проблеми, соціальні інтереси, вік, стан здоров'я, рівень психічного та фізичного розвитку, риси характеру, а також поведінка, причини та ступінь деморалізації, характер оточуючого середовища та умови

²⁸³ Закон України від 17.03.2011 № 3160-VI «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3160-17>.

виховання. Підліток також може бути розміщений в установі, якщо він має незадовільне місце проживання, або не має його взагалі²⁸⁴.

В Україні, в ст. 156 КВК України також зазначається про те, що уповноважений орган з питань пробації спільно з адміністрацією установи виконання покарань не пізніше ніж за три місяці до закінчення строку покарання у виді обмеження або позбавлення волі на певний строк організовує здійснення заходів щодо сприяння засудженим, які готуються до звільнення, у визначенні місця проживання після звільнення, влаштуванні до спеціалізованих установ для звільнених, госпіталізації до закладів охорони здоров'я (за потреби), працевлаштуванні після звільнення працездатних осіб. В установах виконання покарань організовуються курси підготовки засуджених до звільнення... Неповнолітні, які позбавлені батьківського піклування, у необхідних випадках направляються службами у справах дітей до шкіл-інтернатів або над ними встановлюється опіка чи піклування. В ст. 157 зазначено, що особи, які звільнені від відбування покарання, забезпечуються безплатним проїздом до місця проживання або роботи в межах України. У разі відсутності необхідного за сезоном одягу, взуття і коштів на їх придбання особи, звільнені від відбування покарання, забезпечуються одягом і взуттям безоплатно. Одноразова грошова допомога надається за рахунок коштів Державного бюджету України у порядку, встановленому Міністерством юстиції України. Особи, які звільнені від відбування покарання і потребують за станом здоров'я постійного догляду, а також неповнолітні направляються до місця проживання в супроводі родичів або працівника колонії²⁸⁵. При цьому варто пам'ятати, що однією з найважливіших умов ресоціалізації є продовження виправлення засудженого, тому актуальним є здійснення контролю за його поведінкою після звільнення від покарання та його відбування.

²⁸⁴ Stankiewicz J. Recydywa wśród młodocianych sprawców przestępstw w świetle teorii społecznego uczenia się [Електронний ресурс] / JAKUB STANKIEWICZ // Koło Naukowe Kryminologii i Polityki Kryminalnej Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu – Режим доступу до ресурсу: <https://repozytorium.amu.edu.pl/handle/10593/14912>.

²⁸⁵ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 № 1129-IV [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>.

В Польщі, неповнолітній перебуває під наглядом протягом усіх етапів перевиховання та ресоціалізації. Так, наприклад, в залежності від рівня інтелектуального розвитку, польські ресоціалізаційні установи поділяються на два типи установ: освітні центри для неповнолітніх з інтелектуальною нормою (ресоціалізаційно-виконавчі установи) та для неповнолітніх, які мають вади інтелектуального розвитку (ресоціалізаційно-реабілітаційні установи). Неповнолітні поміщуються в такі установи відповідно до рішення сімейного суду. Виховна робота проводиться повний календарний рік, без урахування святкових днів. Неповнолітні перебувають під добовим наглядом. В роботі з такими неповнолітніми беруть участь спеціалісти у галузі педагогічної та соціальної терапії. Неповнолітніх залучають до участі у туристичних, рекреаційних, культурних, спортивних заходах, розвивають нові навички та особливі таланти²⁸⁶. З огляду на те, що процес як перевиховання, так і виправлення неповнолітнього є важливим в межах ресоціалізації, доцільним є зупинитися безпосередньо на сутності та змісті такого виправлення. Так, на сьогоднішній день між вченими ведеться палка дискусія щодо таких понять як «виправлення», «виховання» та «перевиховання». Більшість дослідників є прихильниками тієї думки, що виправлення передбачає коригування соціально-психологічних рис особистості шляхом заміни криміногенних властивостей на не криміногенні: паразитичних настанов на чесне ставлення до праці, неповаги права та правил співжиття – на повагу їх, хоча б зі страху покарання. Перевиховання ж, на думку вчених, є більш глибинною та обґрунтованою перебудовою особистості, коли характер вчиненого злочину та суспільна небезпека особистості злочинця вимагають від цього для попередження рецидиву злочинів з його боку (О.Г. Фролова²⁸⁷, В.М. Трубников, Ю.В. Шинкарьов²⁸⁸ та ін.).

²⁸⁶ Stankiewicz J. Recydywa wśród młodocianych sprawców przestępstw w świetle teorii społecznego uczenia się [Електронний ресурс] / JAKUB STANKIEWICZ // Koło Naukowe Kryminologii i Polityki Kryminalnej Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu – Режим доступу до ресурсу: <https://repozytorium.amu.edu.pl/handle/10593/14912>.

²⁸⁷ Фролова О.Г. Злочинність і система кримінальних покарань (соціальні, правові та кримінологічні проблеми й шляхи їх вирішення за допомогою логіко-математичних методів): навчальний посібник. / О.Г. Фролова. – К.: АртЕк, 1997. – С. 46

²⁸⁸ Трубников В.М. Арешт як вид кримінального покарання та особливості його застосування: монографія / В.М. Трубников, Ю.В. Шинкарьов – Х.: Харків юридичний, 2007 – С. 154.

На нашу думку, всі три поняття є взаємозалежними один від одного. Виправлення, яке включає в себе виховання і перевиховання, починається з того моменту, коли особа усвідомлює негативні наслідки вчиненого злочину та у її відношенні відкривають кримінальне провадження. Процедури досудового розслідування із проведенням певних слідчих (розшукових) дій, серед яких слідчі експерименти, допит та ін. часто стають рушійною силою, яка допомагає особі усвідомити та визнати свою вину, що стає наслідком виникнення у неї бажання співпрацювати зі слідством для усунення шкоди, завданої злочинцем. На цьому етапі ми вже можемо казати про поділ виправлення на моральне (усвідомлення вини) та юридичне (утримання від вчинення нового злочину). Виховання є комплексом заходів, мета яких полягає у прищепленні неповнолітньому злочинцеві елементарних морально-етичних принципів, які закладаються в особі під час його дорослішання. Перевиховання покликане коригувати неправильні установи, які склалися у свідомості злочинця та стали причиною вчинення ним злочину. Таким чином, під виправленням необхідно розуміти сукупність заходів, спрямованих на зміну помилкових уявлень особи про нормальні взаємовідносини у суспільстві. Виправлення полягає у вихованні та перевихованні злочинця. Як оціночна категорія, виправлення вимагає конкретизації ознак, які свідчать про наявність такого, що є ще одним проблемним питанням доктрини кримінального права.

Так, наприклад, М.І. Скригонюк зазначає, що при оцінці ступеня виправлення засудженого насамперед беруться до уваги обов'язкові показники (ознаки), чесне ставлення до праці і зразкова поведінка; інші ознаки належать до факультативних, додаткових (домовленість про трудове і побутове влаштування, взаємини з сім'єю, рідними, наявність судимостей тощо). Обов'язкові показники виправлення охоплюють низку оцінок. Цей критерій складається із сукупності цілеспрямовано здійснених засудженим дій, котрі лише у більшості випадків, але далеко не завжди є усвідомлюваними. Характер цих дій залежить від багатьох чинників, в тому числі від типу нервової системи засудженого, структури і спрямування психіки, його індивідуальних рис. Вчений також зазначає, що виправлення засудженого пов'язане з основними станами у його психіці на момент скоєння злочину: свідомою анти-соціальною позицією; тимчасовою втратою самоконтролю. У першому випадку виправлення передбачає корінну перемену антисоціальної

позиції, а у другому – підвищення вольових якостей, рівня інтелектуального розвитку та виховання, вміння володіти собою тощо²⁸⁹.

Є.О. Письменський з цього приводу зазначає, що окремі правники марно висловлюють занепокоєння з приводу відсутності законодавчо визначеного переліку з додатковими (факультативними) критеріями визнання засудженого таким, що не потребує повного відбування покарання. Пропозиція про доповнення закону таким переліком заслуговує на увагу, бо сприятиме уникненню зайвого суб'єктивізму в діяльності суду, дозволить зробити всебічний і об'єктивний висновок про виправлення засудженого та мінімізує можливість помилки в застосуванні умовно-дострокового звільнення. Однак, як і завжди, у схожих ситуаціях, «золотієї середини» не знайти: оціночні поняття дозволяють застосовувати більш гнучкі засоби впливу залежно від конкретних обставин й особи винного, будучи зорієнтованим на сумлінного правозастосовця²⁹⁰.

Ми погоджуємося із думками вчених, однак зі свого боку вважаємо, що врахування чесного ставлення до праці і зразкової поведінки як обов'язкових умов, які свідчать про виправлення засудженого, замало. Переконані, що під час встановлення вимог до поведінки неповнолітнього, варто враховувати так званий «людський фактор». Практика знає низку випадків, коли, відбуваючи покарання, людина прагне скоріше бути звільненою та намагається демонструвати свою позитивну поведінку, а через велику кількість вільного часу прагне знайти собі заняття, беручи участь у самодіяльних організаціях та/або займаючись суспільно-корисною працею. Однак, звільнившись, такі особи знову розпочинають вести злочинний спосіб життя. Вважаємо, що констатація виправлення потребує тривалого часу спостереження за особою, збирання інформації про коло її спілкування як у місцях позбавлення волі, так і на волі. Особлива увага повинна приділятися

²⁸⁹ Скригонюк М.І. Прокурорський нагляд за додержанням законів України при умовно-достроковому звільненні засуджених від кримінального покарання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 «Судострій, прокуратура та адвокатура» / М.І. Скригонюк. – К., 1999. – С. 13.

²⁹⁰ Письменський Є. О. Звільнення від покарання та його відбування: проблеми кримінального законодавства та практики його застосування / Є. О. Письменський. – Луганськ : ТОВ «Віртуальна реальність», 2011. – С. 199.

морально-вольовим якостям особи, релігійній спрямованості, освіченості, наявності/відсутності агресії. Першорядна роль має бути віддана роботі психологів та педагогів, яка повинна проводитись із неповнолітніми якомога частіше. На нашу думку, феномену виправлення прищеплення певна ступеневість, яка полягає, в першу чергу, в усвідомленні неповнолітнім своєї провини, пошуку причини вчинення суспільно небезпечного діяння, виникненні почуття жалю до потерпілої особи та бажанні відшкодувати завдану шкоду. Наступна ступінь – бажання займатися самовихованням, шукати нові захоплення, розвиватися. Третя – позбавлення шкідливих звичок, аморальних поглядів, припинення спілкування із маргінальними представниками суспільства, лікування (якщо це потрібно), приділення уваги своїм близьким. Четверта, остання ступінь – пошук місця навчання/роботи, нове коло спілкування, прагнення до створення в майбутньому родини, здорове судження про майбутнє, бачення себе як правослухняної особи.

Таким чином, ресоціалізація неповнолітніх, як в Україні, так і в Польщі спрямована на повернення підлітка до сприятливого середовища через застосування заходів соціального, педагогічного, психологічного та кримінально-виконавчого характеру. При цьому, підліток повинен сам прагнути до змін, стати краще, зайняти правослухняну громадянську позицію. На сьогоднішній день, на шляху до євроінтеграції, нашій країні доцільно було б переглянути наявні заходи роботи із неповнолітніми, звільненими від покарання та його відбування. Актуальним було б приділити більшу увагу створенню ресоціалізаційних та реабілітаційних центрів для неповнолітніх осіб, які мають кримінальний досвід, тим більш, якщо такі особи були умовно-достроково звільнені від відбування покарання у вигляді позбавлення волі. Неповнолітні мають зрозуміти те, що вони знаходяться поза ґратами, однак при цьому відчуття волі вони повинні сприймати лише в межах закону, без «присмаку» всездозволеності.

ВИСНОВКИ

Компаративістське кримінально-правове дослідження звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування в Україні та Польщі надає можливість не тільки порівняти нормативно-правові акти двох європейських країн, а й узагальнити вітчизняну та зарубіжну практику щодо відправлення правосуддя у відношенні неповнолітніх та удосконалення ювенальної пенальної політики в державах. Розгляд основних інститутів ювенальної пенальної політики в Польщі та в Україні дозволяє порівняти рівні розвитку кримінальних законодавств в державах та запозичити досвід нормотворчості, адже європейська правова культура – це провідне світове здобуття, яке формувалося протягом століть.

Методика компаративістського дослідження дещо відрізняється від інших. Різниця ця полягає в тому, що метою порівняльного дослідження є вдосконалення власного законодавства, шляхом використання досвіду більш розвинутих держав, а тому кримінально-правовий аналіз національного законодавства має проводитися крізь призму зарубіжного, тобто шляхом співставлення та накладення одного законодавства на інше, що дозволить не тільки провести паралелі між доктринальним та нормативним тлумаченням, а й перейняти позитивний досвід та утриматися від законодавчих помилок. Тому методологія компаративістського дослідження потребує застосування принципів та категорій, завдяки яким ми матимемо можливість побудувати логічну систему пізнання всесвітнього правового простору.

Жодна методика, в тому числі і методика порівняльного кримінально-правового дослідження інституту звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування, не може існувати без методів, під якими необхідно розуміти сукупність логічних прийомів та засобів, які утворюють пізнавальний процес складових інституту звільнення

неповнолітніх від покарання та його відбування з метою формування загального розуміння основних схожих і відмінних рис та моделювання обґрунтованих пропозицій з вдосконалення чинного законодавства та практики його застосування.

Сама методика порівняльного дослідження інституту звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування в Україні та Польщі є алгоритмом застосування сукупності методів та прийомів дослідження історичного та сучасного доктринального та нормативно-правового забезпечення функціонування інституту звільнення від покарання неповнолітніх, результати якого апробовані та достатні для їх впровадження в нормотворчу, правозастосовну, освітню та науково-дослідну діяльність.

Перший у світі ювенальний суд з'явився в 1895 році в Південній Австралії, яка тоді була однією з колоній Великобританії, а пізніше стала одним зі штатів Австралійського Союзу. На відміну від ювенального суду, заснованого чотирма роками пізніше в місті Чикаго (штат Іллінойс, США), «дитячий» суд Південної Австралії не притягнув до себе такої пильної уваги юридичної та неюридичної громадськості, що не послугувало відправною точкою для початку розвитку ювенальної юстиції по світу. Адже досвід чиказького суду враховувався в США і в інших країнах, і в тому випадку, якщо прагнули створити ювенальний суд за його подобою, і тоді, коли спочатку виробляли модель суду у справах неповнолітніх, який певним чином відрізнявся від моделі чиказького суду. Американський ювенальний суд став першим в історії повноцінним судом для неповнолітніх, який поклав вдалий старт для впровадження аналогічних по всій Європі (Англія – 1905 р., Німеччина – 1907-1908 рр., Австрія – 1908 р., Італія – 1908 р., Бельгія – 1912 р., Франція – 1912-1914 рр., Іспанія – 1918 р., Польща – 1919 р.).

Становлення ювенальної політики в республіці Польща відбувалося протягом тривалого часу. Держава пройшла шлях від репресивної моделі кримінального законодавства у відношенні неповнолітніх до сучасної – превентивної, що і зумовило підвищення рівня боротьби з підлітковою злочинністю. Сьогодні Польща стрімко розвивається як європейська країна, про що свідчить стабільна економічна та політична ситуація в державі. Проте, не можна залишити без уваги те, що законодавча база потребує перегляду, особливо це стосується кримінального законодавства. Звичайно, створення сімейних судів та

служб кураторів свідчить про розвиток інституту ювенальної юстиції та медіації, але це є лише першим кроком на шляху до гуманізації та глобалізації кримінального законодавства.

В Україні питанню становлення ювенальної юстиції пильна увага почала приділятися значно пізніше ніж в Польщі, що зумовлювалося тим, що, на відміну від сусідньої республіки, наша держава не є членом Європейської Спільноти, законодавства країн-учасниць котрої із часом «пристосовуються» до вимог європейської спільноти та міжнародно-правового впливу, а отже є більш модернізованими, а норми – гнучкими. Україна, після розпаду радянського союзу у 1991 році (як і інші країни, що до нього входили), створила власну законодавчу базу та наділила її відмінними рисами, які на сьогоднішній день надають можливість обміну досвідом із сусідніми державами з питань нормотворчості, а положення кримінального законодавства сучасної України має збіжні риси з пострадянськими країнами, що зумовлено новітніми тенденціями розвитку ювенальної політики та історичною схожістю законодавства СРСР, що можна підтвердити існуванням Модельного кримінального кодексу для країн – учасниць СНД, котрий, як наведено у пояснювальній записці, було створено через необхідність певного зближення кримінального законодавства держав – учасниць Співдружності у зв'язку з проведеними в цих державах кримінально-правовими реформами, яка викликана потребою забезпечення єдності підходів у питаннях подолання злочинності, в тому числі міждержавної та міжрегіональної. З 2001 року по сьогоднішній день загальна частина кримінального законодавства залишається майже незмінною, це стосується й розділу, в якому викладено положення щодо відповідальності неповнолітніх.

Переважна більшість українських вчених виступає за надання пріоритету звільненню неповнолітніх від покарання реальному відбуванню останнього. Науковці акцентують увагу на необхідності проведення виховної роботи з неповнолітніми злочинцями, надання їм психологічної та медичної допомоги. Нажаль, на відміну від вітчизняних вчених, польські колеги не так жваво дискутують на тему кримінальної відповідальності неповнолітніх. Окремі аспекти зустрічаються в роботах, присвячених віддаленій, від розглядуваної нами, тематиці. Однак, варто звернути увагу на той факт, що польські вчені, як і українські, в своїх дослідженнях акцентують увагу на необхідності захищати

права неповнолітніх злочинців та за можливості уникати покарання, застосовуючи замість нього корекційні та виховні заходи.

Сьогодні українська доктрина кримінального права потребує в детальному дослідженні таких проблемних питань як: проблема поділу примусових заходів виховного характеру на умовні та безумовні; вивчення інституту давності виконання судового вироку у відношенні неповнолітніх; розгляд безумовних видів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування як перспективного напрямку розвитку ювенальної та пенальної політики України та Польщі.

Таким чином, існування інституту звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування є одним із проявів реалізації принципу гуманізму в кримінальному законодавстві. Під звільненням неповнолітнього від покарання та його відбування необхідно розуміти засіб ювенального кримінально-правового впливу, суть якого полягає у наданні державою неповнолітньому, який вчинив злочин та якого обвинувальним вироком було визнано винним у вчиненні злочину, (за умови якщо неповнолітній розкаюється у вчиненому, своєю поведінкою довів прагнення стати на шлях виправлення та (або) відбув певну частину призначеного покарання), можливості виправитися без застосування до нього покарання.

Встановлення матеріальної та формальної підстав звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування в Україні та Польщі відіграють важливу роль в компаративістському кримінально-правовому дослідженні, адже саме ці підстави надають можливість оцінити суть інституту звільнення від покарання та його дієвість під час застосування до неповнолітніх.

Кримінально-правова матерія є сукупністю засад кримінального законодавства, які визначають його внутрішню змістовну суть, яка здатна перетворюватися в залежності від виду кримінально-правового інституту. Матерія в межах інституту звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування розкриває сутність цього інституту та може бути визнана каталізатором моменту, коли особа готова бути звільненою від покарання та його відбування, а тому під *матеріальною підставою* звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування можна розуміти сукупність «речових» обставин, умов, фактів та передумов звільнення неповнолітнього від покарання та його відбування, які формують внутрішній зміст такого звільнення та обумовлюють

його дієвість. Також, матеріальною підставою звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування можна вважати складові, які систематизують супровідні підстави звільнення від покарання, якими є доцільність та обумовленість звільнення неповнолітнього від покарання.

В Україні та Польщі матеріальні підстави майже для кожного виду звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування є майже схожими: для умовно-дострокового звільнення неповнолітнього від подальшого відбування покарання в Україні є його виправлення (втрата суспільної небезпечності), яке виражається в сукупності поведінкових особливостей, набутих неповнолітнім, під час відбування покарання у вигляді позбавлення волі, які мають бути повно та всебічно розглянуті судом для з метою здійснення об'єктивного підходу до можливості умовно-дострокового звільнення неповнолітнього від подальшого відбування покарання, в Польщі матеріальна підстава є схожою з однією різницею – під час звільнення враховується й передкримінальна та кримінальна поведінки; виходячи зі змісту норми кримінального законодавства України стосовно звільнення неповнолітнього з випробуванням, можна зробити висновок, що пряме вказування на матеріальну підставу в нормі відсутнє. Вірогідно, як і під час умовно-дострокового звільнення неповнолітнього від покарання, суд враховує втрату особою суспільної небезпечності. В Польщі матеріальною підставою звільнення особи з випробуванням, згідно з чинним кримінальним законодавством Польщі, є її невисока суспільна небезпечність, а також передкримінальна та посткримінальна поведінка; в Україні, відповідно до ч. 1 ст. 105 КК, матеріальною підставою звільнення неповнолітнього від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру є щире розкаяння та подальша бездоганна поведінка, яка на момент постановлення вироку свідчитиме про те, що він не потребує застосування покарання. Польща має схожі із українськими положення щодо визначення матеріальної підстави звільнення неповнолітнього від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру. Так, в § 2 ст. 3 Закону «Про процедуру розгляду справ неповнолітніх» зазначено, що в роботі з неповнолітнім необхідно враховувати особисті характеристики неповнолітнього, а саме його вік, стан здоров'я, ступінь розумового та фізичного розвитку, риси характеру та поведінки, а також причини та умови деморалізації,

характер оточуючого середовища та умов освіти неповнолітнього. Відповідно до кримінального законодавства України, матеріальною підставою звільнення неповнолітнього від покарання у зв'язку із закінченням строків давності обвинувального вироку є зменшення або втрата особою суспільної небезпечності внаслідок спливу певного проміжку часу, що виявляється у правомірній та правослухняній поведінці протягом визначених в КК України строків, та якщо особа не ухиляється від досудового слідства або суду.

Формальність в межах інституту звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування є безпосередньою підставою самого звільнення, яка змінюється в залежності від його виду. Формальність впорядковує зміст звільнення від покарання, тобто надає внутрішній частині звільнення (матеріальній) певну форму та наділяє її сенсом. Таким чином, формальність є заключним елементом в ланцюгу передумов звільнення неповнолітнього від покарання та його відбування, а формальною підставою звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування можна розуміти сукупність об'єктивних фактів та передумов звільнення неповнолітнього від покарання та його відбування, які впорядковують зміст такого звільнення та обумовлюють його дієвість.

Формальною підставою умовно-дострокового звільнення від відбування покарання неповнолітніх в Україні та Польщі є вимога до засудженого відбути певну частину покарання; формальною підставою звільнення неповнолітнього від покарання з випробуванням в Україні є невчинення ним протягом іспитового строку нового злочину. Положення республіки Польща є схожими з українськими. В Україні та Польщі формальною підставою звільнення неповнолітніх від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру є неповнолітній вік особи та вчинення нею злочину певної тяжкості; єдиною підставою для звільнення неповнолітнього від відбування покарання у зв'язку зі спливом строків давності в Україні та Польщі є закінчення строків давності, передбачених КК. Тобто, інститут давності безпосередньо пов'язаний із часом.

Інститут звільнення від покарання та його відбування як неповнолітніх, так і повнолітніх злочинців можна поділити на два основні підінститути: умовного та безумовного звільнення.

Умовні (неостаточні) види звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування – інститут, який було створено з метою здійснення

більш зосередженого впливу на неповнолітніх, які, хоча й довели своє виправлення, але потребують певного нагляду та продовження роботи над корекцією їх поведінки після звільнення. З цією метою в українському кримінальному законодавстві для неповнолітніх було передбачено такі умовні види звільнення від покарання та його відбування як: звільнення з випробуванням, умовно-дострокове звільнення та застосування примусового заходу виховного характеру у вигляді покладення на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодувати заподіяних майнових збитків.

В Польщі законодавцем також запропоновано широкий перелік умовних видів звільнення, що відповідає сучасним вимогам, які ставляться до перевиховання неповнолітніх злочинців: вимога відшкодувати шкоду потерпілій особі, принести вибачення потерпілому, вчитися чи працювати, брати участь у відповідних лікувальних заходах, утримуватися від вживання алкоголю або інших засобів, що призводять до стану сп'яніння. Однак, варто зазначити, що більшість визначених законодавством республіки заходів, так чи інакше, застосовуються й в нашій країні, з єдиною різницею – вони є менш розповсюдженими і не в повній мірі розумно регламентованими, а отже, потребують доопрацювань.

Безумовні (остаточні) види звільнення від покарання та його відбування неповнолітніх є найбільш сприятливими в межах інституту звільнення від покарання, адже застосування до неповнолітніх остаточних видів звільнення від покарання та його відбування означає повну довіру до них з боку суспільства. Таким чином, законодавець вбачає можливим здійснити мету покарання лише через його ймовірні несприятливі наслідки.

В українському кримінальному законодавстві в якості безумовних видів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування передбачено окремі пункти ч. 2 ст. 105 (застереження, передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їх прохання, направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення), ч. 4 ст. 105 (призначення вихователя) та ст. 106 (звільнення неповнолітнього від відбування покарання у зв'язку із

закінченням строків давності). Кримінальне законодавство республіки Польща має заходи, викладені в положеннях Закону «Про процедуру розгляду справ неповнолітніх». Так, в ст. 6 глави 2 Закону передбачено, що до неповнолітнього застосовуються такі безумовні види звільнення як постановка на облік, догана, поміщення під нагляд батьків чи опікунів (молодіжної організації чи іншої громадської організації, місця роботи чи особи, що заслуговує на довіру; куратора, кураторського центру, а також громадської організації чи закладу, котрі займаються роботою виховного чи навчального характеру з неповнолітніми, після попередньої консультації з такою організацією чи закладом), поміщення в спеціальний виховний центр (субінститутну родину, школьно-виховний центр).

Таким чином, Україна та Польща в своїх законодавствах, які стосуються питань відправлення правосуддя у відношенні неповнолітніх мають достатньо широкий перелік безумовних видів звільнення від покарання та його відбування, які на сьогоднішній день активно застосовуються на практиці, однак, окремі питання їх законодавчої регламентації викликають жваві наукові дискусії.

Кримінально-правова характеристика звільнення від покарання та його відбування, а також кожного його окремого виду не може відбуватися без визначення кримінально-правових наслідків такого звільнення, які можуть бути сприятливими (якщо особа виконала всі покладені на неї обов'язки та довела своє виправлення) та несприятливими (якщо особа певним чином порушила умови звільнення).

Принцип «non bis in idem» визнаний в усьому світі, незалежно від правової системи, менталітету країни та її правового курсу. Передумовою виникнення цього принципу є становлення держави як самостійної демократичної ланки, яка прагне зробити своє національне законодавство гнучким та гуманним, таким, щоб захищало інтереси не тільки потерпілої від злочину особи, а й самого злочинця, адже саме це є запорукою гуманності кримінального законодавства. Нажаль, сьогодні норми чинного Кримінального кодексу спрямовані здебільшого на захист інтересів потерпілого та на здійснення карального впливу на злочинця (а не на виправлення), це підтверджує той факт, що санкції норм Особливої частини стають все більш жорсткими, з'являються нові засоби кримінально-правового впливу, розширюється коло суб'єктів кримінальної відповідальності. Такий стан

справ може призвести до втрати кримінальним законодавством можливості виконувати своє основне завдання – здійснювати правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігати злочинам.

Звільнення від покарання та його відбування як в Україні, так і в Польщі має свої правові наслідки, які є різними для кожного виду звільнення, однак на сьогоднішній день найбільш дискусивним залишається такий правовий наслідок як судимість, який є рудиментом, котрий в умовах сучасної розбудови кримінального законодавства не тільки втратив свій сенс, а й став причиною небезпідставного виникнення сумніву, з приводу дотримання принципу «non bis in idem» в кримінальному законодавстві, який, як ми вважаємо, частково порушений, адже особа, яка вчинила злочин (з будь-якою формою вини), несе за нього часткову відповідальність й у разі вчинення нового злочину до погашення судимості, що означає, що за одне й те саме діяння неповнолітній «de facto» карається двічі. Інститут судимості частково порушує принципи співрозмірності та економії репресії, оскільки після сумнісного відбуття справедливого покарання за вчинений злочин, неповнолітній вимушений впродовж встановленого строку відчувати на собі кримінально-правовий вплив у вигляді обмежень, які виникають внаслідок існування стану судимості.

Кримінально-правовий вплив та профілактика злочинів – вдалий симбіоз кримінально-правових та кримінологічних феноменів, оскільки як перший, так і другий є, з одного боку, абсолютно незрівнянними, а з іншого – лише у співіснуванні вони можуть приносити користь. Заходи кримінально-правового впливу являють собою низку чинників, які передбачають якої саме поведінки треба дотримуватися, а отже, встановлюють об'єкт контролю – певні суспільні відносини. Заходи кримінально-процесуального примусу дозволяють встановити яким саме чином необхідно здійснювати такий контроль, а також окреслюють нормативне підкріплення такого контролю, – встановлюють порядок контролю. Заходи кримінально-виконавчого примусу надають основні засади здійснення такого контролю, а також визначають коло повноважень відповідних органів та служб, а отже, – встановлюють межі контролю. Всі ці заходи у сукупності – дозволяють на усіх рівнях

здійснювати загальну та спеціальну профілактику, тому можна казати, що контроль за неповнолітніми, звільненими від покарання та його відбування є одним із засобів профілактики злочинів.

Створюючи низку заходів, поєднаних єдиною метою – завершити процес виправлення неправомірної поведінки підлітка, держава здійснює контроль за неповнолітніми, звільненими від покарання та його відбування, який у науках кримінально-правового циклу часто помилково ототожнюють із ресоціалізацією. Хоча, не можна казати про відсутність між ними взаємозв'язку, оскільки як контроль, так і ресоціалізація дозволяють вживати всі можливі заходи для того, щоб неповнолітній знову не вчинив злочин.

Контроль за неповнолітніми, звільненими від покарання та його відбування це – *система заходів, спрямованих на корегування посткримінальної поведінки неповнолітнього за допомогою безпосередньої участі в усіх напрямках його життєдіяльності до встановлення факту остаточного виправлення*. На сьогоднішній день кримінально-виконавче законодавство потребує нагального перегляду в частині: встановлення особливого переліку обов'язків для неповнолітніх, звільнених від покарання та його відбування; розширення напрямків здійснення контролю за звільненими підлітками; створення нових служб, в межах Державної кримінально-виконавчої служби України, в обов'язки котрих має входити нагляд за неповнолітніми, звільненими від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру (із диференціацією заходів контролю відповідно до примусового заходу, який застосовується); перегляду норм Кримінально-виконавчого кодексу України, що стосуються нагляду за особами, звільненими від покарання та його відбування. Зазначений перелік не є вичерпним, оскільки, враховуючи досвід польських колег та положення міжнародних нормативно-правових актів, не стане на заваді створення відповідних центрів та молодіжних організацій для неповнолітніх, звільнених від покарання та його відбування, як одних із абсолютно нових засобів контролю.

Ресоціалізація підлітка, звільненого від покарання та його відбування, в першу чергу, має відбуватися через поступове повернення його до нормального життя шляхом причеплення йому нових інтересів, професійних навичок, зміни місця навчання або роботи. Все це неможливе без забезпечення отримання початкової правової освіти, формування певних «правильних» орієнтирів: поняття, що таке

«гарно» та «погано», розширення кругозору, моделювання ситуацій, в яких підліток матиме змогу продемонструвати правомірну поведінку. Не можна залишати без уваги: причини вчинення неповнолітнім злочину, оскільки вивчення останніх дозволить більш цілеспрямовано проводити корекцію поведінки; наявність у його оточенні раніше судимих родичів або близьких друзів; відсутність уявлення про злочин та покарання; відсутність уявлення про некримінальне майбутнє; появу нових друзів-співкамерників та плани щодо подальшого спілкування із ними.

Ресоціалізація неповнолітніх, як в Україні, так і в Польщі спрямована на повернення підлітка до сприятливого середовища через застосування заходів соціального, педагогічного, психологічного та кримінально-виконавчого характеру. При цьому, підліток повинен сам прагнути до змін, стати краще, зайняти правослужняну громадянську позицію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bałandynowicz A. Środki profilaktyczne i probacyjne w zapobieganiu przestępczości nieletnich / A. Bałandynowicz. // Prokuratura i Prawo. – 2007. – №3. – С. 5–29.
2. Duhaime's Law Dictionary [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.duhaime.org/LegalDictionary/N/NemoDebetBisVe xariProUnaEtEademCausa.aspx>.
3. Encyklopedia Historii Drugiej Rzeczypospolitej / [A. Garlicki, Z. Landau, W. Roszkowski та ін.]. – Warszawa: Wiedza Powszechna, 1999. – 543 с.
4. Formy i metody oddziaływań resocjalizacyjnych wobec nieletnich w ZPiSdN w Raciborzu [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.zpisdn-raciborz.pl/pliki/43/FORMY_ODD.pdf.
5. Formy i metody oddziaływań resocjalizacyjnych wobec nieletnich w ZPiSdN w Raciborzu [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.zpisdn-raciborz.pl/pliki/43/FORMY_ODD.pdf.
6. Muszyńska A. Zobowiązanie do naprawienia szkody w postępowaniu w sprawach nieletnich / Anna Muszyńska. // Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny rok lxxix. – 2007. – №2. – С. 127–136.
7. Pierzchała K. Przestępstwo. Probacja alternatywą dla kary pozbawienia wolności / Kazimierz Pierzchała. // Probacja. – 2011. – №4. – С. 5–26.
8. Płaza S. Historia prawa w Polsce na tle porównawczym / Płaza. – Krakow: Księgarnia Akademicka, 2001. – 762 с. – (Okres międzywojenny).
9. Ponomariova T. The international-legal standards on the questions of application of absolute forms of relief of minors from the punishment and its serving / Tetiana Ponomariova. // Evropský politický a právní diskurz. – 2015. – №2. – С. 60–67.
10. Ponomariowa T. Podstawa materialna do warunkowego przedterminowego zwolnienia nieletnich z odbywania kary na Ukrainie oraz w Polsce /

- Tetiana Ponomariowa. // Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe. – 2015. – №4. – С. 23–25.
11. Stankiewicz J. Recydywa wśród młodocianych sprawców przestępstw w świetle teorii społecznego uczenia się [Електронний ресурс] / Jakub Stankiewicz // Koło Naukowe Kryminologii i Polityki Kryminalnej Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu – Режим доступу до ресурсу: <https://repozytorium.amu.edu.pl/handle/10593/14912>.
 12. Tokarczyk R. Kultura prawa europejskiego / Roman Tokarczyk. // Studia Europejskie. – 2000. – №1. – С. 11–26.
 13. Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich z dnia 26 października 1982 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://prawo-nieruchomosci.krn.pl/Ustawa-o-posterowaniu-w-sprawach-nieletnich-1_2_432.html.
 14. Автономов А. С. Ювенальная юстиция. Учебное пособие / А. С. Автономов. – Москва: Российский благотворительный фонд «Нет алкоголизму и наркомании» (НАН), 2009. – 186 с.
 15. Альбрехт П. Забытая свобода. Принципы уголовного права в европейской дискуссии о безопасности / Петер-Алексис Альбрехт. – Харьков: Право, 2012. – 184 с.
 16. Бабенко А.М. Регіональна злочинність в Україні: закономірності, детермінація та запобігання : дис. докт. юр. наук : 12.00.08 / Бабенко А. М. – Запоріжжя, 2015. – 515 с.
 17. Бажанов М. И. Назначение наказания по советскому уголовному праву / М. И. Бажанов. – Киев: Вища школа, 1980. – 216 с.
 18. Бамбурак Н. М. Аналіз наукових досліджень процесу ресоціалізації звільненого правопорушника / Н. М. Бамбурак. // Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2014. – №1. – С. 3–13.
 19. Баулін Ю. В. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін. – Харків: Право, 2010. – 460 с.
 20. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях / Чезаре Беккариа. – Москва: ИНФРА-М, 2010. – 184 с. – (VI).
 21. Березовська Н. Л. Генезис покарань неповнолітніх, пов'язаних з виправно-трудовим впливом / Н. Л. Березовська // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія юридична. 2013. – Вип. 2. – С. 66–71.

22. Бигич О. Л. Порівняльне правознавство: природа та методологічне значення : дис. канд. юр. наук : 12.00.01 / Бигич Олена Леонідівна. – Київ, 2002. – 208 с.
23. Бойко І. Й. Органи влади і право в Галичині у складі Польського Королівства (1349-1569 рр.) / І. Й. Бойко. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 628 с.
24. Борисов В. І. Якість законодавства України про кримінальну відповідальність як предмет наукового дослідження / В. І. Борисов, Л. М. Демидова // Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовчої діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні : монографія / за заг. ред. В. І. Борисова, В. С. Зеленецького. – Х. : Право, 2011. – С. 13–22.
25. Буняк В. С. Кримінальне право. Загальна частина. Історико-правове дослідження: монографія / В. С. Буняк. – Київ: Юрінком Інтер, 2015. – 224 с.
26. Бурдін В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.08 «кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / Бурдін В. М. – Київ, 2002. – 21 с.
27. Бурдін В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право і криминологія; кримінально-виконавче право / Володимир Миколайович Бурдін. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2001. – 225 с.
28. Вечерова Є. М. Некаральний кримінально-правовий вплив на неповнолітніх в Україні : дис. канд. юр. наук : 12.00.08 / Вечерова Є. М. – Одеса, 2010. – 231 с.
29. Видолоб Ю. Л. Становлення законодавства про кримінальну відповідальність неповнолітніх у ранній період радянської влади (1917–1924) [Електронний ресурс] / Ю. Л. Видолоб – Режим доступу до ресурсу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?.
30. Відповідальність у публічному праві: монографія / П. Андрушко, І. Безклубий, А. Берlach та ін.; за заг. ред. І. Безклубого. – К.: Грамота, 2014. – 496 с.
31. Влад С. Ф. Історія становлення використання кримінальних покарань щодо неповнолітніх / С. Ф. Влад // Часопис Київського університету права. – 2015. – № 1. – С. 256–260.

32. Вознюк О. О. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності учасників організованих груп та злочинних організацій [Електронний ресурс] / О. О. Вознюк – Режим доступу до ресурсу: <http://mydisser.com/en/avtoref/view/17043.html>.
33. Врублевски Е. Проблема несравнимости в правовой компаративистике / Е. Врублевски. // Сравнительное правоведение. – 1978. – С. 156–171.
34. Гацелюк В. О. Реалізація принципу законності кримінального права України (загальні засади концепції) [Електронний ресурс] / В. О. Гацелюк – Режим доступу до ресурсу: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/224246.html>.
35. Генеральна прокуратура України [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112173&libid=100820&c=edit&_c=fo.
36. Гетьман О. М. Теоретико-методологічні проблеми історико-правової науки в працях українських вчених XIX – початку XX століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.01 «теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Гетьман О. М. – Одеса, 2006. – 20 с.
37. Голіна В. В. Судимість / В. В. Голіна. – Харків: Харків юридичний, 2006. – 384 с.
38. Головач М. М. Тривалість строків давності за Кримінальним кодексом України / М. М. Головач. // Судова апеляція. – 2014. – №2. – С. 56–62.
39. Гончар Т. О. Неповнолітній як суб'єкт відповідальності за кримінальним правом України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.08 «кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / Гончар Т. О. – Одеса, 2005. – 20 с.
40. Горох О. П. Виправлення засудженого як підстава умовно-дострокового звільнення від відбування покарання [Електронний ресурс] / О. П. Горох – Режим доступу до ресурсу: <http://www.pravoznaves.com.ua/period/article/21397/%C3..>.
41. Горох О. П. Кримінально-правова політика у сфері звільнення від покарання на українських землях у першій половині XIX ст. – на початку XXI ст.) [Електронний ресурс] / О. П. Горох – Режим доступу до ресурсу: http://www.ekmair.ukma.kiev.ua/bitstream/handle/123456789/2997/Horokh_kryminalno_pravova_polityka.pdf;jsessionid=

42. Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози. – Москва: Международные отношения, 2009. – 456 с.
43. Дашченко О. В. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання неповнолітніх : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.08 «кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Дашченко О. В. – Запоріжжя, 2009. – 19 с.
44. Декларація прав дитини від 20 листопада 1959 року [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_384.
45. Денисов С.Ф. Застосування історичного методу в кримінально-правових дослідженнях / С.Ф. Денисов // Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 9–10 жовт. 2014 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2014. – С. 110–111.
46. Дудоров О. О. Давність у кримінальному праві України: проблемні питання [Електронний ресурс] / О. О. Дудоров, Є. О. Письменський – Режим доступу до ресурсу: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/12934/%CE>.
47. Дудоров О. О. Звільнення від кримінальної відповідальності і звільнення від покарання та його відбування: порівняльно-правова характеристика / О. О. Дудоров, Є. О. Письменський. // Вісник Національної академії прокуратури. – 2010. – №3. – С. 46–52.
48. Євдокімова О. В. Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.08 «кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право» / Євдокімова О. В. – Харків, 2007. – 16 с.
49. Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 року [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_135.
50. Єгорова Ю. В. Умовні види звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування у кримінальному праві України : дис. канд. юр. наук : 12.00.08 / Єгорова Ю. В. – Донецьк, 2015. – 249 с.
51. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/>.
52. Житний О. О. Гносеологічні засади інтернаціональних кримінально-правових досліджень (питання застосування порівняльного методу) / О. О. Житний. // Право і безпека. – 2013. – №4. – С. 89–94.

53. Жук О. М. Постпенітенціарна ресоціалізація жінок, звільнених із місць позбавлення волі / О. М. Жук. // Часопис Київського університету права. – 2014. – №2. – С. 278–281.
54. Закон України № 20/95-ВР від 24.01.1995 «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80/page>.
55. Закон України від 01.12.1994 № 264/94-ВР «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/264/94-%D0%B2%D1%80>.
56. Закон України від 05.02.2015 № 160-VIII «Про пробацію» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/160-19>.
57. Закон України від 17.03.2011 № 3160-VI «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3160-17>.
58. Защита прав ребенка в системах уголовного правосудия. Руководство для обучения и справочно-информационный ресурс для специалистов и должностных лиц, принимающих участие в разработке политики в области правосудия для детей [Електронний ресурс] // PenalReformInternational. – 2013. – Режим доступу до ресурсу: http://www.penalreform.org/wpcontent/uploads/2013/11/CR_TrainingManual_RUSSIAN_WEB.pdf.
59. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах: 1963–2009 рр. – Харків: Одиссей, 2010. – 456 с. – (видання шосте зі змінами та доповненнями).
60. Зеленський Є. С. Поліцейське піклування щодо неповнолітніх осіб: зміст та порядок застосування / Є. С. Зеленський. // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2015. – №35. – С. 116–119.
61. Злочинність неповнолітніх : причини, наслідки та шляхи запобігання : навч. посіб. / С. І. Яковенко, Н. Ю. Максимова, Л. І. Мороз, Л. А. Мороз. – К. : Вид-во Паливода А.В., 2006. – 260 с.
62. Зотов А. Ф. Буржуазная философия середины XIX – начала XX века: Учеб. пособие для филос. фак. ун-тов / А. Ф. Зотов, Ю. К. Мельвиль. – М.: Высшая школа, 1988. – 520 с.

63. III Універсал Української Центральної Ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/universal-3.html>.
64. Історія держави і права України / за ред. А. С. Чайковського. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 512 с.
65. Історія держави і права України. Частина 1: [Підруч. для юрид. вищих навч. закладів і фак. / А.Й. Рогожин, М.М. Страхов, В.Д. Гончаренко та ін.]; За ред. акад. Академії правових наук України А.Й. Рогожина. – Х.: Основа, 1993. – 432 с.
66. Історія держави і права України: Навч. посіб. / А.С. Чайковський (кер. кол. авт.), В.І. Батрименко, О.Л. Копиленко та інші; За ред. А.С. Чайковського. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 384 с.
67. Історія держави і права України: Підручник. – У 2-х т. / За ред. В.Я. Тація, А.Й. Рогожина. – Том 1. – Кол. авторів: В.Д. Гончаренко, А.Й. Рогожин, О.Д. Святоцький та ін. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. – 648 с.
68. Історія держави і права України: практикум / А.Є. Шевченко, Л.І. Суюсанов, Г.В. Мухіна, С.В. Кудін, Н.П. Свиридчук; За ред. А.Є. Шевченка. – Донецьк: ПП «ВД "Кальміус"», 2012. – 248 с.
69. Історія українського права: Навч. Посібник. Матеріали до курсу лекцій з історії української державності / О.О. Шевченко, О.Й. Вовк, В.П. Капелюшний, М.О. Шевченко; О.О. Шевченко (ред.). – К.: Олан, 2001. – 214 с.
70. Історія українського права: Посібн. / І.А. Безклубий, І.С. Гриценко, О.О. Шевченко та ін. – К.: Грамота, 2010. – 336 с.
71. Казначеева Д. В. Історико-правовий аналіз виникнення та розвитку інституту умовно-дострокового звільнення від відбування покарання [Електронний ресурс] / Д. В. Казначеева – Режим доступу до ресурсу: [file:///C:/Users/%D0%A2%D0%B0%D0%BD%D1%8F/Downloads/vkauk_2015_1_9%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/%D0%A2%D0%B0%D0%BD%D1%8F/Downloads/vkauk_2015_1_9%20(1).pdf).
72. Карелин Д. В. Принудительные меры воспитательного воздействия как альтернатива уголовной ответственности : дис. канд. юр. наук : 12.00.08 / Карелин Д. В. – Томск, 2001. – 269 с.
73. Категорії матеріалістичної діалектики [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://readbookz.com/book/177/6077.html>.
74. Клевцов А. О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням неповнолітніх за кримінальним законодавством України :

- автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.08 «кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Клевцов А. О. – Дніпропетровськ, 2009. – 20 с.
75. Клейберг Ю. А. Социальные нормы и отклонения. – 2-е изд., доп. / Ю. А. Клейберг. – М. : Вита-Пресс, 1997. – 140 с.
76. Книженко О. О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням за кримінальним правом України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.08 "кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право" / Книженко О. О. – Харків, 2003. – 20 с.
77. Книженко О. О. Правові наслідки звільнення від відбування покарання з випробуванням [Електронний ресурс] / О. О. Книженко. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/34922/%CA#chapter>.
78. Коваль Т.Ф. Формування і розвиток системи покарань у кримінальному праві Московської держави XIV–XV ст. / Т.Ф. Коваль // Вісник Академії адвокатури України. – 2010. – №2. – С. 11–19.
79. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-Х [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.
80. Козаченко О. Методологічний аспект типології кримінального права / О. Козаченко // Актуальні проблеми держави і права. – 2009. – №45. – С. 60–63.
81. Козаченко О. В. Культуро-антропологічний підхід до визначення кримінального права / О. В. Козаченко // Форум права. – 2010. – № 3. – С. 191–200 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-3/10kovvkr.pdf>.
82. Козаченко О. В. Український внесок в становлення культуро-антропологічної концепції права / О. В. Козаченко // Форум права. – 2012. – № 4. – С. 501–508 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://arhive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-4/12kovvkr.pdf>.
83. Колос М.І. Кримінальне право України (Х – початок ХХІ століття): моногр.: [у 2 т.] / М.І. Колос. – К.; Острог, 2011. Т. 1: Освіта, наука, законодавство. – 448 с.
84. Коновалова А. Ю. Види покарань для неповнолітніх за кримінальним правом України : дис. канд. юр. наук : 12.00.08 / Коновалова А. Ю. – кримінальне право та кримінологія; кримінально-вик, 2012. – 255 с.

85. Конституція України від 28.06.1996 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/>.

86. Коталейчук С. П. Теоретико-правові проблеми правового статусу неповнолітніх в Україні та забезпечення його реалізації як один із основних напрямків діяльності міліції : дис. канд. юр. наук : 12.00.08 / Коталейчук С. П. – Київ, 2004. – 236 с.

87. Кресін О. В. Порівняльне законодавство: сучасний стан і перспективи розвитку / О. В. Кресін. // Університетські наукові записки. – 2007. – №2. – С. 461–464.

88. Крестовська Н. М. Ювенальне право України: генезис та сучасний стан : автореферат дис. докт. юр. наук : 12.00.01 / Крестовська Н. М. – Одеса, 2008. – 40 с.

89. Кривуля О. М. Філософія [Електронний ресурс] / О. М. Кривуля – Режим доступу до ресурсу: http://moskalik.at.ua/kurs_lekziy/01.filosofija_posibnik_krivulja.pdf.

90. Кримінальне право в запитаннях і відповідях. Загальна частина : посібник для підготовки до іспитів / за загальною редакцією Клименка В.А. – К. : Атіка, 2003. – 288 с.

91. Кримінальне право і законодавство України. Загальна частина : [курс лекцій] / [за ред. М. Й. Коржанського]. – К. : Атіка, 2001. – 432 с.

92. Кримінальне право України (у питаннях та відповідях): навчальний посібник / кол. Авторів Литвинов О.М., Житний О.О., Васильєв А.А. та ін.; за заг. ред. О.М. Литвинова. – Харків: НікаНова, 2015. – 400 с.

93. Кримінальне право України : Загальна частина : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / [Ю.В. Александров, В.А. Клименко]. – К. : МАУП, 2004. – 328 с.

94. Кримінальне право України : навч. посіб. / [С.Г. Волкотруб, О.М. Омельчук, В.М. Ярін та ін.] ; за ред. О.М. Омельчука. – К. : Наукова думка; Прецедент, 2004. – 297 с.

95. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за заг. ред. О.М. Бандурки. – Х. : вид-во ХНУВС, 2011. – 378 с.

96. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / [Ю.В. Александров, В.І. Антипов, О.О. Дудоров та ін.] ; за ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка [Вид. 5-те, переробл. та допов.] – К. : Атіка, 2009. – 408 с.

97. Кримінальне право України. Загальна частина : практикум : навчальний посібник / [І.П. Козаченко, О.М. Костенко, В.К. Матвійчук та ін.] – К. : КНТ, 2006. – 432 с.

98. Кримінальне право України. Загальна частина. Навчальний посібник / [Агеев М.М., Бахуринська О.О., Альошин Д.П. та ін.]; за ред. Кашкарова О.О., Робака В.А. – Сімферополь: КРП «Видавництво "Кримнавчпеддержвидав", 2010. – 364 с.

99. Кримінальне право України. Загальна частина: [підручник для студентів юрид. вузів і фак.] / Г.В. Андрусів, П.П. Андрушко, В.В. Банківський [та ін.] / [За ред. П.С. Матишевського та ін.] – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 512 с.

100. Кримінальне право: Загальна частина: [підруч. для студ. юрид. вузів і фак.] / Г. В. Андрусів, П. П. Андрушко, В. В. Бенювський [та ін.]; за ред. П. С. Матишевського, П. П. Андрушка, С. Д. Шапченка. – Київ : Юрінком Інтер, 1997. – 512 с.

101. Кримінальне провадження щодо неповнолітніх в Україні: наук.-практ. посіб. / І.Г. Кучеріна, Г.В. Попов, Я.М. Шевченко, Г.В. Щербакова, К.І. Грейдіна. – К.: Національна академія прокуратури України, 2014. – 232 с.

102. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

103. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

104. Кримінально-виконавче право України. Загальна та Особлива частини : підручник / О.М. Литвинов, А.Х. Степанюк, І.С. Яковець, К.А. Автухов, А.П. Гель, С.В. Лосич, Є.С. Назимко; за заг. ред. д.ю.н., проф. О. М. Литвинова та д.ю.н., проф. А.Х. Стпепанюка. – К.: ВД «Дакор», 2015. – 632 с.

105. Кримінально-виконавче право України: Підручник / О.М. Джу́жа, І.Г. Богатирьов, О.Г. Колб, В.В. Василевич та ін.; За заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О.М. Джу́жи. – К.: Атіка, 2010. – 752 с.

106. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 № 1129-IV [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>.

107. Курс исправительно-трудового права. Проблемы особенной части / Стручков Н.А. - М.: Юрид. лит., 1985. - 256 с.

108. Куц В. М. Теорія кримінальної відповідальності. Навчальний посібник / В. М. Куц. – Київ: НАПУ, 2011. – 307 с.

109. Кучинська О. А. Зміст принципу справедливості у кримінальному судочинстві України [Електронний ресурс] / О. А. Кучинська – Режим доступу до ресурсу: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/8233/%CE>.
110. Лашенко Р. Лекції по історії українського права / Р. Лашенко. – К.: Україна, 1988. – 254 с.
111. Липитчук О. Правове становище неповнолітніх у польському судочинстві у міжвоєнній Польщі [Електронний ресурс] / О. Липитчук. – Режим доступу до ресурсу: http://www.ahmerov.com/book_354_chapter_16_PRAVOVE_STANOVISHNE_NEPOVNOLITNKH_U_POLSKOMU_SUDUCHINSTV_U_MZHVONNJJPOLSHH. Html.
112. Литвинов О. М. Настільна книга ад'юкта та здобувача наукового ступеня (зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право) : наук.-практ. посіб. / О. М. Литвинов, Є. С. Назимко. – Донецьк: Кальміус, 2014. – 260 с.
113. Литвинов О. О. Становлення та розвиток ювенальної пенальної політики республіки Польща (кримінально-правове дослідження) / О. О. Литвинов, Є. С. Назимко, Т. І. Пономарьова. – Київ: Дакор, 2015. – 128 с.
114. Ломако В. А. Применение условного осуждения / В. А. Ломако. – Харьков: Вища школа, 1976. – 126 с.
115. Лосич С. В. Ефективність механізму реалізації кримінально-виконавчої політики України (передумови, структура, удосконалення) / С. В. Лосич, Є. С. Назимко, Т. І. Пономарьова. – Харків: НікаНова, 2015. – 200 с.
116. Лютий В. П. Соціально-педагогічне забезпечення діяльності кримінально-виконавчої інспекції з ресоціалізації неповнолітніх, звільнених від відбування покарання з випробуванням : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 «соціальна педагогіка» / Лютий В. П. – Луганськ, 2010. – 21 с.
117. Максимів О.Д. Історико-правовий аналіз розвитку політики в сфері боротьби зі злочинністю / О.Д. Максимів // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2013. – №2. – С. 275–282.
118. Максимів О.Д. Щодо визначення завдань політики України в сфері боротьби зі злочинністю / О.Д. Максимів // Матеріали міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції «Політика

- в сфері боротьби зі злочинністю» [Текст]. – Івано-Франківськ, 2014. – С. 152–154.
119. Мальцев В.В. Введение в уголовное право: учебное пособие / В.В. Мальцев. – Волгоград: Академия МВД РФ, 2000. – 204 с.
120. Марченко Н. В. Додаткові покарання та особливості їх призначення : дис. канд. юр. наук : 12.00.08 / Марченко Н. В. – Запоріжжя, 2008. – 257 с.
121. Махінчук В. Інститут покарання : критерії визначення адекватності / В. Махінчук // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 9. – С. 82–84.
122. Мельник В. До проблеми обмеженої осудності / В. Мельник // Право України. – 1999. – №1. – С. 32–33.
123. Мельникова Э.Б. Ювенальная юстиция: Проблемы уголовного права, уголовного процесса и криминологии: учеб. пособ. – [2-е изд., испр., доп.] / Э.Б. Мельникова. – М.: Дело, 2001. – 272 с.
124. Меркулова В.О. Звільнення від відбування покарання вагітних жінок та жінок, які мають малолітніх дітей: монограф. / В.О. Меркулова, О.А. Гритенко, Г.С. Резніченко; за заг. ред. В.О. Меркулової. – Одеса : ОДУВС, 2015. – 286 с.
125. Митрофанов І.І. Теоретичні проблеми механізму реалізації кримінальної відповідальності : монографія / І.І. Митрофанов. – Кременчук : Вид. ПП Щербатих О.В., 2010. – 520 с.
126. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй по відношенню до заходів, які не пов'язані із тюремним ув'язненням («Токійські правила») від 14 грудня 1990 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_907.
127. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») від 29.11.1985 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_211.
128. Мінімальні стандартні правила поводження із в'язнями від 30.08.1955 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_212/page2.
129. Музиченко П.П. Історія держави і права України: Навч. посіб. – 3-тє вид. – К.: Знання, 2001. – 429 с.
130. Муратова С. О. Судимість в системі інститутів Загальної частини кримінального права України : дис. канд. юр. наук : 12.00.08 / Муратова С. О. – Харків, 2015. – 229 с.

131. Муратова С. О. Судимість як інститут кримінального права / С. О. Муратова. // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2014. – №2. – С. 293–310.
132. Мясковська-Дашкевич К. Структурна позиція і компетенція Уповноваженого з прав дитини у Польщі / К. Мясковська-Дашкевич. // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2009. – №49. – С. 82–85.
133. Навроцький В. Кримінальне право України в епоху глобалізації / В. Навроцький. // Геополітика України: історія і сучасність. – 2010. – №2. – С. 140–152.
134. Назимко Є. С. Депеналізація як елемент пенальної політики України : дис. канд. юр. наук : 12.00.08 / Назимко Є. С. – Донецьк, 2011. – 254 с.
135. Назимко Є. С. Інститут покарання неповнолітніх у кримінальному праві України (нарис з методології дослідження) / Є. С. Назимко. – Донецьк: Ноулідж, 2014. – 370 с.
136. Назимко Є. С. Історичний метод та проблеми періодизації історії розвитку інституту покарання неповнолітніх [Електронний ресурс] / Є. С. Назимко – Режим доступу до ресурсу: <http://www.jurnaljuridic.in.ua/archive/2014/1/9.pdf>.
137. Назимко Є. С. Мета та методика компаративістського дослідження інституту покарання неповнолітніх у кримінальному праві України / Є. С. Назимко. // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2014. – №2. – С. 88–12.
138. Назимко Є.С. Відкритість як ознака інституту покарання неповнолітніх: сутність та методологічне значення / Є.С. Назимко // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2013. – №2. – С. 19–29.
139. Назимко Є.С. Встановлення основних етапів розвитку інституту покарання за допомогою використання історично-ретроспективного методу пізнання / Є.С. Назимко // Наше право. – 2011. – №2. – ч. 1. – С. 30–34.
140. Назимко Є.С. Інститут покарання неповнолітніх у кримінальному праві України. Генеза, міжнародні та європейські стандарти, ювенальна пеналогія: монографія / Є.С. Назимко; вступ. слово д.ю.н., проф. О.М. Литвинова. – К. : Юринком Інтер, 2016. – 384 с.

141. Назимко Є.С. Покарання неповнолітніх. Змістовні складові міжнародних та європейських стандартів його застосування / Є.С. Назимко // Юридичний вісник України. – № 25 (1042). – 27 червня–3 липня 2015 року. – С. 12–13.
142. Назимко Є.С. Покарання як феномен культурного життя суспільства / Є.С. Назимко // Наше право. – 2013. – №6. – С. 121–126.
143. Назимко Є.С. Філософський вимір інституту покарання неповнолітніх за законодавством України про кримінальну відповідальність (нарис з правової антропології) / Є.С. Назимко // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2014. – №1. – С. 3–9.
144. Наказ Верховного Суду України, Міністерства юстиції України, Міністерства освіти України «Про затвердження Положення про судових вихователів» № 478/63/7/5 від 15.11.95 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0113-96>.
145. Насиловски П. Система пробации в Польше и ее работа в сфере социальной активизации, адаптации и профилактики преступности / Павел Насиловски / Международная конференция «Правовые и социальные аспекты ювенальной юстиции (региональный проект)». Стенографический отчет. СПб. Составитель — общественная правозащитная организация «Гражданский контроль», Санкт-Петербург, 2006. – С. 36–44.
146. Недобор І. Закінчення строків давності виконання обвинувального вироку як підстава для звільнення особи від відбування покарання [Електронний ресурс] / І. Недобор – Режим доступу до ресурсу: http://law.knu.ua/images/abook_file/conf2012_criminal_nedobor.pdf.
147. Низовець О. М. Соціально-психологічні умови оптимізації процесу ресоціалізації неповнолітніх засуджених / О. М. Низовець. // Вісник №121: серія: психологічні науки. – 2014. – №2. – С. 58–61.
148. Орловська Н. А. Актуальні проблеми регламентації інституту вихователя в кримінальному та кримінальному процесуальному кодексах України / Н. А. Орловська. // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – №3. – С. 317–320.
149. Палюх Л. М. Особливості правового регулювання виконання примусових заходів виховного характеру за кримінальним законодавством України [Електронний ресурс] / Л. М. Палюх – Режим доступу до ресурсу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?

150. Палюх Л. М. Провадження у справах про застосування примусових заходів виховного характеру : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.08 «кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Палюх Л. М. – Київ, 2007. – 17 с.

151. Пархоменко Н. М. Джерела права: проблеми теорії та методології / Н. М. Пархоменко. – Київ: Юридична думка, 2008. – 336 с.

152. Пашук Т. В. Практика виконання та відбування покарань неповнолітніми в період перебування українських земель у складі її Речі Посполитої (1919–1939 рр.) / Т. В. Пашук. // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского Серия «Юридические науки». – 2014. – №3. – С. 165–170.

153. Письменський Є. Закон як панацея. Кримінально-правова політика України в умовах суспільно-політичних змін 2013–2014 рр. / Євген Письменський // Юридичний вісник України. – 24–30 січня 2015 р. – №3. – С. 12.

154. Письменський Є. О. Звільнення від покарання та його відбування: проблеми кримінального законодавства та практики його застосування / Є. О. Письменський. – Луганськ: ТОВ «Віртуальна реальність», 2011. – 388 с.

155. Письменський Є. О. Звільнення від покарання та його відбування: проблеми кримінального законодавства та практики його застосування / Є. О. Письменський. – Луганськ: ТОВ «Віртуальна реальність», 2011. – 388 с.

156. Письменський Є. О. Правові наслідки умовно-дострокового звільнення від відбування покарання / Є. О. Письменський. // Часопис академії адвокатури України. – 2011. – №4. – С. 80–87.

157. Письменський Є. О. Звільнення від покарання та його відбування в системі заходів кримінально-правового впливу // Часопис цивільного і кримінального судочинства. Науково-практичний журнал. – № 5(8). – 2012. – С. 110–118.

158. Поліщук О. Диспозитивний режим у кримінально-правовому регулюванні [Електронний ресурс] / О. Поліщук – Режим доступу до ресурсу: http://yurvisnyk.in.ua/v6_2014/27.pdf.

159. Положення від 01.04.2004 № 429 «Про спостережні комісії» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/429-2004>.

160. Пономаренко Ю. А. Традиції і новації у вітчизняній системі покарань / Ю. А. Пономаренко // Кримінальне право: традиції та новації: матеріали міжнародного круглого столу, присвяченого 90-літтю з дня народження видатного вченого, героя України, академіка В. В. Сташиса, 9–10 липня 2015 р. – Полтава, Х., 2015. – С. 31–34.

161. Пономарьова Т. І. Дія принципу «NON BIS IN IDEM» у межах інституту судимості неповнолітніх / Тетяна Ігорівна Пономарьова. // Право і суспільство. – 2015. – №6. – С. 195–200.

162. Пономарьова Т. І. Застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх: проблемні питання та шляхи їх вирішення // Вісник Кримінологічної асоціації України № 7: збірник наукових праць. – Харків: Золота миля, 2014. – С. 195–203.

163. Пономарьова Т. І. Компенсація за вину як передумова звільнення неповнолітнього від покарання у зв'язку зі спливом строків давності обвинувального вироку / Т. І. Пономарьова / Сучасні проблеми реформування кримінальної юстиції в Україні: збірник матеріалів Інтернет-конференції (Київ, 28 листопада 2014 року). – К.: Національна академія прокуратури України, 2014. – С. 32–24.

164. Пономарьова Т. І. Служба кураторів у республіці Польща: перший крок на шляху до гуманізації кримінального законодавства / Т. І. Пономарьова / Сучасна наука – пенітенціарній практиці: зб. матеріалів II Міжнар. практ.-конф. (Київ, 4 груд. 2014 р.) / за ред. В. П. Тихого, Є. Ю. Бараша. – К.: Ін-т крим.-викон. служби; Київський регіональний центр НАПрН України, 2014. – С. 137–140.

165. Порівняльне правознавство: підручник / С. П. Погребняк, Д. В. Лук'янов, І. О. Биля-Сабадаш та ін.; за заг. ред. О. В. Петришина. – Х.: Право, 2012. – 272 с.

166. Проблеми психологічної кореляції девіантної поведінки підлітків / О. Макаренко, М. Голубева, Л. Василенко, І. Ткаченко. // Соціальна психологія. – 2011. – №2. – С. 125–133.

167. Проблемы реализации мер постпенитенциарного воздействия: вопросы теории и практики. Дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08 / Горбцов В. И. – Екатеринбург, 1995. – 305 с.

168. Продіус К. В. Суди для неповнолітніх у Російській імперії: окремі проблеми функціонування (початок хх ст.) [Електронний ресурс] / К. В. Продіус – Режим доступу до ресурсу: http://www.vru.gov.ua/content/article/visnik13_14.pdf.

169. Расюк А. О. Судимість та правові наслідки її реалізації [Електронний ресурс] / А. О. Расюк – Режим доступу до ресурсу: <http://www.pravoznaves.com.ua/period/article/28770/%C0>.

170. Романов М. В. До питання про сутність і поняття «звільненні від відбування покарання» [Електронний ресурс] / М. В. Романов – Режим доступу до ресурсу: chrome-extension: http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/el_zbirnik/1.2013/Romanov.pdf.

171. Российское законодательство X-XX веков: Тексты и комментарии. В 9 т. / Под общ. ред. О.И. Чистякова. Том 3. Акты Земских соборов. – М.: Юрид. лит., 1985. – 512 с.

172. Рязький А. Умовно-дostroкове звільнення від відбування покарання: проблеми тлумачення і вдосконалення законодавства [Електронний ресурс] / А. Рязький, Є. Письменський – Режим доступу до ресурсу: <http://www.pravnik.info/urukrain/1055-umovno-dostrokovozviltennya-vid-vidbuvannya-pokarannya-problemi-tlumachennya-i-vdoskonalennya-zakonodavstva.html>.

173. Савченко А. В. Порівняльний аналіз кримінального законодавства України та федерального кримінального законодавства Сполучених Штатів Америки : дис. докт. юр. наук : 12.00.08 / Савченко А. В. – Київ, 2007. – 227 с.

174. Савченко А.В. Кримінальне законодавство України та федерального кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження [монографія]. – К.: КНТ, 2007. – 596 с.

175. Савченко А.В., Кузнецов В.В., Штанько О.Ф. Сучасне кримінальне право України: Курс лекцій. – 2-е вид., виправ. та доповн. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2006. – 636 с.

176. Саидов А. Х. Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности): Учебник / Под ред. В.А. Туманова. – М.: Юрист, 2003. — 448 с.

177. Світличний О.О. Кримінальна відповідальність за розбещення неповнолітніх : монографія / О.О. Світличний, П.В. Хряпінський. – Дніпропетровськ : НГУ, 2014. – 178 с.

178. Северин О. О. Застосування до неповнолітніх заходів кримінально-правового характеру, не пов'язаних з позбавленням волі : дис. канд. юр. наук : 12.00.08 / Северин О. О. – Запоріжжя, 2009. – 278 с.

179. Скакун О. Ф. Теорія держави та права [Електронний ресурс] / О. Ф. Скакун – Режим доступу до ресурсу: http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/books/_book-687.htm.

180. Скригонюк М.І. Прокурорський нагляд за додержанням законів України при умовно-дostroковому звільненні засуджених від кримінального покарання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 «Судоустрій, прокуратура та адвокатура» / М.І. Скригонюк. – К., 1999. – 18 с.

181. Словарь латинских пословиц (онлайн версия) [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.classes.ru/all-latin/dictionary-latin-russian-proverb-term-1588.htm>.

182. Соборное Уложение 1649 г. [Электронный ресурс] // Исторические источники на русском языке в Интернете (Электронная библиотека Исторического факультета МГУ им. М. В. Ломоносова). – Режим доступа: <http://hist.msu.ru/ER/Etext/1649/22.htm>.

183. Статути Великого князівства Литовського : У 3-х томах. – Том II. Статут Великого князівства Литовського 1566 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса : Юридична література, 2003. – 560 с.

184. Степанова Ю.П. Застосування до рецидивістів умовно-дostroкового звільнення від відбування покарання [Електронний ресурс] / Ю. П. Степанова – Режим доступу до ресурсу: [file:///C:/Users/%D0%A2%D0%B0%D0%BD%D1%8F/Downloads/Unzap_2012_4_52%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/%D0%A2%D0%B0%D0%BD%D1%8F/Downloads/Unzap_2012_4_52%20(2).pdf).

185. Сторчак Н. А. Впровадження в законодавчу базу основних понять, що стосуються проблем постпенітенціарної адаптації осіб, звільнених із місць позбавлення волі / Н. А. Сторчак, Н. С. Забродська. // Збірник наукових праць студентів НУК. – 2014. – №1. – С. 80–83.

186. Судова влада України. Офіційний веб-портал [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://court.gov.ua/>

187. Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи. Ю.В. Баулін, М.В. Буроменський, В.В. Голіна, В.К. Грищук, О.В. Зайчук, В.О. Навроцький, О.В. Наден, Ю.В. Нікітін, Н.М. Оніщенко, Ю.А. Пономаренко, М.І. Хавронюк, О.В. Харитоновна, В.І. Шакур – Київ: ВАІТЕ, 2015. – 688 с.

188. Таганцев Н. С. Русское уголовное право. – Т. 1 : Общая часть / Н. С. Таганцев. – СПб. : Гос. Тип., 1902. – 815 с.

189. Таганцев Н.С. Исследования об ответственности малолетних преступников по русскому праву / Н.С. Таганцев. – СПб, 1871. – 154 с.
190. Тацій В.Я. Конституційний лад України: проблеми вдосконалення / В.Я. Тацій // Вісник прокуратури. – 2007. – №7. – С. 3–12.
191. Терлюк І. Я. Огляд історії кримінального права України. Навчальний посібник / І. Я. Терлюк. – Львів: Ліга-Прес, 2007. – 92 с.
192. Тилле А.А., Швеков Г.В. Сравнительный метод в юридических дисциплинах. Изд. 2-е, доп. и испр. – М.: Высш. школа, 1978. – 199 с.
193. Типове Положення від 09.01.2013 № 65/5 «Про батьківський комітет при виховній колонії» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0100-13>.
194. Ткачевский Ю. М. Давность в советском уголовном праве / Ю. М. Ткачевский. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1978. – 128 с.
195. Трахтеров В. С. Вменяемость и невменяемость в уголовном праве (исторический очерк). – Харьков, 1992. – 83 с.
196. Трубников В.М. Арешт як вид кримінального покарання та особливості його застосування: монографія / В.М. Трубников, Ю.В. Шинкарьов – Х. : Харків юридичний, 2007 – 288 с.
197. Туляков В. О. Порівняльний метод у науці кримінального права / В. О. Туляков. // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2014. – №1. – С. 29–40.
198. Уголовный кодекс республики Польша [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.twirpx.com/file/239354/>.
199. Ударцев С.Ф. История политических и правовых учений. Древний Восток. Академический курс / С.Ф. Ударцев. – СПб. : Издательский Дом С. – Петерб. гос. ун-та ; Изд-во юридического факультета СПбГУ, 2007. – С. 44
200. Указ Президії Верховної Ради Української РСР «Про затвердження Положення про громадських вихователів неповнолітніх» № 284-VI від 26.08. 1967 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/284-07>.
201. Филимонов О.В. Посткриминальный контроль: Теоретические основы правового регулирования. – Томск: ТГУ, 1991. – 180 с.
202. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика України : дис. докт. юр. наук : 12.00.08 / Фріс П. Л. – Івано-Франківськ, 2005. – 440 с.

203. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми : [моногр.] / П. Л.Фріс. – К. : Атіка, 2005. – 332 с.
204. Фріс П. Л. Нарис історії кримінально-виконавчої політики України : [монографія] / Фріс П. Л. [за заг. ред. М.В. Костицького]. – К. : Атіка, 2005. – 124 с.
205. Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник для студентів вищих навчальних закладів. – 2-ге видання доповнене і перероблене / П.Л. Фріс. – К. : Атіка, 2009. – 512 с.
206. Фролова О.Г. Злочинність і система кримінальних покарань (соціальні, правові та кримінологічні проблеми й шляхи їх вирішення за допомогою логіко-математичних методів): навчальний посібник / О.Г. Фролова. – К. : АртЕк, 1997. – 208 с.
207. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : дис. докт. юр. наук : 12.00.08 / Хавронюк М. І. – Львів, 2007. – 557 с.
208. Хавронюк М. І. Наукове осмислення правової доктрини та кримінального законодавства зарубіжних країн / М. І. Хавронюк. // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2013. – №1. – С. 298 – 347.
209. Харитонova О. В. Тетодологія вітчизняної кримінально-правової науки: становлення історичного методу та проблеми наступності [Електронний ресурс] / О. В. Харитонova – Режим доступу до ресурсу: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/16790/%CE>.
210. Харитонova О.В. Методологія вітчизняної кримінально-правової науки: становлення історичного методу та проблеми наступності / О.В. Харитонova // Держава і право. – Вип. 50. – С. 487–494.
211. Хилук С. В. Розвиток науки кримінального права України після відновлення її державної незалежності (питання Особливої частини) : дис. канд. юр. наук : 12.00.08 / Хилук С. В. – Львів, 2007. – 304 с.
212. Хрестоматія з історії держави і права України. – Том. 1. 3 найдавніших часів до початку XX ст.: Навч. посіб. для юрид. вищих навч. закладів і фак.: У 2 т. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький; За ред. члена-кореспондента Академії правових наук України В. Д. Гончаренка. – К.; Ін Юре. – 1997. – 464 с.
213. Хряпінський П. В. Гуманізація звільнення неповнолітніх від призначеного покарання та його відбування / П. В. Хряпінський. // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. – №1. – С. 94–101.

214. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар. / За заг. ред.. Є.О. Харитонов, О.І. Харитонові, Н.Ю. Голубевої. – 3-те вид., перероб. та доп. – К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. – 752 с.

215. Шалгунова С. А. Особа насильницького злочинця : монографія. – 2-е вид., доп. і перероб. / Шалгунова Світлана Аполлінаріївна. – Д. : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ ; Ліра-ЛТД, 2011. – 471 с.

216. Шевчук В.П., Тараненко М.Г. Історія української державності: Курс лекцій: Навчальний посібник. – К.: Либідь, 1999. – 470 с.

217. Шемшученко Ю. С. Юридична енциклопедія [Електронний ресурс] / Ю. С. Шемшученко – Режим доступу до ресурсу: http://leksika.com.ua/13180202/legal/pidstava_yuridichna.

218. Шигаль Д. А. Логічні засади порівняльно-історичного методу у дослідженні історії державно-правових явищ / Д. А. Шигаль. // Форум права. – 2012. – №2. – С. 790–794.

219. Шинальський О. І. Покарання в системі засобів протидії злочинності : дис. докт. юр. наук : 12.00.08 / Шинальський О. І. – Київ, 2003. – 196 с.

220. Шмидт В. Р. Интеграция подростков в конфликте с законом: зарубежный опыт / В. Р. Шмидт. – Москва: РОО «Центр содействия реформе уголовного правосудия», 2007. – 120 с.

221. Ямкова О. О. Примусові заходи виховного характеру: права природа і види : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.08 «кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / Ямкова О. О. – Одеса, 2004. – 20 с.

222. Яремко Г. З. Система заходів кримінально- правового характеру / Г. З. Яремко. // Часопис Академії адвокатури України. – 2014. – №4. – С. 89–96.

223. Яровий А. О. Проблеми соціальної адаптації неповнолітніх, звільнених з виховно-трудових колоній : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.08 «кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / Яровий А. О. – Харків, 2002. – 15 с.

224. Яценко С. С. Кримінальний кодекс має відповідати основному закону держави – Конституції / С. С. Яценко. // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2013. – №1. – С. 66–83.

225. Яцишин М. М. Історико-правові засади кримінально-виконавчої політики України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юр. наук : спец. 12.00.01 «теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Яцишин М. М. – Київ, 2010. – 34 с.

226. Яцишин М.М. Розвиток системи покарань в Україні / М.М. Яцишин, Т.В.Пашук // Юридичний часопис: науковий журнал. – К.: Нац. акад. внутр. справ, 2012. – № 1. – С. 153-160.

227. Яцишин М. М. Історико-правові засади кримінально-виконавчої політики України / Яцишин М.М. – Луцьк : Волин. нац. ун-т імені Лесі Українки, 2010. – 448 с.

228. Яцун О. С. Особливості кримінального покарання неповнолітніх : дис. канд. юр. наук : 12.00.08 / Яцун О. С. – Львів, 2009. – 246 с.

Наукове видання

Єгор Сергійович Назимко
Т _____ І _____ Пономарьова

**ЗВІЛЬНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ
ВІД ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ВІДБУВАННЯ
У КРИМІНАЛЬНОМУ
ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОМУ
ПРАВІ УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ**

МОНОГРАФІЯ

*Оригінал-макет виготовлено ТОВ «ВД «Дакор»
Видання друкується в авторському редагуванні*

Підписано до друку __.09.2018. Гарнітура Minion Pro. Формат 60х84 1/16.
Папір офсетний. Друк офсетний. Обл.-видав. арк. 10,09. Умов. друк. арк. 9,39.
Наклад __ прим.

ТОВ «ВД «Дакор»

Свід. ДК No 4349 від 05.07.2012.

☎ (044) 461-85-06 ✉ vd_dakor@ukr.net 04655 📍 м. Київ, пр-т Степана Бандері, 20А.